BORISLAV BIJELIĆ

NAŠE TEME

OGLEDI O PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI ĐAKOVA I ĐAKOVŠTINE

Borislav Bijelić
NAŠE TEME

Nakladnik
Muzej Đakovštine Đakovo

Za nakladnika
Branka Uzelac

Recenzenti
Vladimir Geiger
Zdenko Radelić

Lektor i korektor
Hrvoje Miletić

Tisak
"Tiskara" Budrovci

Računalna obrada
"Hardy" Đakovo

Naklada
500 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
GRADSKA I SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA OSIJEK

UDK 930.85(497.5 Đakovo)

BIJELIĆ, Borislav
Naše teme : ogledi o prošlosti i sadašnjosti Đakova i Đakovštine / Borislav Bijelić. - Đakovo : Muzej Đakovštine, 2002.

ISBN 953-97083-4-6

10070730

Knjiga je tiskana uz potporu Ministarstva kulture Republike Hrvatske i Grada Đakova

NAŠE TEME

OGLEDI O PROŠLOSTI I SADAŠNJOSTI ĐAKOVA I ĐAKOVŠTINE

Đakovo, 2002.

Anji i Tanji

Sadržaj

PREDGOVOR - 6

STUDIJE

Kroz prošlost i sadašnjost Đakova - - - - - - - - - - - - 11
Od povijesnog do suvremenog grba Đakova - - - - - - - 33
Đakovo u projektima željezničkih pruga – s posebnim osvrtom na izgradnju pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje - - 55
Mihael Barić – Semeljčanin koji je zadužio hrvatsku kulturu - 97
Inicijative za gradnju Srpske pravoslavne crkve u Đakovu 1888.-1990. - 103
O nekim aspektima značaja govora Stjepana Radića u Vrpolju listopada 1924. godine - - - - - - - - - - - - 125
Diskontinuirani kontinuitet Muzeja Đakovštine - - - - - 167

KRITIKE

Nove spoznaje o Nijemcima Đakova i Đakovštine - - - 185
Sto godina od rođenja Ljudevita (Branimira) Šestića - - 191
Slavko Tomerlin – slikar Slavonije - - - - - - - - - - - 197
Značajniji povijesno-publicistički radovi o Đakovu i Đakovštini 1990.-1999. - - - - - - - - - - - - - - - - 203
O još nekim recentno objavljenim knjigama - - - - - - 225
Trideset godina izlaženja Revije "Đakovački vezovi": Pledoaje za kritičku valorizaciju.. - - - - - - - - - - - - 229

BILJEŠKA O PISCU - - - - - - - - - - - - - - - - - - 234

Predgovor

Knjiga čije ste stranice upravo otvorili nastala je kao rezultat višegodišnjeg bavljenja, kako povijesnom, tako i kulturnom problematikom vezanom za grad Đakovo i Đakovštinu. Neki od ovdje ukoričenih radova prethodno su publicirani u knjigama, periodici i dnevnom tisku, a za ovu prigodu više ili manje dorađeni. To se odnosi na studije *Kroz prošlost i sadašnjost Đakova*, *Od povijesnog do suvremenog grba Đakova, Mihael Barić – Semeljčanin koji je zadužio hrvatsku kulturu i Diskontinuirani kontinuitet Muzeja Đakovštine*. Preostale studije (*Đakovo u projektima željezničkih pruga – s posebnim osvrtom na izgradnju pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje, Inicijative za gradnju Srpske-pravoslavne crkve u Đakovu 1888.-1990.* i *O nekim aspektima značaja govora Stjepana Radića u Vrpolju listopada 1924. godine*) do sada nisu objavljivane.

Slično je i s drugim poglavljem knjige ("Kritike"). Dva članaka u tom dijelu knjige dorađeni su u tolikoj mjeri da ih se može smatrati izvornima, u ovoj knjizi po prvi puta objavljenim (*Nove spoznaje o Nijemcima Đakova i Đakovštine* i *Trideset godina izlaženja Revije "Đakovački vezovi": Pledoaje za kritičku valorizaciju*), dok su preostali doživjeli tek manje nadopune i korekcije.

Pokoji čitatelj možda se zapita da li je uopće imalo smisla tiskati knjigu čiji su dijelovi već od prije poznati, kako stručnoj, tako i najširoj čitalačkoj publici. Pitanje, svakako, ne bi bilo lišeno smisla, a moj bi odgovor bio: Ne znam. Pišući ove radove, moram priznati, nisam ih vidio kao dijelove neke buduće koherentne cjeline, niti sam uopće o tomu razmišljao. Poticaj, i meni u jednom momentu uvjerljivu argumentaciju o opravdanosti tiskanja baš ovako strukturirane knjige, dao je kolega Vladimir Geiger. Smatrao je da na ovim stranicama već spomenuti radovi imaju određenu "težinu", te da bi kao takovi

mogli pripomoći boljem sagledavanju kontura povijesnog mozaika i naše kulturne svakodnevnice – to tim više ako budu objavljeni na jednom mjestu i na taj način lakše dostupni svima zainteresiranima za ovu problematiku. Vi, čitatelji, najpozvaniji ste da prosudite koliko su njegove (i ne samo njegove) opservacije bile točne. Ja to nisam mogao. Meni, koji sam između istine i ljepote uvijek bio na strani istine, izgledale su naprosto lijepo, dovoljno lijepo da ih prihvatim.

Svima koji su mi na bilo koji način pomogli u pisanju radova od kojih se sastoji ova knjiga - a takovih je uistinu puno - najiskrenije zahvaljujem.

Autor

Đakovo, travanj 2002.

STUDIJE

Đakovo kroz stoljeća

Povijesno Đakovo

Grad Đakovo smjestio se na stjecištu diljsko-krndijskog pobrđa i đakovačkog ravnjaka, osnovnih reljefnih cjelina Đakovštine koja je nekoć obuhvaćala širi zemljopisni prostor pod upravom đakovačkog crkvenog vlastelinstva, a u najnovijoj povijesti bila sinonim za općinu Đakovo. Šarolikost reljefa, umjerena klima, primjerena udaljenost od Save i Drave - uz čija su se riječna korita u dalekoj prošlosti protezale neprohodne močvare i šume - bili su glavnim razlozima da se već u pretpovijesno doba na ovom području pojave prvi stanovnici. Kada se to uistinu dogodilo, mi, dakako, ne možemo sa sigurnošću tvrditi, ali prema do sada pronađenim materijalnim ostacima vjeruje se da je to bilo sredinom neolita (mlađeg kamenog doba). Arheološka iskopavanja koja su otpočela još u drugoj polovici 19. stoljeća - a uz manje ili veće prekide traju sve do danas - na desetak lokaliteta oko Đakova, kao i u samom gradu, pronađeni su ostaci keramike koja je oblikom i načinom obrade vrlo bliska sopotskoj kulturi, sredinom 4. tisućljeća p. n. e.; dominantnoj kulturi na području istočne Slavonije. Velik broj nalazišta iz toga razdoblja (posebice njihova međusobna blizina) daju nam za pravo pretpostaviti kako je područje Đakovštine za neolitske prilike bilo relativno gusto naseljeno. Taj period karakterizira sve značajnija uloga žena u društvenoj podjeli rada. Žene su obrađivale zemlju, bavile se lončarstvom, tkale i odgajale djecu. Uloga muškaraca svodila se isključivo na lov i ratovanje.

Već u eneolitiku (bakrenom dobu) dolazi do značajnijih promjena u gotovo svim aspektima življenja prouzročenim, prije svega, uporabom bakra kao osnovne sirovine za izradu oruđa i oružja. Nekako u to vrijeme izumljena su i prva lončarska kola (koja su omogućavala izradu kvalitetnije keramike), ma-

trijarhat je počeo gubiti svoju dotadašnju ulogu, a migracije stanovništva prouzrokovane selidbom Indoeuropljana za duže vrijeme daju osnovne karakteristike tomu razdoblju.

Prevlast Indoeuropljana nad neolitskim stanovništvom nije uspostavljena odjednom, niti je bila sveobuhvatna. Duži niz godina osjećalo se međusobno prožimanje što, uostalom, potvrđuju i materijalni ostaci pronađeni na lokalitetima u okolici Đakova. Riječ je najčešće o gradinama, naseobinama podignutim na teže pristupačnim mjestima u svrhu što efikasnije obrane, a pronađenim u blizini Budrovaca, Mrzovića, Levanjske Varoši, Satnice, Viškovaca i nekih drugih mjesta Đakovštine. Utvrđeno je da keramika pronađena u okolici Viškovaca pripada vučedolskoj, a ona oko Selaca lasinjskoj kulturi. Osim ovih nalazišta treba spomenuti i dva lokaliteta na području grada Đakova (Bajnak, Rakova pustara) na kojima su pronađeni ostaci iz brončanog doba. Pretpostavlja se da pripadaju vinkovačkoj kulturi, jednoj od brončanih kultura koja se pojavila neposredno nakon vučedolske.

Sljedeću razvojnu etapu obilježit će pojava i uporaba željeza koja datira od prelaska devetog na osmo stoljeće p. n. e. Tijekom sljedećih nekoliko stoljeća željezo još uvijek nije postalo prevladavajućom sirovinom. Tek dolaskom Kelta u 4. stoljeću p. n. e. uporaba željeza postat će masovna, ali se još duže vrijeme, paralelno sa željezom, upotrebljavala i bronca. Ta činjenica rječito govori da Kelti nisu uspjeli olako nametnuti svoje standarde življenja vojno podređenim Panonima (dijelovima indoeuropske skupine koja je obitavala na prostoru Panonije), te da se i u ovom slučaju potvrdila valjanost teze o difuznom karakteru kulture koja je za posljedicu imala međusobno kulturno i svako drugo prožimanje.

Dominacija Kelta na području Đakovštine nije potrajala dugo. U ratu s Dračanima, koji su u ove krajeve došli s područja Karpata, Kelti su bili poraženi i primorani povući se prema sjeveru. Sukob Kelta i Dračana iskoristili su Panoni ponovno uspostavivši vojnu kontrolu nad područjem cijele Đakovštine, ali ne zadugo. Imperijalni apetiti tada već snažnog Rima bivali su sve veći. Početkom 1. stoljeća p. n. e. Rimljani

su otpočeli s osvajanjem Panonije. Svjesni da u frontalnom sukobu s rimskim legijama nemaju nikakve izglede za pobjedu, Panoni su izbjegavali sukobe većih razmjera. Ta taktika pokazala se razboritom, ali unatoč toga, odnos snaga bio je takav da su Rimljani ipak, i to u relativno kratkom periodu, uspjeli ovladati spomenutim prostorom.

Nakon uspostavljene vojne prevlasti uslijedila je romanizacija bazirana na dominaciji latinskog jezika i pisma, religije, i što su Panoni posebno teško primili, robovlasničkih odnosa koje domicilna panonska plemena, sve do tada, nisu poznavala. Nezadovoljni takovim stanjem Panoni su pod vodstvom Batona 6. godine nove ere digli ustanak. Nakon početnih uspjeha ustanak je ugušen u bici koja se vodila u šikarama i močvarama uz rijeku Vuku, dakle u Đakovštini, tamo gdje je ustanak i otpočeo. Pobjedom nad ustanicima Rimljani su za duže vrijeme, sve do velike seobe naroda, pacifizirali ovo područje nastavivši, ali ovaj puta još sustavnije, već od prije započeti proces romanizacije.

Da bi prometno što bolje povezali Carstvo i na taj način dodatno zaštitili svoje vojno-strateške i gospodarske interese, Rimljani su nakon što su učvrstili vlast na ovim područjima otpočeli s izgradnjom putova. Kako na području čitave Slavonije nije bilo gradskih središta, ili su bila vrlo rijetka, oni su uz putove bili prisiljeni osnivati manje stanice koje su vremenom prerasle u upravna središta Carstva. Jedno od takovih središta bila je i Certisija (Certissia), po svemu sudeći naselje locirano na području Štrbinaca, tri kilometra jugoistočno od Đakova.

Sve do u najnovije vrijeme provedenih arheoloških istraživanja nije se sa sigurnošću moglo tvrditi gdje je bila njena točna lokacija. O tomu su postojale tri hipoteze. Prva - zasnovana na osnovu spoznaja dobivenih iskopavanjima sredinom pedesetih godina 20. stoljeća na području Bajnaka i ciglane – pretpostavlja da se Certisija nalazila na području užeg gradskog središta. Druga, koja je u prvi plan stavljala Štrbince, ali nije isključivala mogućnost da je tu riječ o diskongruentnom, slabo povezanom naselju koje se protezalo na relativno velikoj površini koja je obuhvaćala ne samo Štrbince, već i po-

jedine dijelove današnjeg Đakova. I konačno treća, danas gotovo u potpunosti dokazana, da se Certisija nalazila na području Štrbinaca. Već arheološka iskopavanja koja su na tom lokalitetu izvršena krajem prošlog stoljeća dala su valjane osnove za takvu tvrdnju, a kasnija ih samo dodatno potkrijepila. Naime, do danas je tu pronađeno preko tisuću predmeta (ostaci kuća, novac, grobovi, nakit, najrazličitiji ukrasi…), a činjenica da je upravo tim područjem prolazila cesta, te da su u neposrednoj blizini pronađeni izvori pitke vode, samo su dodatni argumenti koji povećavaju veritabilnost ove hipoteze.

Tomu u prilog idu i rezultati do kojih se došlo istraživanjima tijekom zadnje dekade prošlog stoljeća (otkriveno je nekoliko kršćanskih grobova i jedan dobro očuvan nadgrobni spomenik za koje se pretpostavlja da sežu na kraj 4. stoljeća, dno rimske plitice – također s nesumnjivim motivom ranokršćanske provenijencije - i mnoštvo drugih predmeta). Naime, kao što je poznato, kršćanstvo je Milanskim ediktom cara Konstantina iz 313. godine postalo legalnom, a uskoro i službenom religijom agonijom zahvaćenog Carstva. Pronalazak kršćanskih grobova iz toga vremena ukazuje na najraniju civilizacijsku pripadnost ljudi naseljenih na ovim prostorima, ali i na veliku vjerojatnost da je nova religija našla svoje sljedbenike ponajprije u gradskim sredinama (Certisija) koje su oduvijek bile otvorenije prema novim utjecajima.

Javni natpis o Cetisiji

Dno rimske plitice

No, ako je tračak sumnje oko ubikacije Certisije postojao i dalje, nakon svih ponuđenih argumenata, u to vrijeme slučajno otkriven ulomak kamene ploče sa natpisom "Accede ad Certissiam" (Pristupi u Certisiju), čini se, ovu dilemu definitivno je razriješio.

Najezda Huna koja je krajem 4. stoljeća zahvatila i područje Slavonije imala je za posljedicu veliku seobu naroda koju Rimsko carstvo nije izdržalo. Godine 476. germanska plemena osvojila su Rim i tako okončala višegodišnju agoniju Zapadnorimskog carstva. Migracije time nisu bile okončane. Dapače.

Nakon raspada Zapadnorimskog carstva prostorom Panonije dominirat će jedno vrijeme Gepidi (narod koji je nastao od skandinavskih doseljenika i ostatka gotskog plemenskog saveza) i Langobardi (germansko pleme koje je uz pomoć Bizanta uspjelo 546. godine zauzeti zapadnu Panoniju). Njihova prevlast trajala je kratko. Sredinom 6. stoljeća s područja istočnoeuropskih stepa u Panoniju prodiru Avari koji već 576. godine ruše državu Gepida, a Langobarde potiskuju na zapad. Upražnjeni prostor popunila su slavenska plemena koja, zavisno od trenutnih odnosa snaga i interesa, ulaze u savez s Avarima, ili pak protiv njih ratuju. U to vrijeme u Panoniji se po prvi puta pojavljuju i Hrvati.

Što se događalo na području današnje Đakovštine od dolaska Hrvata pa sve do prvog spomena imena Đakovo - ne znamo. Možemo pretpostaviti da je taj kraj, mutatis mutandis, dijelio sudbinu sjevernohrvatskog etničkog korpusa. Zbog zemljopisnih posebnosti Hrvati su stvorili dva plemenska saveza. Od sjevernog je doskora nastala Panonska, a od južnog Primorska Hrvatska. Do ujedinjenja tih dvaju država za vladavine kralja Tomislava (910.-928.) panonski Hrvati su u borbi protiv Avara prihvatili savezništvo franačke države, oslobodili se Avara, ali bili pokoreni od dojučerašnjih saveznika. Tek što su se oslobodili franačke dominacije - za vrijeme kojeg su primili kršćanstvo - Panonsku Hrvatsku zauzeli su Mađari koje će kralj Tomislav protjerati preko Drava i uspostaviti trajnu granicu između ta dva naroda. Godine 1102., kao rezultat dogovora

između hrvatskog i mađarskog plemstva, stvorena je Ugarska-Hrvatska država.

Za vrijeme njezina višestoljetna postojanja po prvi puta je u jednom službenom dokumentu, datiranom 1239. godine, zapisano ime Đakovo. Spominje ga herceg Koloman (1226.-1241.) pri darovanju đakovačkog posjeda bosanskom biskupu Ponsi, kako bi on, ugrožen od bosanskih bogumila, na ovom području mogao nesmetano vršiti svoju kršćansku misiju.

Činjenica da je Đakovo postalo središtem biskupije odredila je njegov daljnji razvitak sve do današnjih dana. Čini se da nije pretjerano reći da sve ono što Đakovo danas je, ali i ono što nije, duguje upravo toj činjenici – da je još od sredine 13. stoljeća postalo biskupijskim središtem.

Spomenutu Kolomanovu darovnicu potvrdio je 1244. godine njegov brat Bela III. Za razliku od Kolomanove, Belina darovnica precizno određuje granice darovanog feuda. U njoj se kaže da feud zauzima područje uz potoke Kaznicu, Breznicu i Jošavu; na sjeveru i zapadu proteže se do posjeda feudalaca Duružmića (kasnije Gorjanski) i Borića, a na istoku do posjeda vitezova sv. Ivana i Cerne.

Nakon potvrde Kolomanove darovnice bosanski biskupi doselili su se u Đakovo. Iako sve donedavno nismo imali dokaze o postojanju grada prije doseljenja biskupa (nepobitni dokazi za to dobiveni su iskopavanjima iza župne crkve sredinom devedesetih godina 20. stoljeća) bilo je za pretpostaviti da je naselje kao takvo egzistiralo i koje stoljeće prije njihova dolaska, te da je bilo najveće na području koje im je darovano. Upravo ta činjenica, kao i blizina Bosne, bila je presudna da se biskupi iz svog sjedišta u Brdu kod Sarajeva presele baš u Đakovo. Iz pera biskupa Ponse saznajemo da već tada u gradu postoji crkva i biskupijski dvor. Dvor je dovršen najkasnije 1303. godine, a katedrala, izgrađena u tada prevladavajućem gotskom stilu, najkasnije do 1355. godine. Uz crkvu Svetog Lovre od predturskog Đakova do danas sačuvalo se tek četrdesetak metara zapadnog zida podignutog u 14. stoljeću radi obrane grada. Istočni i južni dio zida vjerojatno su srušili Turci,

dok je sjeverni uklonjen u vrijeme gradnje Strossmayerove katedrale.

Tijekom 14. stoljeća Đakovo su činile dvije cjeline. Prva, povijesno značajnija, bila je Castrum Dyaco, srednjovjekovna utvrda unutar koje se nalazio biskupijski dvorac i katedrala, dok se druga, koja je ispunjavala prostor oko tvrđave na kojem su dominirale kaptolske kurije, franjevački samostan i crkva Svetog Lovre, u srednjovjekovnim zapisima spominje kao Civitas Dyaco.

Kako biskupi srednjeg vijeka nisu bili samo crkveni dostojanstvenici, već i utjecajni svjetovni (politički) činitelji, Đakovo je već u 14. stoljeću postalo značajnim političkim središtem unutar postojeće države – pa čak i šire. Politički utjecaj biskupa na prilike u Bosni tijekom cijelog srednjeg vijeka bio je znatan, posebice možda za vladavine najmoćnijeg bosanskog vladara Stjepana Tvrtka I. (1353.-1391.). Još dok nije bio okrunjen Tvrtko je u dva navrata boravio u Đakovu. Prvi puta bilo je to 1355. godine kada je potpisao nekoliko dokumenata, a potom i 1374. godine kada se, navodno, tu oženio s bugarskom princezom Dorotejom. U nekim novijim radovima vjenčanje u Đakovu je osporeno, ali ne i boravak u gradu. Naime, tada je Tvrtko poklonio biskupu Petru II. deset arapskih kobila i jednog ždrijepca, što je postalo jezgrom buduće ergele koja je, uz župnu crkvu i katedralu, sve do danas, zaštitni znak Đakova.

Kada je 1382. godine umro ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. pojavile su se na političkoj pozornici dvije skupine koje su pretendirale na upražnjeno prijestolje. Zagrebački biskup Pavao Horvat i brat mu Ivaniš, mačvanski ban, kao i neki ugarski velikaši, pripadali su struji koja je na prijestol nastojala dovesti Anžuvinca Karla Dračkog. Obitelj Gorjanski bila je pak najutjecajnija obitelj koja je podržavala Ludovikovu maloljetnu kćerku Mariju i majku joj Elizabetu koja je vladala u njezino ime. One su, da bi suzbile nezadovoljstvo koje je vladalo u Slavoniji nakon ubojstva Karla Dračkog, 1386. godine doputovale u Đakovo. Nakon kraćeg zadržavanja, 25. srpnja, uputile su se prema Gorjanima. U blizini šume zvane Garav dol, u neposrednoj blizini Gorjana, napala ih je vojska Ivaniša Horvata. Eliza-

beta i Marija tada su zarobljene, a njihova pratnja, u kojoj su, između ostalih, bili Nikola, Ivan i Grgur Gorjanski, Ivan Trentul i Stjepan Korođ, pobijena.

Da je Đakovo u to vrijeme u središtu političkih zbivanja svjedoči i činjenica da ga je nakon preuzimanja vlasti u Ugarskoj posjetio i kralj Sigismund (Žigmund), muž u međuvremenu pogubljene Elizabete. U dogovoru s bosanskim kraljem Stjepanom Dabišom održanom u Đakovu 1393. godine, Žigmundu je obećano da će Dabiša uskratiti pomoć Horvatima, pobjednicima u Gorjanskoj bici. Bez podrške iz Bosne Horvati se nisu mogli održati. Već sljedeće godine poraženi su od nadmoćne ugarske vojske kod Dobora, posljednjeg utvrđenog grada kojeg su držali pod svojom kontrolom.

Očekivani razvitak Đakova kao kulturnog, a možda i jednog od političkih središta Slavonije, prekinut je osmanlijskim osvajanjima. Nakon pobjede na Mohačkom polju 1526. godine sultan Sulejman je, iz taktičkih razloga, odustao od osvajanja Slavonije. Kada je nakon desetak godina to ipak učinio, parcijalnim interesima razjedinjena hrvatsko-slavonska vojska nije mu bila u stanju pružiti spomena vrijedan otpor. Krajem kolovoza ili početkom rujna 1536. godine Turci su osvojili Đakovo.

Već za vrijeme prvog gospodara Đakova Memi-beg Arnautina, a to znači neposredno nakon osvajanja grada, započet je proces intenzivne islamizacije. Srušeni su svi srednjovjekovni spomenici – katedrala, dvorac, kurije, franjevački samostan i crkva Sv. Lovre – i na njihovom mjestu građeni novi, po sasvim drugačijim estetskim kriterijima i, dakako, u različite namjene. Za vladavine Đakovom Turci su sagradili tri džamije. Prema svjedočenju suvremenika onoga doba najljepša je bila Ibrahim-pašina za koju se pretpostavlja da je izgrađena u blizini srušene crkve Sv. Lovre. U neposrednoj blizini gradskih zidina, uz kuću Hasan-paše, sagrađena je i njegova džamija, a na, kako se u izvorima kaže, "puškomet od nje", i Kaston-pašina.

Kako u gradu nije preostala ni jedna crkva, sjedište župe preneseno je u Đakovačke Selce gdje su malobrojni đakovački katolici, oni koji nisu prihvatili islam ili se iselili, vršili svoje vjerske obrede. Đakovačka biskupija tada je ukinuta, ali bisku-

pi nisu napustili Slavoniju. Utočište su pronašli u franjevačkim samostanima diljem pokrajine, ponajprije u Našicama koje su za turske vladavine bile kršćanski duhovni centar kojemu je gravitirala cijela Đakovština.

Za oko 150 godina turske vladavine Đakovom (Turci su ga zvali Jakova), ono je sve vrijeme imalo status kotara koji se nalazio u okviru Požeškog sandžaka kao veće teritorijalno-upravne cjeline. Gospodarske i socijalne prilike bile su u glavnom stabilne sve do potkraj 17. stoljeća. Nakon turskog poraza kod Beča 1683. godine stanje postaje kaotično, a migracije prema Bosni učestale. Nakon što je dvije godine kasnije oslobođen Budim, više se nije moglo govoriti o organiziranoj turskoj vlasti na području Slavonije. Već sljedeće godine carska se vojska pod zapovjedništvom generala Dünewalda ušetala u Osijek, a nekoliko dana kasnije, u listopadu 1687., i u Đakovo.

Nakon turskog povlačenja stanje na području cijele Slavonije nije se bitnije popravilo. Dapače. Kaos koji je bio glavna odrednica društvene zbilje neposredno prije izgona Turaka, ostao je prisutan i u prvim desetljećima postturskog razdoblja. Strah od njihovog povratka, veliki porezi i samovolja feudalaca i vojske bili su osnovni činioci takovom stanju.

Na području Đakovštine stanje je, barem u odnosu na druge dijelove Slavonije, ipak bilo nešto bolje. Poveljom cara Leopolda I. 1697. godine biskupima je vraćeno vlastelinstvo koje im je darovano još u prvoj polovici 13. stoljeća. Za razliku od tzv. osloboditelja, feudalaca stranog podrijetla kojima je car zbog vojnih zasluga poklanjao ili jeftino prodavao dijelove Slavonije koje su ovi potom bezobzirno pljačkali, đakovački su biskupi, kao najčešće domaći ljudi, iskazali ponešto drukčiji senzibilitet. Od biskupa Ogramića, prvog biskupa nakon odlaska Turaka, svaki od crkvenih velikodostojnika učinio je ponešto za obnovu i izgradnju Đakova, kako na materijalnom, tako i na duhovnom planu. Biskup Patačić dao je podići katedralu, biskupijski dvorac i franjevački samostan dok je njegov nasljednik Petar Bakić naglasak stavio na gospodarsko konsolidiranje vlastelinstva. Na vizualnom oblikovanju Đakova, sve

do Strossmayera, vjerojatno je najviše učinio biskup Josip Čolnić koji je izveo dodatne radove na katedrali te podigao kurije, novi franjevački samostan i biskupijski dvor. Spomenute građevine rađene su u tada, na području Slavonije, dominantnom kasnobaroknom stilu.

Zbog nezadovoljavajuće demografske strukture i potrebe za radnom snagom biskupi osamnaestog stoljeća bili su primorani na područje pod svojom upravom doseliti veći broj bosanskih katolika – Hrvata. Na poticaj biskupa Čolnića na vlastelinstvo su doseljeni Hrvati iz okolice Dervente koji su osnovali sela Vuku, Široko Polje i Punitovce. Dio kolonista naselio se u već od prije nastanjenim Beketincima, Dragotinu i Koritni.

Od velike su važnosti za Đakovačku biskupiju, pa onda i za Đakovo, bila dva događaja koja su se zbila sredinom 18. stoljeća. Godine 1745. izvršeno je razgraničenje između vlastelinstva i Vojne krajine, koje je, nakon korekcija 1749. godine, konačno definiralo granice vlastelinstva. Tim razgraničenjem biskupija je izgubila svoja južna područja, a uspostavom Virovitičke županije 1745. godine i suverenu vlast nad podanicima unutar vlastelinstva. Dva desetljeća kasnije, 1773. godine, odlukom pape Klementa uspostavljena je personalna unija između Srijemske i Đakovačke biskupije. Biskupija se od tada službeno naziva Đakovačko-srijemskom, a središe joj je u Đakovu.

Veduta Đakova iz 18. stoljeća

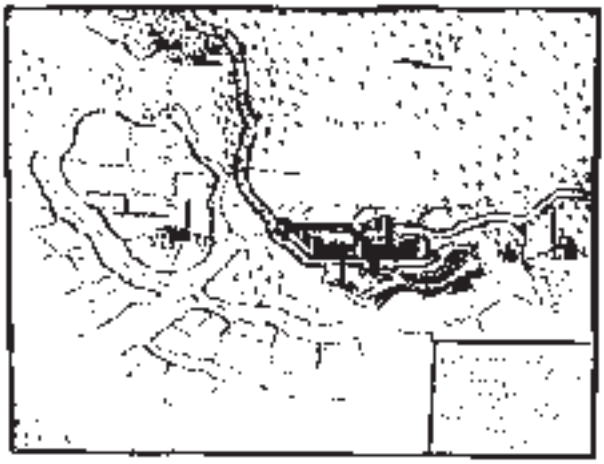

Sparrov plan Đakova iz 1697. godine

Ako se izuzme početak 19. stoljeća, kada biskup Mandić u Đakovo naseljava veći broj Nijemaca koji će pripomoći da se mjesto formira kao trgovačko i obrtničko naselje i tako dobije dodatnu, multikulturalnu dimenziju, gotovo svi značajniji događaji u drugoj polovici stoljeća vezani su uz djelatnost biskupa Josipa Jurja Strossmayera.

Kao osnivač Narodne stranke Strossmayer je vodio - uvažavajući tadašnji položaj Hrvatske i odnose političkih snaga - realističku politiku u čijem središtu je uvijek stajao hrvatski nacionalni interes. Kao crkveni reformator i mecena o kome se pisalo i kojemu su u posjet dolazili značajni crkveni velikodostojnici, umjetnici i političari iz različitih europskih zemalja, pronio je ime Đakova dalje no itko prije i poslije njega. Sve biskupove inicijative koje su vodile podizanju gospodarskog i kulturnog ugleda grada, a one su znatne, na ovom mjestu ne možemo čak niti spomenuti. No, jednu ipak moramo. Naravno, riječ je o katedrali, simbolu grada, koja je uz izravni biskupov nadzor građena od 1866. do 1882. godine. Iz natpisa iznad ulaznih vrata saznajemo da je građena s namjerom da pridonese slavi Božjoj, jedinstvu crkava, te slozi i ljubavi naroda. Upravo stoga Strossmayer ju je dao izgraditi u romaničkom stilu za kojeg je držao da je najbliži kršćanskom duhu. Na ekume-

nizam, koji je zagovarao, trebala su ukazati neka gotička i bizantska rješenja.

Uz Strossmayera koji je nesumnjivo središnji lik, u Đakovu tijekom 19. stoljeća djelovao je i velik broj humanista koji su svojim radom ostavili značajnog traga u različitim područjima duhovnog stvaralaštva. U vrijeme ilirskog preporoda djeluju književnici Mato Topalović i Juraj Tordinac. Sredinom stoljeća pridružio im se i Luka Botić. Istaknuta književna imena u drugoj polovici 19. stoljeća svakako su Nikola Tordinac, Josip Lovretić i Vilim Korajac. U Đakovu je u to vrijeme kraće djelovao i istaknuti hrvatski slikar Vjekoslav Karas. U selima Đakovštine, Viškovcima i Kešincima, rođeni su slikari Ivan Tišov i Slavko Tomerlin, a na samom prijelazu stoljeća, u Đakovu, i Ljudevit Šestić. Svi oni našli su svoje mjesto u sintetičkim prikazima povijesti hrvatskog slikarstva. Okupljeni na izgradnji katedrale, neki od umjetnika boravili su u Đakovu duži niz godina, a neki, poput kipara Vatroslava Doneganija i Tome Vodičke, ostali su u Đakovu zauvijek. Od znanstvenika toga doba ne možemo, a da ne spomenemo Milka Cepelića i Matiju Pavića koji su, svaki na svoj način, dali vrijedne prinose na području etnografije i historiografije.

Tijekom 19. stoljeća puno se učinilo i na planu školstva čiji su počeci vezani za djelovanje franjevaca tijekom prve polovice 18. stoljeća, te uz biskupa Čolnića koji je 1751. godine osnovao prvu javnu pučku školu. Početkom stoljeća, 1806. godine, biskup Mandić osnovao je u Đakovu prvu visokoškolsku ustanovu u Slavoniji. Bilo je to Bogoslovno sjemenište s Visokom filozofsko-bogoslovnom školom. Sve što je nadalje učinjeno na području školstva tijekom 19. stoljeća vezano je uz izravni angažman Josipa Jurja Strossmayera koji osniva žensku pučku školu, mušku preparandiju (učiteljsku školu), šegrtsku školu, ali i pokreće prve tiskane novine ("Glasnik Biskupije bosanske i srijemske" koji, samo pod drugim imenom, izlazi sve do danas).

Već u to vrijeme Đakovo je imalo neupitan građanski identitet. Uspostavi tog identiteta, uz već spomenuto, pridonijela su kazališna i pjevačka društva (Prvo kazalište datira najvjerojat-

nije još iz 40-ih godina 19. stoljeća, a 1866., pouzdano se zna, osnovano je Narodno kazališno društvo dobrovoljaca; Pjevačko društvo "Sklad" osnovano je 1863., a kada je iz političkih razloga bilo zabranjeno, s radom je 1896. godine otpočelo novo pjevačko društvo - "Preradović".), Vatrogasno društvo (osnovano 1872. godine), potom nekoliko sportskih društava među kojima su se posebno isticali Hrvatski sokol i Orao (Prvo je osnovano 1906., a drugo 1911. godine), knjižnice i čitaonice (Prvu knjižnicu i čitaonicu utemeljio je "Zbor duhovne mladeži" sredinom 19. stoljeća. Nedugo nakon prve, u okviru Gospodarskog društva osnovana je i druga, specijalizirana čitaonica. Godine 1895. počela je s radom Hrvatska čitaonica, a od 1907. i Hrvatska pučka čitaonica), udruženja obrtnika itd.

Prvi tamburaški zbor "Preradovića"

"Jugosokol" u Đakovu

"Orao" Đakovo

Vatrogasna glazba 1920. godina

Do početka Prvog svjetskog rata u Đakovu izlazi nekoliko političko-stranačkih novina, a između dva rata čitav niz, ponajprije političkih, ali i sportskih, stručnih i zabavnih listova. Svi oni, kao i velik broj drugih publikacija, tiskani su u đakovačkim tiskarama. Prvu je pokrenuo biskup Strossmayer već 1880. godine. Nedugo nakon toga osnovana je tiskara Makse Brucka (1895.), a 1909. godine i Matije Kraljevića. Sve tri tiskare (Kraljevićeva je tridesetih godina promijenila vlasnika) radile su do nakon Drugog svjetskog rata kada su bile nacionalizirane, tj. konfiscirane.

Po završetku Prvog svjetskog rata Hrvatska je postala integralni dio novostvorene Države Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevine Jugoslavije). U gospodarski, kulturno i konfesijski drugačijem okruženju Đakovo nije izgubilo do tada izgrađeni građanski identitet. Dezintegracijski procesi unutar države, prouzrokovani strukturalnim društvenim krizama, i napose neriješenim nacionalnim odnosima, reflektirali su se i na području Đakovštine. Najčešće su se iskazivali kroz međustranačke sukobe i antagonizme između pojedinih društvenih, kulturnih i sportskih organizacija ("Hrvatski sokol", "Jugosokol", "Sklad-Preradović"…) unutar kojih su se u pravilu okupljali

ljudi sličnih političkih uvjerenja. Ti će sukobi vremenom postati sve intenzivniji, a kulminirat će početkom Drugog svjetskog rata, kada će se njihovi glavni protagonisti svrstati uz jednu od sukobljenih strana – antifašističku ili profašističku.

Pobjedom antifašističke koalicije srušena je marionetska Nezavisna Država Hrvatska i ponovno uspostavljena Jugoslavija. Ovoga puta kao socijalistička, totalitarna država s komunističkim partijskim monopolom koji je održavao privid jedinstva još uvijek nacionalno, gospodarski i kulturno heterogene države.

Sve to vrijeme Đakovo je dijelilo sudbinu cijele Hrvatske. Napredak koji je postignut u novoj državi, a on nije sporan, došao je više kao produkt neminovnosti tijeka vremena, manje kao rezultat uspješno vođene gospodarske, kulturne i svake druge politike. Dok je svoj gospodarski napredak između dvaju svjetskih ratova Đakovo temeljilo gotovo isključivo na obrtu, trgovini i poljoprivredi, tijekom šezdesetih godina sve značajnija postaje industrija i turizam, dok je obrt, zbog političko-ideoloških ograničenja, došao u drugi plan. Razvija se poljoprivredna, drvna i kemijska industrija. Za razvoj turizma značajan je zdrastveno-rekreacijski centar u Đakovačkoj Breznici, kulturno-povijesni spomenici grada i ergela lipicanaca. Zahvaljujući činjenici što se baš u Đakovu stoljećima njeguje uzgoj rasnih konja, grad je listopada 1972. godine posjetila i engleska kraljica Elizabeta II.

Opća kriza komunizma koja se u drugoj polovici osamdesetih godina približavala svom logičnom i neminovnom kraju bila je očita u svim dijelovima Hrvatske, pa tako i u Đakovštini. Za vrijeme održavanja prvih slobodnih višestranačkih izbora nakon završetka Drugog svjetskog, rata žitelji Đakova i Đakovštine plebiscitarno su se opredijelili za neovisnost Hrvatske. Referendumom održanim 19. svibnja 1991. godine prvotno izraženo opredjeljenje samo je potvrđeno. Čak 97,56% građana Đakovštine glasalo je za samostalnost Hrvatske. Takva odluka bila je motivirana, s jedne strane, višestoljetnim inferiornim položajem Hrvatske u sastavu različitih državnih tvorevina kojima je pripadala, a s druge, bila je odgovor na sve

agresivniji nacionalizam koji je prevladao na srpskoj političkoj sceni. Težnji da Beograd uspostavi kontrolu nad svim područjima socijalističke Jugoslavije na kojima su živjeli Srbi, suprotstavljen je legitiman zahtjev Hrvata da žive u samostalnoj i suverenoj nacionalnoj državi. Te, uskoro se pokazalo, nerazrješive suprotnosti, dovele su do izbijanja rata. Uslijedila je prvo prikrivena, a potom i otvorena srpska agresija na Hrvatsku u kojoj je presudnu ulogu odigrala JNA koja je, kada je do sukoba došlo, otvoreno stala na stranu agresora.

Opstanak ovakve vojske na hrvatskom teritoriju više se nije mogao tolerirati. Dana 15. rujna 1991. godine otpočele su u Đakovu trodnevne borbe u kojima su pripadnici MUP-a i ZNG-a zauzeli sve objekte neprijateljske vojske. U tim borbama na hrvatskoj strani poginuo je jedan građanin i četiri borca, dok ih je dvadeset i pet bilo lakše ili teže ranjeno. Tih dana, kao i u napadima neprijateljskog zrakoplovstva i topništva koji su uslijedili, oštećen je dio značajnih privrednih i kulturnih objekata.

Protjerivanjem neprijateljske vojske i efikasnom zaštitom cjelokupne Đakovštine grad je postao bitan činilac u obrani sjeveroistočne granice, kako vojno, tako i na svaki drugi način.

Đakovo rujna 1991. godine

Djeca u ratu

Suvremeno Đakovo

Pobliže odrediti pojam "suvremen" nije nimalo lako. Pogotovo je nezahvalno odrediti kada "suvremeno" otpočinje i do kada traje. U našem slučaju, kada nam je nakana osvrnuti se na glavne odrednice suvremenog Đakova, ta dilema, zapravo, i nije tako teška. Naime, početak višestranačja krajem osamdesetih godina, promjena vlasti i društvenih odnosa – te Domovinski rat, događaji su koji dokidaju do tada dominantne društvene odnose i iniciraju nove, kako na globalnom planu, tako i na razini grada. Utoliko je suvremeno Đakovo nedjeljivo od društvenih procesa na razini cijele Republike Hrvatske, ali, dakako, nije lišeno ni svojih specifičnosti. Upravo o tim specifičnostima, o gospodarskom, kulturnom, sportskom i vizualnom identitetu grada biti će riječi na ovom mjestu. Naglasak je stavljen na ono što je afirmativno, na ljepšu stranu naše turbulentne stvarnosti. O neželjenim procesima svojstvenim tranzicijskim zemljama koji, nažalost, nisu mimoišli ni našu domovinu, pa samim tim ni naš grad, pisat ćemo na nekom drugom mjestu. Cijeli ovaj rad, pa tako i dio teksta koji slijedi, lišen je analitičnosti. Pisan je s ambicijom da se u jednom

članku, primjerenom najširem krugu čitatelja, ponudi kraći, ali cjeloviti prikaz povijesti Đakova.

*

Grad Đakovo s prigradskim naseljima, koja su po novom teritorijalnom ustrojstvu danas njegovi dijelovi, broji oko 30.000 stanovnika. Po popisu iz 1991. godine grad je imao 20.317, a prigradska naselja (Budrovci, Đurđanci, Ivanovci, Kuševac, Novi Perkovci, Piškorevci, Selci Đakovački i Široko Polje) zajedno 9176 stanovnika. Transformacija bivše općine Đakovo na grad Đakovo i devet općina (Drenje, Gorjani, Levanjska Varoš, Punitovci, Satnica Đakovačka, Semeljci, Strizivojna, Trnava i Viškovci) nije dovela u pitanje opstojnost Đakovštine, teritorijalnog pojma koji je do spomenutih promjena bio istoznačan s naseljima koja su ulazila u sastav bivše općine Đakovo. Dakako, nova teritorijalno-upravna podjela imala je za posljedicu povećanu senzibilnost za parcijalne interese pojedinih mjesta, ali Đakovo je još uvijek ostalo središte upražnjavanja dijela kulturnih, religijskih, gospodarskih, sportskih i ostalih potreba velikog broja stanovnika novoosnovanih općina.

Osnovu gospodarstva grada još uvijek čini poljoprivredno-prehrambena djelatnost bazirana na bogatim prirodnim resursima, a koordinirana u okviru PIK-a Đakovo, odnosno pojedinih segmenata na koje je PIK podijeljen u procesu privatizacije. Uz poljoprivredu, kao još uvijek okosnicu gospodarskog razvitka, treba spomenuti i kontinuiranu industrijsku proizvodnju oličenu u prehrambenoj, kemijskoj, drvnoj, opekarskoj i tekstilnoj industriji. I dok se, kada je riječ o poljoprivredi i industriji, može govoriti o kontinuiranom djelovanju, u prvom slučaju sve od postanka grada, a u drugom u zadnjih pedesetak godina, ekspanzija sitnog poduzetništva, suvremenog obrta, pa čak i turizma, predstavljaju najnovije tendencije koje su, u samo nekoliko godina, pridonijele bitnim promjenama u gospodarskoj strukturi grada. Ali, i na drugim područjima.

Od kraja osamdesetih godina 20. stoljeća, od vremena proslave 750. obljetnice grada, Đakovo sve više nalikuje modernom srednjoeuropskom gradiću prepoznatljivog vizualnog identiteta. Tomu je najviše pridonijela uspostava pješačke zone i uređenja glavne gradske ulice što, ipak, ne bi značilo puno da među samim građanima ne postoji izražena svijest o potrebi življenja u čistoj i urbanistički skladnoj sredini. Da je to uistinu tako možemo se uvjeriti gotovo na svakom koraku, od tržnice i groblja do malih perifernih ulica, te napose u novoizgrađenim dijelovima grada. Ako se potrebi za tu dimenziju kvalitete življenja pridoda činjenica da uže središte grada krase građevine kasnobaroknog, historicističkog i secesionističkog stila, park, biskupijski dvor i, dakako, katedrala, nije slučajno da svi oni koji posjete Đakovo o njemu ponesu uglavnom pozitivne dojmove i neskrivenu želju da ga ponovno vide i dožive. Utisak je odnedavno vjerojatno još i povoljniji. Naime, u jesen 1997. godine u promet je puštena novoizgrađena gradska zaobilaznica u dužini od desetak kilometara. Njezinom izgradnjom grad je dobio puno na ekološkom planu, osobnoj sigurnosti - kako građana, tako i sudionika u prometu koji je sve doskora bio preintenzivan - a gospodarstvo cijele regije uštedu u vremenu, bitnom činitelju efikasnog poslovanja.

Osim urbanog, grad ima i svoj kulturni identitet u užem smislu te riječi. Taj identitet, ako ne prije, uspostavljen je tije-

Glavna đakovačka ulica početkom 20. stoljeća

Đakovačko korzo krajem 20. stoljeća

kom 19. stoljeća i usko je vezan uz djelovanje biskupije Đakovačke i srijemske. Vremena su se mijenjala, mijenjali su se politički sustavi i vlast, ali ne i prosvjetiteljska dimenzija koju Biskupija ima od svog osnutka pa sve do danas. U tom svjetlu posebice treba istaknuti djelovanje Teologije u Đakovu, jedine visokoškolske ustanove u gradu. Teologija u Đakovu nastavlja tradiciju studija filozofije i teologije otpočete na Bogoslovnom sjemeništu daleke 1806. godine. Danas je u sastavu Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, a smještena je u novoobnovljenoj i po najvišim školskim standardima opremljenoj zgradi koju je sredinom 19. stoljeća dao sagraditi biskup Josip Juraj Strossmayer.

Kada je riječ o školstvu treba svakako istaknuti da Đakovo danas ima nekoliko predškolskih ustanova, tri osnovne i tri srednje škole. Sve doskora akutan problem vezan za rad škola bilo je pomanjkanje odgovarajućeg prostora za rad Obrtničke škole Antuna Horvata, škole koja je, unatoč tomu, ostvarila značajne pomake u približavanju suvremenim tendencijama u teoriji i praksi obrtničke izobrazbe. Tek izgradnjom zgrade

Gimnazije A. G. Matoša pronađeno je adekvatno rješenje i za smještaj Obrtničke škole. Zgrada Gimnazije moderno je zdanje izgrađeno, za naše prilike, u gotovo rekordno kratkom vremenu. Na prostoru od 2400 kvadratnih metara nalazi se osam specijaliziranih učionica, dva kabineta, knjižnica i ostali sadržaji neophodni za kvalitetno provođenje odgojno-obrazovnog procesa.

Od institucija kulture treba istaknuti postojanje tri muzeja, Centra za kulturu, Gradsku knjižnicu i čitaonicu i više amaterskih društava ("Sklad", "Tena") koja su predanim radom postigla zapažene rezultate, te ime grada pronijela i izvan državnih granica.

U biskupskom dvoru smješten je Dijecezanski muzej, Dijecezanski arhiv s neprocjenjivo vrijednom povijesnom građom razvrstanom u nekoliko fondova, te tri biblioteke (dijecezanska, biskupa Strossmayera i biskupa Bäuerleina). Zbog pomanjkanja prostora potrebnog za odgovarajući smještaj spomenutih sadržaja u dvorištu Teologije upravo se privode kraju radovi na izgradnji impozantne zgrade koja će, kada bude dovršena, za dugi niz godina riješiti postojeće prostorne probleme.

S istim problemima, ali još jače izraženim, suočen je i Muzej Đakovštine, muzej zavičajnog tipa u kojemu je, u nekoliko zbirki pohranjeno na tisuće predmeta koji bjelodano svjedoče o bogatoj kulturnoj baštini našeg kraja. Muzej trenutno nema svoj stalni postav, ali čim se riješi problem smještaja, stalni postav biti će obnovljen i ponuđen na uvid javnosti.

Spomen muzej biskupa Josipa Jurja Strossmayera najmlađi je gradski muzej koji je, ubrzo poslije otvaranja 1991. godine, zbog ratnih djelovanja, morao biti zatvoren, a eksponati pohranjeni na područja izvan izravne ratne opasnosti. Do uspostave novog stalnog postava, potkraj 1997. godine, u prostorima Muzeja inicirana je bogata, i kontinuirana izložbena aktivnost koja je, po mišljenju mnogih, dala glavno obilježje kulturnom životu grada sredinom devedesetih godina 20. stoljeća.

Centar za kulturu i Gradska knjižnica i čitaonica, aktivnostima uobičajenim u domeni svoga djelovanja, također su pri-

donijeli šarolikosti kulturne ponude. U okviru Centra za kulturu sve donedavno djelovalo je i Gradsko amatersko kazalište koje je postavilo nekoliko dobro posjećenih predstava. Za očekivati je da će se rad kazališta ponovno pokrenuti, te da ćemo njihova najbolja ostvarenja tek gledati.

Uspjesi pojedinih sportskih kolektiva, doduše, sve više ovise o moćnim sponzorima i angažmanu afirmiranih pojedinaca iz drugih sredina, ali još uvijek i o talentiranim generacijama mladih ljudi kojih, na sreću, u Đakovu nikada nije manjkalo. Grad ima stabilne prvoligaše u šahu i rukometu, no unatoč tomu, nogomet je još uvijek sport koji privlači najveću pozornost. Pa i danas, kada se oba đakovačka kluba - nakon velikih uzleta sredinom devedesetih - natječu u ligama neprimjerenim veličini grada i nekoć stečenom sportskom renomeu. Slično vrijedi i za košarkaški klub.

S druge pak strane, očita je i sve veća popularizacija tenisa, sporta s kojim se rekreativno bavi sve veći broj Đakovčana različitog dobnog uzrasta. Sve to, uz individualne uspjehe pojedinaca u konjičkom sport, šahu i karateu, neka je vrsta sportske legitimacije Đakova. Ona bi, svakako, bila i bolja kada bi se riješili određeni problemi u sferi sportske infrastrukture. Naime, goruć sportski, ali i društveni problem, nedostatak je kvalitetne, polivalentne sportske dvorane. Kako postojeća ne zadovoljava sve veće potrebe škola i sportskih kolektiva dana je inicijativa za gradnju nove, i to u užem gradskom središtu. Danas je njezina izgradnja već u završnoj fazi, te je realno očekivati da će već sljedeće godine biti predana na uporabu.

Dovršenje sportske dvorane, uz već izgrađenu zaobilaznicu, zgrade Gimnazije i Muzeja Đakovštine, kapitalni su projekti koji će, svaki na svoj način, pridonijeti da se Đakovo svrsta u red još ljepših i prosperitetnijih mjesta.

Od povijesnog do suvremenog grba Đakova

1. Općenito o grbovima

Tijekom povijesti grbovi su imali različitu društvenu ulogu, a posjedovale su ih različite socijalne grupacije i pojedinci. U pojedinim zemljama javljali su se u različitim vremenima i obično su oblikovani u skladu s tada dominantnim umjetničkim tendencijama. Prvi grbovi pojavili su se za vrijeme križarskih ratova krajem 11. i početkom 12. stoljeća. Bili su najjednostavnijeg oblika, a nastali su kao odraz pragmatičnih potreba razlikovanja suparničkih vojski. Heraldičari su utvrdili da su prve grbove u Europu donijeli 1099. godine ratnici po povratku iz Prvoga križarskog rata, "ali se najstariji poznati grbovi javljaju nešto kasnije, gotovo istodobno (oko 1130.) u južnoj i zapadnoj Njemačkoj, Flandriji, južnoj i sjevernoj Francuskoj te u Engleskoj. U rukopisnim vrelima prvi se grb spominje 1127., a na pečatima 1131. godine."[1] U godinama koje su slijedile grbovi su disperzirani i u druge europske zemlje, kako izbijanjem novih ratnih sukoba, tako i viteškim natjecanjima koja upravo u to vrijeme doživljavaju svoj vrhunac.

Zbog uloge koju su u tadašnjim ratovima imali vladari, plemstvo i velikaši, njima je pripadalo i ekskluzivno pravo na posjedovanje grbova - ali ne zadugo.Već u prvoj polovici 13. stoljeća pravo na grb dobili su i gradovi, trgovišta, crkvene vlasti, pa čak i istaknutiji građani. Ovisno o jačanju ili slabljenju kraljevske vlasti[2] grbovi su tijekom sljedećih stoljeća prolazili

1 Bartol Zmajić, *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksilologija, rječnik heraldičkih nazivlja*, Golden marketing, Zagreb, 1996., 14.

2 U jeku jačanja kraljevske vlasti tijekom 14. stoljeća vladari su imali isključive ingerencije na dodjelu grbova. "Pravo podjele grba od strane

kroz različite faze, kako likovnog rješenja, tako i prava na njihovo posjedovanje[3]. Već u 14. stoljeću izgubili su svoje prvobitno, ratničko obilježje, pa i ulogu koja im je bila namijenjena na viteškim turnirima. Otada, pa sve do danas, grbovi se pojavljuju kao nasljedni i trajni simboli pojedinih obitelji, udruženja, gradova, država...

Paralelno s razvojem grbova rasla je i potreba za njihovim sustavnim proučavanjem. U tu svrhu sukcesivno se razvijala znanstvena disciplina pod nazivom heraldika[4]. Njezini počeci, što je i logično, vezani su za zemlje u kojima su se grbovi prvotno i pojavili, a u društvenom životu imali zapaženu ulogu već u prvim stoljećima postojanja. Utemeljitelj tzv. "deskriptivne" heraldike bio je Bartolus de Sassoferrato koji je oko 1350. godine napisao "De armis et insigniis". Djelo u kojem su utvrđena prva heraldička pravila objavio je 1416. godine Clement Prinsault. Upravo ta knjiga bila je bitan korak u približavanju heraldike znanstvenoj disciplini, disciplini koja je definitivne obrise dobila u djelu Claudea-Francoisa Menestriera napisanom u

vladara ozakonjeno je posebnom poveljom kojom vladar uz plemstvo podjeljuje i grb koji je u takvoj povelji opisan i oslikan.Takve se povelje zovu ARMALI (od latinske riječi arma=oružje) ili GRBOVNICE. Najstariju poznatu grbovnicu podijelio je 1338. car Ludovik Bavarac." Zmajić, n. dj., 15.

3 U prvim stoljećima postojanja grbova pojedinci su mogli proizvoljno birati heraldičke atribute. Tek kasnije, pogotovo od 16. stoljeća, uspostavljeni su striktni kriteriji koji su za cilj imali ukazati na stalešku pripadnost vlasnika grba. U tu svrhu definirana je uporaba različitih vrsta kaciga i nakita, a sastavni dio grba postaju i znakovi čina i dostojanstva. Na taj način grbovi su od znakova za raspoznavanje suparničkih vojski postali reprezentativni simboli pojedinih društvenih staleža, gradova i udruženja.

4 Heraldika je pomoćna povijesna znanost koja istražuje postanak, razvoj, primjenu, pravila obvezna pri njihovoj izradi, te način njihovog likovnog i opisnog prikazivanja."Ime potiče od germanske riječi Herold (glasnik) koja je nastala od starogermanskog naziva hariovisio ili hariovald za osobu koja je poznavala simbole bogova i rodova. Riječ grb (poljski herb, ruski gerb) Slaveni su preuzeli od njemačke riječi Erbe (nasljedstvo)."Vlasta Brajković, *Grbovi, grbovnice, rodoslovlja: katalog zbirke grbova, grbovnica i rodoslovlja*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb, 1995., 44.

drugoj polovici 17. stoljeća.[5] Osnovni dijelovi grba su štit, kaciga s nakitom i plašt, a definirana su i striktna pravila koja su se morala poštovati da bi grb kao takav uopće mogao biti priznat. U grbu se mogu koristiti samo određene boje (crvena, plava, zelena i crna) i kovine (zlato i srebro), decidirana su pravila i oko geometrijske diobe štita i njegovih sastavnih dijelova (svi oni koji ne pripadaju redu geometrijske diobe), umjetnih likova (svi predmeti koje je izradila ljudska ruka) te pravila oko uporabe kacige s nakitom i plašta. Pravila su, dakako, neizostavna i pri opisu grbova (blazoniranju).[6] No, na njima se danas ne inzistira. Upotrebljavana su dosljedno samo u periodu tzv. žive heraldike, perioda u razvoju heraldike koji je trajao do kraja 15. stoljeća. "Od XVI. do XIX. st., u periodu tzv. mrtve heraldike, napuštaju se dotadašnja stroga pravila u pogledu upotrebe određenih boja, primjene tačno fiksiranih omjera između visine štita i šljema s ukrasom itd.."[7] U najnovije vrijeme grbovi su uglavnom postali dekorativno-reprezentativni simboli čiji se elementi koriste u izradi amblema i drugih, sličnih vizualnih obilježja, koja s heraldičkim zakonitostima jedva da imaju dodirnih točaka.

2. Grbovi u Hrvatskoj

Prisutnost grbova u hrvatskim zemljama datira već od 13. stoljeća, od vremena kada se oni učestalije pojavljuju i u drugim europskim državama. Prvi grbovi, kao odraz političkih i duhovnih kretanja u Italiji, zabilježeni su na kamenim spomenicima primorskih i istarskih gradova. Odmah potom grbovi se

5 Usporedi: *Heraldika*, Enciklopedija likovne umjetnosti, knjiga 2., Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb, 1962., 525.

6 Vidi: Zmajić, n. dj., 21-78. Osim glavnih dijelova grba postoje i sporedni: čuvari grba, gesla i bojni poklici, grbovni zastor, redovi i zastave. Oni nisu obvezni niti se, za razliku od glavnih dijelova, moraju opisivati. Sporedni dijelovi grba najčešće su prisutni u grbovima visokog plemstva, dok grbovi gradova i država nemaju čak niti sve glavne dijelove. Njihovi grbovi sastoje se najčešće samo od štita.

7 ELU, isto.

javljaju i u Hrvatskoj i u Slavoniji, ali ne više pod utjecajem Italije, već Mađarske, i to najčešće na pečatnim ispravama.

Najvjerojatnije kao posljedica angažmana hrvatskog plemstva u križarskom ratu Andrije II. (1217.g.) dolazi do širenja obiteljskih grbova.[8] Prvi pravi grbovi bili su grbovi Pavla Bribirskog (na pečatu) i Radoslava Gorjanskog. Ovaj potonji bio je otisnut na nadgrobnoj ploči u katedrali Sv. Martina u Zagrebu. Tijekom 14. i 15. stoljeća sve je veća uporaba grbova izrađenih po heraldičkim pravilima. Osim grbova plemstva, koji su u to vrijeme najčešći, sve su prisutniji i grbovi gradova, država, pa čak i utjecajnijih građana - doduše, samo u Dubrovniku. Grb Senja iz 1268. godine (na pečatu grada) jedan je od najstarijih sačuvanih gradskih grbova, dok je od državnih grbova najstariji grb Dalmacije, poznat još od početka 15. stoljeća (na pečatima i novcu hrvatsko-ugarskih vladara).[9] Grb Slavonije nastao je kao spoj elemenata s novca hercega Andrije (polumjesec i zvijezda) i kralja Bele IV. (kuna), a potvrđen je grbovnicom kralja Vladislava Jagelovića 1496. godine.[10] Povijesni grb Hrvatske po prvi puta likovno je prikazan na genealogiji Habsburgovaca iz 1508.-1512. godine.[11]

Grbovi koji su se pojavili do 1527. godine pripadaju prvoj fazi hrvatske heraldike.[12]

Njena osnovna značajka bila je u strogom pridržavanju heraldičkih pravila. Drugim riječima, prvo razdoblje hrvatske heraldike zapravo je period tzv. žive heraldike. Drugi period traje od 1527. do 1918. godine i ima sve značajke onoga što se u literaturi naziva periodom tzv. mrtve heraldike. U tom periodu od velikog je značaja (za razvoj heraldike u hrvatskim zemljama)

8 Usporedi: Vlasta Brajković, n. dj., 48.

9 Više o tome u knjizi Marijana Grakalića: *Hrvatski grb*, NZMH, Zagreb, 1990., 55-63.

10 Vidi: Ivan Rengjeo, *Prvi hrvatski novac*, Obol, 27/1975., 29.

11 Grakalić, n. dj., 29-46.

12 Vidi: Bartol Zmajić, *Razvitak heraldike u banskoj Hrvatskoj*, VIDA, XII, Zagreb, 1945., 44. Navedeno prema: Marko Alagić: *Grbovi plemstva u Slavoniji 1700.-1918.*, Povijesno društvo Pakrac-Daruvar-Grubišno polje i RO "Zrinski" TIZ Čakovec, Čakovec, 1982., 9.

činjenica što je Hrvatska došla pod vlast habsburških vladara, koji u Hrvatsku uvode do tada nepoznate titule višeg plemstva: barunstvo i grofovstvo, kao i to što je na teritoriju Hrvatske stvorena Vojna krajina. Paralelno s dodjeljivanjem novih plemićkih titula[13] redizajnirani su, ili stvarani, novi grbovi. Taj proces posebice je intenziviran na području Vojne krajine tijekom druge polovice 18. stoljeća. Sredinom istog stoljeća, nakon što je Marija Terezija uspostavila novi županijski ustroj, svaka od novostvorenih upravnih jedinica dobila je i svoj grb.

Francuska revolucija, koja je za posljedicu imala, između ostalog, i relativiziranje ustaljenih vrijednosti, pa tako i smanjenje interesa za grbove, u hrvatskim zemljama nije imala većeg odjeka. Sve do propasti Austro-Ugarske države (1918. g.) u Hrvatskoj nema značajnijih inovacija oko izrade, društvenog značaja i načina dodjeljivanja grbova. Dodjeljivao ih je vladar, i to ne samo plemstvu, nego i gradovima, trgovištima, upravnim jedinicama i institucijama. Ulaskom Hrvatske u novostvorenu Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca stvari se radikalno mijenjaju. Ukidanjem plemićkih prava službeno su dokinuti i plemićki grbovi, kao uostalom i pravo dodjeljivanja grbova od strane vladara. Osim državnog grba u novostvorenoj državi oficijelno su opstali samo grbovi gradova, trgovišta i općina. Stvaranjem socijalističke Jugoslavije svaka od republika dobila je svoj grb (kao uostalom i federacija)[14] koji, kao i grbovi ostalih socijalističkih zemalja, nisu rađeni po heraldičkim pravilima. Grbovi gradova ostali su i dalje u uporabi, doduše uglavnom, više ili manje redizajnirani, a njihova javna prezentacija, iako zakonski nije bila ograničena, bila je daleko ispod međuratne, a pogotovo one tijekom 19. stoljeća.

Uspostavom Republike Hrvatske grb kao vizualni simbol, simbol identiteta i povijesnog kontinuiteta, ponovno je dobio istaknuto mjesto. Sabor Republike Hrvatske, na sjednicama Vijeća udruženog rada, Vijeća općina i Društveno-političkog

13 Prvi barunski naslov dodijeljen je Nikoli Jurišiću 1533. godine

14 Autorstvo spomenutih grbova još uvijek je upitno. Najčešće se spominju imena Đorđa Andrejevića-Kuna i Antuna Augustinčića.

vijeća, 21. prosinca 1990. godine usvojio je Zakon o grbu, zastavi i himni RH te zastavi i lenti predsjednika. U članku 2. zakona ističe se da grb predstavlja i izražava pripadnost Republici Hrvatskoj, dok se u drugim člancima zakona (članak treći, četvrti, peti, šesti i osmi) definira način njegove uporabe.[15] Grb je našao svoje mjesto i u Zakonu o lokalnoj samoupravi i upravi. O tom zakonu biti će riječi na stranicama koje slijede.

3. Grb Đakova

a) Opće napomene

Kao većina hrvatskih gradova i grad Đakovo ima svoj grb. Za razliku od nekolicine gradskih grbova čije se pojavljivanje može prilično točno vremenski locirati, čak toliko točno da se sa sigurnošću navode godine njihova prva pojavljivanja, s grbom Đakova, nažalost, to nije slučaj. Nastao najvjerojatnije potkraj 18. stoljeća, korišten je (ako je korišten ?), sve do unazad nekoliko desetljeća, u svom izvornom obliku. Sredinom osamdesetih godina 20. stoljeća, uoči obilježavanja 750. obljetnice Grada, povijesni grb Đakova doživio je radikalne transformacije koje su za posljedicu imale udaljavanje od povijesnog predloška, kao uostalom i heraldičkih pravila obveznih pri izradi grbova. Službena uporaba toga grba potrajala je samo nekoliko godina. Demokratskim promjenama otpočetim početkom devedesetih godina postavilo se, između ostalog, i pitanje revizije do tada važećih simbola Grada: grba, zastave i pečata. Lipnja 1992. godine Izvršno vijeće Skupštine općine Đakovo pokrenulo je u tom smislu i prve aktivnosti.[16]

15 Vidi: Ustav Republike Hrvatske, CIP, Zagreb, 1991., 65-66.

16 Ako ne prvi, onda svakako jedan od prvih pisanih tragova koji je u vezi sa spomenutom problematikom zaključak je Izvršnog vijeća Skupštine općine Đakovo donijet na 52. sjednici održanoj 4. lipnja 1992. godine. U zaključku stoji da će Izvršno vijeće izradu idejnog rješenja za reviziju grba, zastave i pečata Grada povjeriti akademskom slikaru Ivanu Tuni Jakiću. Vidi: *Dosje Muzeja Đakovštine* (u nastavku teksta DMĐ) , 1/1.

One će u konačnici rezultirati prihvaćanjem rješenja za izradu novog grba Đakova, ali ne bez stanovitih propusta koji su, prije svega, bili odraz nedorečenog idejnog rješenja i nama tako svojstvene administrativne aljkavosti. Tijekom 1993. godine na taj način učinjene pogreške uglavnom su korigirane, te je Grad, nakon dugo vremena, konačno dobio heraldički valjan grb koji se tek neznatno razlikovao od izvornog, povijesnog grba Đakova.

Na sljedećim stranicama pokušat ću, na osnovu literature i pristupačnih izvora, reći nešto više o povijesnom grbu Đakova i spomenutim etapama njegova redizajniranja

b) Povijesni grb Đakova

Kao što sam već istaknuo, o postanku, pa čak i izgledu povijesnog grba Đakova, ne zna se puno. Koliko mi je poznato originalni grb sačuvan je na otisku pečata koji se čuva u Zbirci otisaka pečata Arhiva Hrvatske[17], na stropu sljemenske kapelice, te u knjizi Emilija Laszowskog "Grbovi Jugoslavije".[18] U samom Đakovu crtež povijesnog grba Grada sačuvan je u župnoj crkvi Svih svetih i na zgradi Gradskog poglavarstva. Grb u crkvi Svih svetih naslikan je u njenoj unutrašnjosti, iznad pjevališta, 1885. godine, u vrijeme obnove crkve za biskupovanja J. J. Strossmayera. Što se pak tiče grba na fasadi zgrade Gradskog poglavarstva, koji je teško dostupan i nalazi se u vrlo lošem stanju, toliko lošem da bi možda bilo preciznije reći da se tu radi tek o njegovim ostacima, sa sigurnošću se može ustvrditi da se na zgradi nalazi od vremena njezine izgradnje 1901. godine, ili možda tek koju godinu kasnije.[19]

Od spomenutih grbova za opis je najprikladniji, i najširem krugu zainteresiranih najlakše dostupan, grb uvršten u knjigu

17 Otisak se čuva pod inventarnim brojem 860/29.Oko grba, koji je kružnog oblika, stoji natpis OPID. DIAKOVAR.

18 Emilije Laszowski*, Grbovi Jugoslavije*, Kava Hag d.d., Zagreb, 1932.

19 Ovu tvrdnju potkrepljuju fotografije i razglednice tiskane u to vrijeme. Vidi, npr.: *Fotomonografiju starog Đakova*, Društvo ljubitelja starina, Đakovo, 1995., 21.

Povijesni grb Đakova na otisku pečata iz 19. s

Povijesni grb Đakova iz knjige E. Laszowskog

E. Laszowskog. Napravljen je u obliku štita, bez kacige s nakitom i plašta, kao uostalom i grbovi većine drugih gradova. U njegovom centralnom dijelu nalazi se pročelje današnje crkve Svih svetih. Između dva klasicistička stupa, diskretno odvojeni

ulaznim vratima i malim prozorom, postavljeni su likovi sv. Petra apostola (na heraldički desnoj strani) i sv. Pavla apostola (na heraldički lijevoj strani). U gornjem dijelu štita dominira krov crkve s malim križem i po jedna, razmjerno velika šestokraka zvijezda sa svake njegove strane.

Opis grba, dakako, ne bi bio potpun ako bismo izostavili boje, jedan od relevantnijih heraldičkih elemenata. Povijesni grb Đakova, ili još preciznije, grb kojeg smo ovdje prihvatili kao takav, sadrži šest različitih boja. Vanjski obrub grba, kao i obrubi onoga što on sadrži (sveci, zvijezde, pojedini dijelovi crkve), crne su boje. Crkva, koja je bijela, stoji na zelenoj podlozi. Pozadina je modra, krov i odjeća jednog od svetaca je crvena (Petar), a drugog (Pavla) zelena. Aureole oko njihovih glava i zvijezde su žute, a vrata crkve smeđa. Sličan predložak, kada je opisivao boje grba Đakova, mora da je imao i biskup Bäuerlein. O bojama grba Grada on je zapisao: "Na zelenoj pozadini stoji pročelje đakovačke župne crkve u bijeloj boji. Pozadina je modra. Krov kapele je crven. Vrata koja su zatvorena smeđa su. Jabuka s križem na vrhu krova kao i šestokrake zvijezde su zlatne (žute) ... Lik sv. Petra je s ključevima (dva ključa) u ljevici i u zelenom odijelu. A lik sv. Pavla s mačem u desnici je u crvenom. Aureola oba sveca je zlatna (žuta)."[20]

Komparirajući ova dva opisa, barem kada su boje u pitanju, vidljivo je da se tu radi o gotovo identičnim grbovima. Razlika je u tome što biskup ne spominje crnu boju, te što je zamijenjena boja odjeće svetaca. Za razliku od biskupova opisa, na grbu Đakova koji je ovdje uzet kao predložak, sv. Petar ima crvenu halju, a u ruci, čini se, drži jedan, a ne dva ključa, dok je odjeća sv. Pavla zelena.

Za razliku od boja, sadržaj grba omogućava nam da, barem približno, možemo odrediti vrijeme njegova nastanka, te ukazati na vrijednosni sustav autora, odnosno naručitelja grba. Izgled portala crkve Svih svetih, kao i "turska odjeća" svetaca, daju nam za pravo postanak grba smjestiti krajem 18. stoljeća. Likovi kršćanskih svetaca dokaz su da grb nije mogao nastati

20 DMĐ, 1/2.

prije izgona Turaka (1687. g.), ali ni znatno poslije toga. "Turska odjeća" kršćanskih apostola odraz je stila kulture življenja u postturskoj Slavoniji, stila koji je nastao kroz stoljeće i pol turske vladavine i trajao najduže do kraja 18. stoljeća. Znatno više i puno preciznije o vremenu nastanka grba Đakova govori izgled portala crkve Svih svetih.[21]

Od vremena protjerivanja Turaka i konsolidacije turbulentnih, gotovo kaotičnih zbivanja nastalih u godinama nakon nji-

---

21 O župnoj crkvi Svih svetih pisali su mnogi, kako crkveni, tako i svjetovni povjesničari, povjesničari umjetnosti i arheolozi. Bez ambicije da na ovom mjestu ponudim sustavan pregled svega što je na tu temu napisano, navest ću samo neka mišljenja, novijeg datuma, i to ona koja se odnose na ishodište njezine geneze. U knjizi *Đakovo biskupski grad* Andrija Šuljak napisao je: "Đakovačka župna crkva Svih svetih najzanimljivija je građevina iz turskog doba u Slavoniji. Njezina je povijest još uvijek dosta nejasna. Teško je reći kada je sagrađena i tko ju je gradio. Jedni misle da je ona srednjovjekovna crkva svetog Lovre, koja se 1336. godine spominje kao župska crkva u Đakovu, a Turci je pretvorili u džamiju. Drugi smatraju da je ona izvorno turska građevina, na što očito upućuje bizantsko-maurski stil arhitekture. Čini se da je ovo drugo mišljenje vjerojatnije, pogotovo kad znamo, da su Turci nerado pretvarali kršćanske crkve u džamije" (A. Šuljak: *Đakovo biskupski grad*, Biskupski ordinarijat Đakovo i Dijecezanski muzej Đakovo, Đakovo, 1979., 88-89.)

Tone Papić i Božica Valenčić u osnovi dijele Šuljkovo mišljenje."Arheološkim istraživanjima unutar crkve i u njezinoj neposrednoj okolici nisu pronađeni ostaci starije građevine, čime je nepobitno utvrđeno da džamija nije sagrađena na temeljima srednjovjekovne crkve sv. Lovre ni neke druge građevine. Pronađen je, međutim, veći broj grobova unutar i oko crkve, što upućuje na to da je džamija podignuta na srednjovjekovnom kršćanskom groblju; budući da se tada pokapalo u crkvi i oko nje, postoji opravdana mogućnost da je srednjovjekovna crkva, vjerojatno sv. Lovre, bila negdje u blizini."(Tone Papić i Božica Valenčić*, župna crkva Svih svetih*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Prilog uz broj 14/1988. i 15/1989., Zagreb, 1990., 40.)

U nedavno obranjenoj magistarskoj radnji Krešimir Filipec, doduše kao periferni problem, spominje i župnu crkvu. Autor ističe da džamija nije izgrađena na temeljima crkve sv. Lovre, ali ni bilo koje druge građevine. "Ostaci neke starije građevine koja bi se mogla dovesti u vezu s crkvom nije pronađena ni prigodom zaštitnih istraživanja provedenih 1995.-1997. godine." (Krešimir Filipec, *Srednjovjekovno groblje Đakovo* (magistarski rad), Zagreb, 1998., 205.)

hova odlaska, uslijedili su i prvi radovi na kristijanizaciji "turskog" Đakova. Početne korake na preuređenje džamije u crkvu (današnju župnu crkvu Svih svetih) učinio je biskup Đuro Patačić (1703.-1716.). Za njegova biskupovanja srušeni su minareti i učinjeni još neki manji zahvati kojima je džamija preuređena u mjesto primjereno za kršćansko bogosluženje. Patronom crkve proglašen je sv. Juraj. Do sredine 18. stoljeća, za vrijeme Patačićevog nasljednika Petra Bakića (1716.-1749.), crkva dobiva barokni izgled, a 1762. godine preimenovana je u župnu crkvu Svih svetih. Sljedeći veći zahvati na crkvi učinjeni su za biskupa Franje Krtice (1773.-1805.) koji je barokni portal zamijenio klasicističkim, te biskupa Antuna Mandića (1806.-1815.) za čijeg je vremena sagrađen zvonik. Na osnovu gore iznesenih činjenica Antun Jarm izvodi, po mom sudu, valjani zaključak: "Na gradskom grbu je pročelje župne crkve bez zvonika. To najočitije potvrđuje, da je grb nastao nakon što je biskup Franjo Krtica podigao klasicističko pročelje, koncem 18. stoljeća, a prije nego što je biskup Mandić dao na crkvi podići sadašnji toranj."[22] Dvojbe oko toga jesu li na grbu Grada likovi svetog Petra i Pavla, ili nekih drugih svetaca, gotovo da i nema. Naime, aureole oko njihovih glava svjedoče da je riječ o svecima, a da je baš riječ o spomenutim apostolima govore ikonografski atributi vezani uz njihove osobe. "Na većini slika Petar je prikazan kako drži ključeve neba. Nekad su to dva različita ključa: jedan zlatni za nebo i jedan željezni za pakao. Kadšto drži u ruci ribu, kao ribar ljudskih duša. Povremeno se kraj njega javlja pijetao, što je u vezi s njegovim nijekanjem Krista. Plašt mu je redovito jasne žute boje koja označuje objavljenu istinu."[23] Za razliku od Petra, Pavao se prepoznaje ponajprije po maču, od kojeg je i poginuo, te knjizi ili svitku papira koji simbolizira mnogobrojne poslanice koje je napisao s ciljem širenja kršćanstva.[24]

22 Antun Jarm, *Grb grada Đakova*, Đakovački glasnik, 8. svibnja 1997., 12.

23 *Leksikon ikonografije, liturgije i simbolike zapadnog kršćanstva*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1990., 457.

24 Vidi: isto, 454.

Iako opisi svetaca na našem predlošku u potpunosti ne kolidiraju s njihovim uobičajenim ikonografskim oznakama, sličnost je ipak tolika da se identitet svetaca ne može dovesti u pitanje. To tim više što je uobičajeno da se likovi sv. Petra i Pavla prikazuju zajedno, ali i stoga "što je u biskupskom gradu Đakovu katedrala posvećena sv. Petru (...), a tadašnja katedrala je sigurno bila manje markantna građevina od upravo obnovljene župne crkve. Tako je u grbu povezano dvoje: pročelje župne crkve i katedralni patroni."[25]

c) Revitalizacija gradskog grba

Kako i u kojoj mjeri se grb Đakova upotrebljavao tijekom gotovo 200 godina njegovog postojanja, pitanja su na koja će preciznije odgovore vjerojatno ponuditi neki budući istraživači. Tijekom barem jednog segmenta 19. stoljeća grb Đakova nalazio se na pečatu Grada, a od 1945. godine, iako službeno nije bio zabranjen, nije u javnoj uporabi - nema ga na službenom pečatu, nije dio ikonografije službenih manifestacija... U kontekstu rasprave o kulturnim spomenicima Đakova grb spominje, i donosi njegovu fotografiju, Hedviga Dekker.[26] Osim Dekkerove fotografiju grba i uzgredna zapažanja o njemu iznio je, u ovom radu već citiranoj knjizi, i Andrija Šuljak.[27] Drugog pisanog i slikovnog spomena o grbu, koliko je meni poznato, nema, iako je možda bilo za očekivati da bi mogao biti revitaliziran kroz smotru "Đakovački vezovi", odnosnu Prigodnu reviju čiji se prvi broj pojavio 1970. godine i koja, osim u jednom slučaju, kontinuirano izlazi, sve do danas.

Inicijativa za utvrđivanje grba grada Đakova pokrenuta je 1984. godine od strane Skupštine općine Đakovo. Na sjednici održanoj 27. prosinca donesena je Odluka o pristupanju radnja-

25 Jarm, isto.

26 Hedviga Dekker, *Đakovo i njegova okolica kroz kulturno historijske spomenike*, Muzej Đakovštine Đakovo, Đakovo, 1959., 75.

27 Šuljak, n dj., 5, 89.

ma za utvrđivanje grba grada Đakova.[28] U Odluci, koja sadrži pet točaka, povjeravaju se Komisiji za odlikovanja[29], proširenoj s predstavnicima društveno-političkih organizacija, sve predradnje potrebne za utvrđivanje grba Grada. Pod predradnjama, stoji u točki 3., smatra se istraživanje povijesti postojećeg grba "koji u novijoj povijesti grada nije ustanovljen".[30]

Izravni doprinos članova Komisije na istraživanju grba Grada nije nam poznat, pa prema svemu sudeći, ako je uopće na tom planu nešto rađeno, rezultati su bili minorni. Upravo stoga odlučeno je na 91. sjednici Izvršnog vijeća Skupštine općine Đakovo, održanoj 4. prosinca 1984. godine, da se istraživanje povijesti grba povjeri prof. Vasiliju Pejoviću iz Bilja.[31] Na istoj sjednici Komisija za odlikovanja dobila je zadatak da ugovorno regulira prava i obveze zainteresiranih strana, Izvršnog vijeća Skupštine općine i Vasilija Pejovića, što je, samo nekoliko dana kasnije, i učinjeno. Ako izostavimo opća mjesta neizbježna u ugovorima sličnog tipa, pozornost treba obratiti na točku 2. Ugovora u kojoj se kaže: "Komisija za odlikovanja Skupštine općine Đakovo, obvezuje se da će prof. Vasiliju Pejoviću osigurati uvid u sve postojeće dokumente na području općine Đakovo... ."[32]

Tijekom sljedeće, 1985. godine, Pejović je Komisiji priložio spis pod naslovom "Neka zapažanja kao prilog ikonografskoj analizi đakovačkog grba".[33] Nakon što je iznio opća mjesta o ikonografiji autor je ponudio svoju interpretaciju povijesnog grba Đakova. Ta interpretacija, gledano s distance od

28 Službeni vjesnik općine Đakovo (dalje u tekstu: SVOĐ), 10/1984., 32.

29 Komisija za Odlikovanja konstituirana je svibnja 1982. godine. Predsjednik joj je bio Roko Brlošić, a članovi Andrija Konjuh, Blanka Mikšić, Matija Marinović i Pavo Šarčević. Tijekom 1984. Roko Brlošić razriješen je dužnosti predsjednika, a Blanka Mikšić člana Komisije.Na njihova mjesta imenovani su Stanko Blažević, odnosno Dragutin Žigolić.Vidi: SVOĐ, 3/1984., 112 i SVOĐ, 8/1984., 243-4.

30 SVOĐ, 10/1984., 32.

31 Vidi: DMĐ, 1/12.

32 DMĐ, 1/14.

33 Vidi: DMĐ, 1/17.

petnaestak godina, ne može se u potpunosti prihvatiti, ali ni ignorirati. Dapače. Riječ je o poticajnoj, kompetentnoj elaboraciji internog karaktera što se, mišljenja sam, mora imati u vidu ako ju se želi valjano valorizirati.

Imena T. Smičiklasa, F. Šišića, R. Horvata, V. i N. Klaić i J. Bosendorfera samo su neka od imena najznačajnijih hrvatskih povjesničara čije je radove Pejović konzultirao, ali, kako je ustvrdio na početku svog spisa, o postojanju đakovačkog grba nije pronašao niti jednog retka. Od knjiga u kojima se spominje grb citirao je samo knjigu Hedvige Dekker. Upravo stoga, zbog pomanjkanja relevantne literature, analizu grba autor je zasnovao na interpretaciji njegova sadržaja.

Nakon što je konstatirao da je na povijesnom grbu Grada prikazana župna crkva Svih svetih i likovi sv. Petra i Pavla, apostola, autor je prišao ikonološkoj analizi spomenutih svetaca ističući da "ikonološka analiza ne otkriva samo koliko se slikar ili kipar drže teksta, nego nam - što je za suvremenog promatrača možda još važnije - omogućuje da spozna koliko, odstupajući od drevnih izvora, prati suvremeni život."[34] Sukladno tomu autor je mišljenja da su apostoli u "turskoj odjeći" odraz kreativnog duha umjetnika koji ih je napravio, ili pak zahtjeva Crkve koja je, nema sumnje, grb naručila. Razlog zašto bi Crkva naručila svece u "turskoj odjeći" autor vidi u tomu što su nekoć pobjedniku pripadala dobra pobijeđenog, pa i odjeća. Ta činjenica je, kaže se dalje, tadašnjem puku bila poznata, te je u konkretnom slučaju mogao prepoznati namjeru autora grba da i na taj način istakne pobjedu kršćanske vojske nad Turcima.

Na kraju elaborata, nastojeći odgovoriti na pitanje zašto su na grbu prikazani baš Petar i Pavao, uz već u ovom radu spomenute razloge, Pejović ističe i jedan novi, ne previše uvjerljiv, ali svakako interesantan. Naime, tvrdi on, s obzirom da je u Gorjanu (današnjim Gorjanima) do 1660. godine sigurno postojala crkva Sv. Petra i Pavla, koja je do kraja stoljeća srušena, kaptolu je to bio razlog više da se opredijeli upravo za ova dva sveca.

---

34 Isto

Osnovna insuficijentnost Pejovićeve analize, po mom sudu, leži u činjenici što u njoj nije posvećen dovoljan prostor crkvi Svih svetih, najmarkantnijoj figuri grba. Bez poznavanja razvojnih faza crkve, čini se, nije moguće, čak niti približno, odrediti vrijeme nastanka grba. Doduše, to možda i nije presudan moment vezan za potrebu njegovog kvalitetnog redizajniranja, ali je svakako značajna činjenica u cjelokupnoj strukturi priče o grbu grada Đakova.

Početkom 1986. novi grb bio je dovršen, a službeno prihvaćen na sjednici Skupštine općine Đakovo održanoj 20. ožujka. U Odluci o utvrđivanju grba grada Đakova daje se njegov precizan opis: Osnova grba je pravokutnog oblika na koji se nastavlja u donjem dijelu polukružni završetak i tako tvori štit, proporcionalno veći od starog, koji na njemu leži. U lijevom međuprostoru smještena je silueta katedrale romaničnog stila, dok se na desnoj strani nalaze obrisi suvremenih arhitektonskih zdanja. Nedaleko od njih obje strane povezuju dvije zakrivljeno-valovite trake, koje simboliziraju rijeke Vuku i Savu.

Na gornjoj ivici velikog štita - obrambenog elementa - smještena je dominantno petokraka zvijezda. Od zvijezde spušta se simetrično na obje strane presavijena traka s nazivima i godinama na uvinutim krajevima. Na traci, lijevo od zvijezde, ispisan je srednjovjekovni naziv grada DYACO i 1239. godina brojkama. Taj povijesni datum odnosi se na povelju kojom je određen teritorijalni posjed Đakova.

Na desnom dijelu iste trake latinicom je ispisan naziv ĐAKOVO, a na uvinutom dijelu godina oslobođenja Đakova 1945. Polukružno postavljen donji dio amblema čine simboli: poljoprivrede, industrije, šumarstva i vinogradarstva. Oni leže na površini koja je od trake malo ulegnuta, da bi se u produžetku ovalno proširila i u oštrici spojila s desnom stranom, što predstavlja napredak grada, zajednički smjer i težnju ka uspjehu svih djelatnosti na području Đakova i okolice.

Ispred godine 1239. nalazi se uski kraj klasa pšenice, koji se postupno širi prema klipovima kukuruza, gdje ga prihvaća zupčanik i povezuje s desnom stranom, odnosno s lišćem hra-

sta. Ispod godine 1945. u hrast-šumu uklapa se grančica lovora, simbol slave, pobjede."[35]

Gradski grb prihvaćen 1986. godine

U drugom članku Odluke, isto tako minuciozno, do najsitnijih detalja, prikazane su boje grba. Sadržajno prezasićen, grb je imao i bogat kolorit u kojem su dominirale crvena (zvijezda), ružičasta (pozadina), siva (romanička i suvremena zdanja), oker (tlo), plava (rijeke), bijela (trake) i zelena (podnožje građevine) boja.

35 SVOĐ, 3/1986., 6.

Redizajnirani grb za proslavu 750. obljetnice Đakova

Isti grb tek neznatno je dizajniran za proslavu 750. obljetnice Grada. Godina 1945. zamijenjena je godinom 1989., a dodana je i traka s natpisom "750. obljetnica grada".

Ne osporavajući stručnost autora grba i studiozni pristup povjerenom mu zadatku, što je posebice vidljivo kroz pisane tragove koje je ostavio u fazi priprema za izradu grba, konačni rezultat, ipak, ne može dobiti prolaznu ocjenu. Prihvaćeni grb inkompatibilan je heraldičkim pravilima zapadne provenijencije, degutantno kompozicijski strukturiran i eksplicitno ideološki profiliran. Spomenute manjkavosti proizlaze iz osnovne autorove nakane (ili zahtjeva naručioca, što je vjerojatnije) da kroz sadržaj grba istakne sveukupnost kulturno-povijesne baštine Grada i osnovne ideološke premise njegova daljnjeg razvoja. Takav, u osnovi eklekticistički pristup, impregniran mnoštvom međusobno suprostavljenih simbola, teško da je i mogao rezultirati nekim kvalitetnijim rješenjem. Upravo zato,

početkom 90-ih godina, u sasvim drugačijem političkom okruženju, samo nakon nekoliko godina službene upotrebe spomenutog grba, dana je inicijativa za izradu novog.

d) Sadašnji grb Grada

Pravne pretpostavke da bi Grad mogao dobiti novi grb sadržane su u Zakonu o lokalnoj samoupravi i upravi.[36] U članku 9. Zakona utvrđeno je da županija, grad ili općina mogu imati svoj grb, ali ne bilo kakav. Njegov izgled morao bi biti sukladan povijesnom grbu kojega je jedinica lokalne samouprave nekoć imala[37], izgrađen po pravilima heraldike, te se dovoljno razlikovati od grba druge jedinice lokalne samouprave. O tomu da li su spomenuti kriteriji zadovoljeni odlučuje Ministarstvo pravosuđa i uprave, te ga, shodno tome, odobrava ili ne odobrava.

Nekoliko mjeseci prije donošenja Ukaza o proglašenju Zakona o lokalnoj samoupravi i upravi, na osnovu prethodnih dogovora, Skupština općine Đakovo je temeljem članka 39. Odluke o organizaciji i radu Izvršnog vijeća Skupštine općine, na svojoj 52. sjednici održanoj 4. lipnja 1992. godine, zaključila da se Ivanu Tuni Jakiću, akademskom slikaru iz Osijeka, povjeri izrada idejnog rješenja revizije grba Grada. Točna rekonstrukcija onoga što se dalje dešavalo do konačnog prihvaćanja novog grba, na osnovu do sada dostupnih podataka, nije moguća.

Relativno brzo Skupština općine je na svojoj 21. sjednici, održanoj dana 22. prosinca 1992. godine, donijela Odluku o utvrđivanju novog grba. U članku 1. Odluke ističe se da grb grada Đakova ima oblik stiliziranog štita omjera 5:4. "U središnjem dijelu grba je crkva neoklasicističkog sloga. Slijeva i desna od ulaznih vrata crkve nalaze se dva sveca. S desne

36 Vidi: Narodne novine, 90/1992., 2183-2191.

37 Zakonom se ne precizira što je to povijesni grb, ali čini se da nećemo pogriješiti ako kažemo da se pod povijesnim grbom, u pravilu, podrazumijeva najstariji sačuvani grb.

heraldičke strane sv. Petar, koji u desnici drži mač, a u ljevici knjigu. S lijeve heraldičke strane je sv. Pavao koji u desnici drži knjigu, a u ljevici ključ. Između svetaca nalazi se prozor oblika prekriženog kruha. S lijeve i desne strane krovišta tornja nalaze se dvije šestokrake zvijezde."[38]

Nisu izostavljene ni boje: zlatna (obrub), karmin-crvena (krovište tornja), žuta (aureole i zvijezde), zelena (podloga) i ultramarin plava (pozadina).

Da bi grb i zvanično bio prihvaćen trebalo je još ishoditi odobrenje Ministarstva uprave. U tu svrhu Stručna služba Grada uputila je dopis Arhivu Hrvatske i zatražila potvrdu "da je predloženi grb povijesni grb Grada Đakova."[39] U odgovoru na ovu molbu, koju je potpisao ravnatelj Arhiva Hrvatske Josip Kolanović, rečeno je da predloženi grb ne odgovara povijesnom grbu grada Đakova, i to ponajprije stoga što su zamijenjena mjesta svecima, ali i zbog nekih drugih, manje bitnih razloga: izgleda pročelja crkve, atributa svetaca i njihove odjeće.[40]

Uslijedile su neophodne korekcije, a nakon njih i zahtjev Ministarstvu uprave. Uz zahtjev je priložena i Odluka o utvrđivanju grba Grada, Odluka o privremenom ustrojstvu Grada Đakova, mišljenje Arhiva Hrvatske i slikovni prikaz grba. Rješenjem od 16. studenog 1993. godine[41] Ministarstvo uprave odobrilo je predloženi grb kao grb Grada Đakova. Prihvaćeni grb tek se neznatno razlikovao od onog opisanog u Odluci o utvrđivanju grba grada Đakova. Razlike su sljedeće: 1) u Odluci stoji da je u središtu grba crkva neoklasicističkog sloga, a u Rješenju župna crkva Svih svetih (ne spominje se neoklasicistički slog, a crkva je nazvana njenim punim imenom), 2) za sv. Petra kaže se u Odluci da u desnici drži mač, a u ljevici knjigu, dok sv. Pavao u desnici drži knjigu, a u ljevici ključ. U Rješenju je to izmijenjeno: sv. Petar u desnici drži ključ, u ljevici knjigu, a sv. Pavao u desnici mač, u ljevici knjigu.

38 SVOĐ, 6/199, 1.
39 DMĐ, 1/10.
40 N. dj., 1/10.
41 Vidi: n. dj., 1/5.

Prihvaćanjem grba Grada od strane Ministarstva uprave činilo se da su dileme oko izgleda povijesnog grba Đakova i valjanosti njegova najnovijeg redizajniranja stvar prošlosti. No, nije bilo tako. Dana 24. studenoga, samo osam dana nakon Rješenja Ministarstva uprave, u dnevnim novinama izašao je članak pod naslovom *Đakovo ima svoj grb.*[42] Autor članka, koji je pisanju pristupio aljkavo i neodgovorno, a uz to očito nije bio upoznat s korekcijama Odluke objavljene u Službenom vjesniku općine Đakovo, prepisao je dijelove 1. članka iste i preneseni opis predstavio kao recentni grb Đakova. Na taj članak reagirao je Antun Jarm člankom *Đakovo ima svoj grb?*[43] U njemu se ukazuje na učinjene pogreške i ističe, između ostalog, i jedan novi moment, moment kojem se nije pridavalo dovoljno pozornosti. Naime, tvrdi on, i to s pravom, da se Petar na slikama uvijek prikazivao s kratkom kovrčavom kosom i isto takvom bradom. Nasuprot Petru, Pavao "ima ili nema kosu, ali je uvijek prikazan s dugom bradom."

Istog dana kada je objavljen ovaj članak dr. Jarm uputio je i dopis Gradskom vijeću grada Đakova[44] u kojem je eksplicirao nedostatke najnovijeg rješenja grba te apelirao da se počinjene greške korigiraju. U protivnom, istaknuo je, bila bi to prvorazredna kulturna sramota.

Iako su osnovne zamjerke iznesene u dopisu usvojene, A. Jarm još jednom se javno očitovao.[45] Ovaj puta ukazao je na nepodudarnost službeno usvojenog sadašnjeg grba i teksta Odluke o uporabi grba Grada, te površnog opisa grba koji je, mišljenja sam, više odraz skromne kulture govorenja i pisanja sastavljača teksta, nego li nekih suštinskih pogrešaka.

U Odluci o načinu i zaštiti uporabe grba Grada, jednom od zadnjih službenih dokumenata Grada u kojem se spominje grb, kaže se: "Grb Grada Đakova ima oblik stiliziranog štita koji s donje strane završava polukrugom, čija je visina prema širini

42 Vidi: Glas Slavonije, 24. studenoga 1993., 15.
43 Vidi: Glas Slavonije, 26. studenoga 1993., 23.
44 Vidi: DMĐ, 1/2.
45 Vidi: Glas Slavonije, 7. veljače 1994., 13.

5:4. U središnjem dijelu grba je pročelje župne crkve Svih svetih. S lijeva i desna od ulaznih vrata crkve nalaze se dva sveca. S desne heraldičke strane sv. Petar koji u desnici drži ključ, a u ljevici knjigu. S lijeve heraldičke strane je sv. Pavao koji u desnici drži mač, a u ljevici knjigu. Između svetaca nalazi se prozor oblika prekriženog kruha. S lijeve i desne strane krovišta tornja nalaze se dvije šestokrake zvijezde."[46]

Sadašnji grb grada Đakova

46 SGGĐ, 1/1994., 1.

Đakovo u projektima željezničkih pruga – s posebnim osvrtom na izgradnju pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje

1. Strategija izgradnje željezničkih pruga u Hrvatskoj tijekom 19. stoljeća

Već tijekom dvadesetih godina 19. stoljeća pojedinim krugovima unutar Habsburške monarhije bilo je jasno da je daljnji gospodarski razvitak države usko vezan za izgradnju željeznice. Ubrzo su uslijedili konkretni potezi. Izdane su prve koncesije, osnovana dioničarska društva, obavljeno trasiranje i svi ostali poslovi koji nužno prethode uspostavi željezničkog prometa. Doduše, u ovoj, početnoj fazi izgradnje, još uvijek primarno na konjsku vuču.[1] Proći će tek nekoliko desetljeća da bi konji bili zamijenjeni parnim lokomotivama, a "eksperimentalna" faza razvoja izgradnje željeznica konzistentnim, minuciozno osmišljenim planom njene dugoročne izgradnje. U tom periodu, a riječ je o tridesetim godinama 19. stoljeća, izgradnji željeznica nije se prilazilo ponajprije kao gospodarsko-inovativnim zahvatima, već prvorazredno strateškim, dakle političkim pitanjima. Sagledavajući stvari iz takve perspektive biva jasno zašto je centralistička politika Monarhije preferirala izgradnju pruga s ishodištem u Beču, posebice naglašavajući nužnost što bržeg povezivanja središta monarhije sa lukom Trst. Takva koncepcija, na kojoj je Austrija rezolutno ustrajavala sve do nagodbe s Ugarskom, javno je obznanjena u Beču 1841. godine u formi prvog preglednog plana izgradnje

1 O tome više u: Bernard Stulli, *Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825 - 1863*, knjiga I, Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1975., 15.

željeznica na području Carevine.[2] Na takvu austrijsku koncepciju, prema očekivanju, reagirali su Mađari - i to vrlo oštro. Na zasjedanju ugarskog parlamenta usvojen je zakonski članak XXV. u kojem se austrijskom prometnom sistemu s ishodištem u Beču suprotstavlja mađarska prometna koncepcija koja ishodište pruga vidi u Budimpešti, "odakle se grana 13 glavnih linija, zahvatajući i preko granica Ugarske, pogotovo u tzv. 'pridružene zemlje' Ugarskoj, pa tako i u Hrvatsku sve do - Rijeke." [3]

Kao i u svim ostalim bitnim odrednicama gospodarskog, društvenog, kulturnog i političkog života, stoljećima unazad, Hrvatska je i u osmišljavanju svoje željezničke mreže, toliko bitne za gospodarstvo i nacionalnu integraciju, morala balansirati između Beča i Pešte. Prostora je, doduše, ostajalo vrlo malo, dovoljno tek za idejno osmišljavanje više ili manje smionih projekcija željezničkih pruga koje u četrdesetim i pedesetim godinama, kao i dugi niz godina nakon toga, nisu imale realno uporište koje bi, ako ne garantiralo, ono barem davalo realne izglede za konkretizaciju osmišljenog. Osnovni problem Hrvatske toga vremena bio je u nedostatku domaćeg kapitala neophodnog za ulaganje u projekte od strateškog nacionalnog interesa, te činjenica što ti projekti, najčešće, nisu kolidirali sa interesima najmoćnijih država Carstva. Od ništa manje smetnje, barem kada je u pitanju izgradnja željezničke mreže, bile su i nesuglasice pojedinih regija, interesno povezenih poduzetnika i visoko pozicioniranih društvenih i političkih uglednika oko izgradnje prioritetnih prometnih pravaca. Ako se tomu pridoda i upravno-politička rascjepkanost hrvatskog teritorija, koja je u drugoj polovici 19. stoljeća pretpostavljala usaglašavanje Beča, Pešte, Zagreba i krajiških institucija oko smjera i načina financiranja pojedinih željezničkih pravaca, jasno je da u dogledno vrijeme nije bilo realno očekivati izgradnju željez-

2 Mirko Valentić, *Osnovni problemi prometne integracije i jadranske orijentacije hrvatskog poduzetničkog građanstva u XIX. stoljeću*, Povijesni prilozi, br. 9, 1990., 52.

3 Stulli, isto, 17.

ničkih pruga na državnoj razini čija bi izgradnja bila na liniji uvažavanja hrvatskih nacionalnih interesa.

Takvo stanje trajalo je sve do propasti Austro-ugarske države 1918. godine. Sve to vrijeme Hrvatska je "u velikim infrastrukturnim investicijama Monarhije služila Austriji i Ugarskoj u prvom redu kao prometni koridor jednom za bečku, drugi put za peštansku ekspanziju prema Jadranu i Orijentu."[4]

Za vrijeme dominantno bečkog utjecaja na prilike u Hrvatskoj, sve do Nagodbe 1867./1868., izgrađena pruga Beč - Trst[5] u bitnome je determinirala planiranje i izgradnju ostalih željezničkih pruga. Austriji, dakako, nije bio cilj poticati integraciju hrvatskih zemalja, još manje otvoriti novi koridor prema Jadranu (Rijeka-Senj), već izgraditi priključke na već postojeću prugu i tako preusmjeriti dotadašnje trgovačke putove kojima je hrvatska roba stizala u "mađarsko primorje".[6]

Prva pruga u Hrvatskoj izgrađena je upravo kao refleksija takvih tendencija bečkih poduzetničkih i političkih krugova. Bio je to bečko-tršćanski odvojak pruge Zidani most-Zagreb-Sisak pušten u promet 1862. godine.[7] Iste godine, između 20. i 22. kolovoza, u Zagrebu je održana Banska konferencija posvećena rješavanju željezničke problematike. O problemima izgradnje željezničkih pruga u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji raspravljalo se i ranije, na zasjedanju Hrvatskog sabora 1861. godine, prilikom izrade planova za pojedine dionice pruga još tijekom četrdesetih godina, a sve više "željeznička" problematika nalazila je svoje mjesto i na stranicama dnevnog tiska.

4 Valentić, isto, 63.

5 Izgradnja pruge Beč -Trst, tzv. arterija Carstva, trajala je od 1842. do 1857. godine. Godine 1846. izgrađena je dionica Beč-Celje, 1849. Celje-Ljubljana, da bi posljednja dionica, Ljubljana-Trst, u promet bila puštena 1857. godine.

6 Od 1779. godine Rijeka ima status "Corpus Separatum" krune sv. Stjepana i izravno je podređena Ugarskoj, sve do 1918. godine.

7 Doduše, prva pruga kroz Hrvatsku izgrađena je u Međimurju 1860. godine. No, kako je kralj u svibnju 1861. godine Međimurje priključio Ugarskoj, čini se ispravnim spomenutu prugu od slovenske granice do Siska smatrati prvom hrvatskom prugom, ili, da budemo precizniji, prvom prugom kroz Hrvatsku.

Unatoč toga, Bansku konferenciju treba posebno istaknuti, i to stoga što je na noj "po prvi put zacrtan plan za izgradnju željezničke mreže u interesu ekonomskog razvoja Hrvatske i uočena (...) opasnost od jakih lokalnih i regionalnih interesa."[8] Na Konferenciji, kojoj je osim bana Josipa Šokčevića, njenog inicijatora, značajan doprinos dao i Ivan Mažuranić, tada dvorski kancelar, postavljeno je pitanje od čijeg je rješenja ovisila daljnja sudbina, ne samo željezničke mreže u Slavoniji i Hrvatskoj, već i sveukupnog hrvatskog gospodarstva: kako spojiti Slavoniju i Srijem s jadranskim lukama? Oko tog pitanja iskristalizirala su se tri prijedloga. Većina sudionika Konferencije - na kojoj su osim već spomenutih osoba učešće uzeli župani svih sedam županija, predstavnici trgovačkih komora, društveno prominentni pojedinci i predstavnici gradova - prihvatila je prijedlog koji je zagovarao izgradnju pruge od Zemuna, sredinom Slavonije, do Zagreba, a otuda preko Karlovca do Rijeke. Ova pruga, kako je planirano, trebala je imati priključke za Osijek, Brod na Savi i Sinj. Dvorska kancelarija je, uz izvjesne korekcije[9], ovakav plan prihvatila, i ubrzo su započeli pripremni radovi.

Vojni neuspjesi Monarhije i sve složenija politička situacija u državi doveli su 1867. godine do potpisivanja Austro-ugarske, a godinu dana kasnije i Hrvatsko-ugarske nagodbe. Prvim ugovorom Hrvatska je u diobi vlasti između Beča i Budimpešte potpala pod interesnu sferu Mađara, dok su drugim ugovorom regulirani odnosi između Mađarske i Hrvatske. No, Hrvatsko-ugarska nagodba bila je sve samo ne ugovor koji bi Hrvatskoj omogućio nesmetani gospodarski razvitak, tim više što su pojedine odredbe Nagodbe u praksi sustavno kršene - dakako, na štetu Hrvatske.

---

8 Zdenka Baždar, *Razvoj željezničke mreže u Hrvatskom podunavlju od 1850. do 1914. godine,* neobjavljeni magistarski rad, Zagreb, 1999., 15.

9 Plan Dvorske kancalarije nije uključivao izgradnju pruge do Zagreba, već je ona od Siska trebala ići izravno na Karlovac i Ogulin, a iz Ogulina prema Rijeci i Senju. Vidi: Mirjana Gross-Agneza Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Globus, Zagreb, 1992., 352.

Na planu prometne integracije Hrvatske Nagodba je značila odustajanje od do tada dominirajućeg austrijskog modela izgradnje željezničke mreže. Taj model zamijenjen je mađarskim koji je, kao izraz hegemonističkih aspiracija vladajućih krugova, inzistirao na povezivanju perifernih oblasti sa Budimpeštom kao političkim, gospodarskim i kulturnim središtem države. U toj koncepciji nije bilo mjesta za izgradnju horizontalne hrvatske željezničke magistrale od Zemuna do Rijeke. Umjesto njene izgradnje, od neprocjenjive važnosti za cjelokupni, ne samo gospodarski život Slavonije i Hrvatske, Mađari su insistirali na što je moguće bržem povezivanju Budimpešte s Rijekom. Dionicu te pruge od Djekenješa do Zagreba dovršili su 1870., dionica od Zagreba do Karlovca u prometu je bila već od 1865. godine, dok je posljednja etapa pruge, Karlovac - Rijeka, dovršena 1873. godine. Do raspada Monarhije 1918. godine na teritoriju Slavonije i Hrvatske izgrađen je određeni broj pruga koje su "predstavljale samo fragmente željezničke veze Budimpešte s Bosnom i Srbijom."[10] Kao takve, razumljivo, bile su prije svega izraz potreba ekspanzionističkih mađarskih krugova. Izgradnja pruge Dalj-Brod na Savi možda je najeklatantniji primjer pogubnosti mađarske prometne strategije za razvoj pojedinih gradova i oblasti u Slavoniji i Hrvatskoj. Izgradnja te pruge "uvjerljivo pokazuje da su mađarski vlastodršci nastojali ne samo donijeti koristi Ugarskoj i sebi nego ponajprije oštetiti hrvatske interese."[11]

U ozračju takvih tendencija građena je i pruga Osijek-Đakovo-Vrpolje. Prije nego li pokušam rekonstruirati tijek njezine izgradnje, od prvih inicijativa do svečanog otvaranja u rujnu 1905. godine, a to je i osnovni cilj ovog rada, ukratko ću se osvrnuti na idejno osmišljene, ali nikada realizirane projekte pruga koje su trebale prolaziti kroz Đakovo.

10 Igor Karaman, *Privredni položaj Slavonije u Habsburškoj monarhiji pod nagodbenim sistemom,* Zbornik Historijskog instituta Slavonije, br. 9, 1966., 299.

11 Dragutin Pavličević, *Narodni pokret 1883. u Hrvatskoj*, Sveučilišna naklada Liber - Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1980., 50.

2. Đakovo u projektima izgradnje željezničkih pruga do 1894. godine

Prvi spomen Đakova u projektima gradnje željezničkih pruga seže u 1842. godinu. Te je godine C. L. Bruck, čelni čovjek riječkog Društva za izgradnju željezničke pruge Sisak – Karlovac, predao na uvid Ugarskom namjesničkom vijeću elaborat venecijanskog inženjera M. A. Sanferma koji je sadržavao i viziju širenja spomenute dionice na Osijek i Vukovar. Elaborat je napisan latinskim jezikom, a pasus u kojem se spominje Đakovo, tada još kao Dea-Kovar, tj. Diakovar, glasio je: "Longitudo totalis esset metrorum circiter 223/m mill. 294/10 usque Esseck. Adhibitis fortasse localibus inquisitionibus amplius breviari posset tractus Andrieveczdol et Esseck illam propius Dea-Kovar transferentes, verum et hac obtenta breviatione, longior fieret ramus Vinkovecze et Vukovar; quare ubi et hic esset aedificandus, prioris imminueretur utillitas. Quod omne ex majoribus et accuratius habitis localibus investigationibus penderet, et ex disquisitione recte instituta tum utilitatis hujus rami secundi agendi, quae positiva primo aspectu videtur, tum conditionum quas terrae tractus, per quos transeundum est, suppeditant."[12]

Nekoliko godina kasnije, 1844. godine, Bruck i Sanfermo svoj su prvobitni prijedlog korigirali na način da su sada zagovarali izgradnju još duže dionice. Njeno ishodište trebalo je biti u Slankamenu, odakle bi, preko Rume, Vinkovaca, Đakova,

12 Stulli, isto, 421. U prijevodu tekst bi glasio: "Potpuna bi dužina (pruge) sve do Osijeka iznosila oko 223000 metara, tj. 29 i 4/10 germanskih milja. Tek nakon što se možda izvrši pregled na licu mjesta, više bi se mogao skratiti potez od Donjih Andrijevaca do Osijeka tako da ju se prenese bliže Đakovu. Ali kad bi se i postiglo to skraćenje, duži bi krak bio Vinkovci i Vukovar. Zato gdje bi se taj i na kojem mjestu trebao graditi, korist bi se prvoga smanjila. Što bi sve ovisilo od velikih i pomnije obavljenih istraživanja na samom mjestu, te bi se na temelju istraživanja pravilno odredila kako korisnost toga drugoga kraka, koji bi se trebao graditi a koji se na prvi pogled čini pozitivnim, tako i uvjeta kojima obiluje položaj tla po kojemu (taj krak pruge) treba prolaziti."

Broda na Savi, Novske i Siska, išla sve do Karlovca. Plan je predviđao i izgradnju pobočnih pruga za Zagreb, Osijek, Vukovar i Mitrovicu.

Ovu ideju Bruck i Sanfermo iznijeli su u pisanom obliku, argumentirano, ugarskom palatinu i ugarskom saboru[13], ali kao što je i bilo za očekivati, Mađari je nisu podržali. Razlozi su, gledajući iz kuta mađarske službene politike i njihovih strateških opredjeljenja po pitanju izgradnje prioritetnih željezničkih pravaca, imali svoje logično utemeljenje. Naime, Bruckova i Sanfermova inicijativa ocijenjena je kao proaustrijska, kao svjestan čin koji je za posljedicu trebao imati preusmjeravanje podunavske trgovine prema željezničkoj magistrali Beč-Trst (koja je upravo u to vrijeme bila u izgradnji), tj. luci Trst kao glavnoj austrijskoj izvozno-uvoznoj luci.

Umjesto te pruge promađarski krugovi u Hrvatskoj inzistirali su na izgradnji pruge Vukovar – Rijeka. Ona, kao što je poznato, nije nikada izgrađena, ali su učinjene sve predradnje za njezinu finalizaciju. Pruga je trebala ići od Vukovara, preko Osijeka, do Rijeke, a predviđen je bio i njezin odvojak koji je trebao povezati Osijek sa Đakovom i Vrpoljem. Projektant pruge Carl Maria von Wallau izvijestio je 10. travnja 1844. godine Kapetanat grada Rijeke o dinamici radova na trasiranju spomenute pruge. U izvješću se konstatira da je dovršeno "trasiranje na dionici od Vukovara, preko Broda i Nove Gradiške, do Osekova, 2 milje pred Siskom; isto tako i za ogranak pruge Osijek-Đakovo-Vrpolje."[14]

O dionici pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje C. M. Wallau iscrpnije je elaborirao u predstavci koju je Kapetansko vijeće grada i kotara Rijeke siječnja 1845. godine podnijelo ugarskom palatinu. U njoj se, kada je o Đakovu riječ, navodi sljedeće: "Von Vrpolje ist über Striezivojna gegen Piskorevcze, Budrovcze und Diakovar, ferner nach Siroko Polje, Vuka, Czepin (wo sich eine gut organisirte Runkelruben Zukerfabrik des Herrn

13 Stulli, isto, 435-444.
14 Stulli, isto, 446.

von Mayer, und des Grundherrn Adamovich befindet) dann nach Esseg, eine Flugelbahn von 6 1/2 Meile beantraget."[15]

Na istim stranicama projektant ističe važnost Društva za brodski promet u Osijeku, tehničke pojedinosti oko savladavanja kanala kod Tomašanaca i generalne nedoumice vezane za financiranje cjelokupnog projekta.

Zaoštravanje političkih prilika u Carevini dovest će do revolucionarnih gibanja 1848. godine koja će, barem za neko vrijeme, tijekom pedesetih godina, imati za posljedicu još dominantniji utjecaj Austrije na sve društvene i političke procese unutar granica Monarhije. Na planu izgradnje željezničkih pruga značilo je to odustajanje od daljnjih radova na izgradnji pruge Vukovar – Rijeka. Već početkom pedesetih "Komisija i Minist. rata aktivno su učestvovali u pripremi novog plana mreže austrijskih željeznica. /.../ Od pruga kroz Hrvatsku, do njenih granica, ili blizu tih granica, naveli su: Sisak – Zagreb, s odvojkom do Karlovca; Szegedin – Baja – Mohacs – Pech – Kanizsa – Zagreb; Mohacs – Osijek; Szegedin – Petrovaradin i Ljubljana – Nabrežina – Trst."[16] Priželjkivanu prometnu horizontalu kroz Hrvatsku zamijenila je vertikala u kojoj se ime trgovišta Đakovo nije spominjalo.

Nezadovoljni ovakvom prometnom politikom Austrije slavonski su veleposjednici, na čelu s biskupom J. J. Strossmayerom, izradili predstavku vladaru i osobno mu je uručili 1. studenoga 1856. godine.[17] U predstavci se, doduše, izrijekom ne spominje Đakovo, ali se apelira na potrebu revitalizacije dovršenih planova za prugu od Vukovara do Jadranskog mora.

15 Stulli, isto, 473. U prijevodu tekst glasi: "Predložena je sporedna željeznička pruga od 6,5 milja koja bi išla od Vrpolja, preko Strizivojne, Piškorevaca, Budrovaca i Đakova, zatim dalje prema Širokom Polju, Vuki, Čepinu (gdje se nalazi dobro organizirana tvornica šećera gospodina von Mayera i zemljoposjednika Adamića) i naposljetku linija bi završila u Osijeku."

16 Stulli, isto, 69-70.

17 Stulli, isto, 654-657. Osim Strossmayera potpisnici predstavke bili su: grofovi Adolf i Ladislav Pejačević, grof Heinrich Khuen, grof Eltz, Ljudevit pl. Salopek i opat Adam Sukić.

Izgradnjom te pruge, smatrali su potpisnici predstavke, bio bi ostvaren njihov osnovni cilj. Ako to pak ne bi bilo moguće učiniti u cijelosti, na način koji su to oni predložili, zahtijevali su barem što skoriju izgradnju pruge kroz Slavoniju. U njihovom osnovnom prijedlogu stajalo je i to da bi glavnu liniju pruge trebalo pobočnom prugom povezati s granicom Osmanskog carstva kod Broda na Savi.

Iz pouzdanih izvora odmah je stigla vijest da ova inicijativa neće biti prihvaćena. Sredinom sljedeće godine molba slavonskih velikaša bila je i službeno odbijena.

Sljedeći željeznički projekt u kojem je bilo uključeno i Đakovo, i to kao projekt kapitalne vrijednosti čija je realizacija konačno trebala zadovoljiti autentične hrvatske interese, definitivno je iskristaliziran na Banskoj konferenciji o željezničkom pitanju održanoj u Zagrebu od 20. do 22. kolovoza 1862. Samo održavanje konferencije, a posebice njeni zaključci, bili su od nesagledivog značaja za daljnje oblikovanje hrvatskih interesa u izgradnji prioritetnih željezničkih prometnica u drugoj polovici 19. stoljeća. Svi sudionici konferencije načelno su se složili o nužnosti povezivanja istočnih dijelova Hrvatske sa jadranskim lukama, ali se nisu složili oko toga kako bi točno trebala izgledati trasa pruge koja bi povezala te, najudaljenije dijelove zemlje. Za prugu koja bi išla dravskom dolinom zalagali su se knez W. Schaumberg-Lippe i grof Petar Pejačević. Njihova koncepcija nije prihvaćena jer ona, zapravo, i nije bila na liniji ostvarenja hrvatskih nacionalnih interesa. Naime, bilo je lako uočiti da njihovi "prijedlozi potpuno odgovaraju sistemu austrijske željezničke mreže, da su bili protivni koncepciji bilo kakvog hrvatskog željezničkog prometnog sistema... ."[18]

Prijedlog da trasa buduće pruge ide savskom dolinom doživio je istu sudbinu. Zagovornici ovakve trase pruge, doduše, nisu bili na tragu razmišljanja nosilaca prethodne koncepcije. Oni su, ističući neke komparativne prednosti savske doline,

18 Stulli, isto, 119.

zagovarali prugu koja bi više odgovarala njihovim lokalnim interesima. Vjerojatno i nije potrebno posebice isticati da su ovu koncepciju na konferenciji predložili i "branili" predstavnici prisavskih krajiških područja, napose gradovi Vinkovci i Brod na Savi.

Ideja da bi trasa pruge trebala prolaziti središtem Slavonije, a samim tim i kroz Đakovo, imala je najviše pristalica. Zamišljeno je da od Zemuna, preko Vinkovaca, Đakova i Požege ide do Zagreba, te od Zagreba preko Karlovca do Rijeke. Planom su predviđeni i priključci na Osijek, Brod na Savi i Senj. Činjenica što je dio trase prolazio kroz Vojnu krajinu i mogao biti spona između sjeverne Hrvatske, Bosne i Srbije, te stoga što ju je podržao i riječki magistrat nadajući se da bi ona mogla pripomoći inkorporaciji Rijeke u gospodarski život Hrvatske, bili su presudni momenti koji su toj trasi dali prednost u odnosu prema trasama koje su bile zamišljene da idu dolinama Drave i Save.[19]

Za prugu koja bi prolazila središtem Slavonije naročito je bila zainteresirana Požeška županija. U zapisniku glavne skupštine županije Požeške iz veljače i ožujka 1862. godine[20] navode se argumenti zašto bi baš ta trasa pruge bila najbolje rješenje - kako za državu, tako i za "družtvo željezničkog poduzetja". Ističe se da bi "predloženi potez preko Kutinje, Pakraca i Požege na Diakovo išao (...) sredinom Slavonije, i bio za 7. miljah kraći neželi svi ostali potezi ... ." Osim toga, kaže se dalje u izvješću, "ciela okolica od Kutinje preko Pakraca, Požege i Diakova bogata je na svakovrstnom voću, a osobito šljivami, (...), najizvrstniimi šumami... ." Tu su i "Lipikske toplice", tvornica stakla u Zvečevu itd.. Zbog svega toga županijska skupština umoljava visoko kr. herv. slav. namjesničko Vijeće "da moćnim svojim uplivom onamo nastojiati izvoli, da se gore rečeni potez preko Kutinje, Pakraca, Požege na Diakovo za že-

19 M. Gross - A. Szabo, isto, 352.

20 Bernard Stulli, *Prijedlozi i projekti željezničkih pruga u Hrvatskoj 1825-1863, knjiga II*, Sveučilište u Zagrebu - Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1975., 102-104.

ljezničku prugu ustanovi, da se preuzvišeni gosp. Kancelar Ivan Mažuranić umoli, da dostoji svojim putem gore napomenjeni družtvu željezničkom stavljeni predlog podupirati, a isto tako umoliti se odredjuje preuzvišeni gospodin Juraj Strossmayer biskup Diakovački, u kojega interesu kao vlastela diakovačkog i u interessu prediela Diakovačkog takodjer od komunikacie udaljenog pomenuti potez leži, moćnog podupiranja radi."

Sa istom molbom Požeška županija obratila se i hrvatskom dvorskom kancelaru Ivanu Mažuraniću. Na kraju pisma moli ga se da on "kao Kancelar i vrhovna glava naša, dostoji osiromašenom pučanstvu našem - kao blagi otac - kojeg je jedna znamenita strana pučanstva do sada bez pomoći samo teret nositi priviklo, odnikud ga sunce ogrejalo nije - od pomoći i utiehe biti, i moćnim uplivom posredovati, da se željezna pruga sredinom Slavonije i to preko Kutinje, Pakraca i Požege na Diakovo proizvede."[21]

Inicijativu Požeške županije, mimo očekivanja, a uz mjere stanovitog opreza, prihvatila je i Virovitička županija. [22]

Ideju o prolasku pruge sredinom Slavonije u više navrata rezolutno je podržao i biskup Josip Juraj Strossmayer. Na drugoj sjednici Banske konferencije održanoj 21. kolovoza istaknuo je da se prilikom izgradnje željeznica mora prije svega paziti na dva momenta: interes "podhvatnika" i interes države. "Ako je pruga iz Zemuna po sredini Slavonije najkraća k moru, to je nedvojbeno, da će ona i za podhvatnika biti najkoristnija ; tim pako, što bi se ta pruga gradila kroz srce Slavonije, sigurno bi od najveće koristi bila i za narod, jer bi se njome i Podravci i Posavci jednako koristno mogli služiti."[23]

---

21 Stulli, isto, 104.

22 Vidi pismo koje je Virovitička županija uputila Hrvatskoj dvorskoj Kancelariji u Beču. Stulli, isto, 133-135.

23 Matija Pavić - Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850-1900*., Zagreb, 1900.-1904., 457.

Po mišljenju Strossmayerovih biografa "biskupova je rieč vriedila mnogo, i ona je, može se reći, odlučila cielom konferencijom. Svi su uvidjali prieku nuždu, da se ta željeznica baš tim pravcem izgradi; svi su gledali sjajnoj budućnosti u dogled. Zagrebčani priredili su biskupu u slavu koncerat i inače ga sa ovacijama susretali, a županija požeška izjavila mu toplu zahvalnost."[24]

Zaključak da bi pruga trebala ići sredinom Slavonije prihvaćen je od većine sudionika konferencije, ali je zasigurno svima bilo jasno da je do realizacije tog projekta još dug i neizvjestan put. Upravo stoga na konferenciji je osnovan Odbor koji je trebao posebnu pozornost obratiti "na otvorena pitanja konkretne trase za ovu prugu, i na pribavljanje sredstava za njeno trasiranje."[25] Jednoglasnom odlukom za člana Odbora izabran je biskup J. J. Strossmayer, a većinom glasova barun Lazar Hellenbac, Iginio Škarpa, Ljudevit Vukotinović, Ante Jakić, dr. Mirko Šuhaj, grof Julio Janković i Koloman Bedeković. Odbornici su za predsjednika predložili biskupa Strossmayera koji ponudu nije prihvatio s obrazloženjem da obitava u Đakovu te bi mu, iz čisto tehničkih razloga, posao koordinatora rada Odbora bio dodatno otežan.[26]

Zbog političkih promjena u Monarhiji tijekom druge polovice šezdesetih godina do konačne realizacije zamišljene pruge nije došlo, iako su neophodne pripreme za finalizaciju tog projekta uglavnom bile dovršene. Od tada, pa sve do početka osamdesetih godina 19. stoljeća, barem koliko je autoru ovog teksta poznato, Đakovo se više ne spominje u sustavnije osmišljenim projektima izgradnje željezničke mreže kroz Slavoniju i Hrvatsku. Prva takva inicijativa, koja će onda u konačnici i rezultirati izgradnjom pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje, pojavila se početkom osamdesetih godina 19. stoljeća.

---

24 Isto.
25 Stulli, knjiga I, 138.
26 Pavić-Cepelić, isto.

3. Vicinalna željeznica Osijek-Đakovo-Vrpolje

3.1. Priprema za gradnju pruge

Gospodarski krugovi u Osijeku, posebice oni okupljeni oko Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju, dugi niz godina inzistirali su na izgradnji pruge koja bi preko Đakova i Vrpolja grad Osijek povezala sa Brodom na Savi, a samim tim i Bosnom, tj. Osmanskim carstvom. Naime, izgradnjom pruge Dalj – Brod "bosanski promet odvraćen (je) od svoga naravnog tržišta u Osijeku"[27], što je bio još samo jedan u nizu poteza vladajućih mađarskih krugova prema ciljanoj izolaciji i marginalizaciji toga grada. Da bi dobili potporu relevantnih državnih tijela i istaknutijih pojedinaca iz političkog i društvenog života, predstavnici Osijeka odaslali su mnoga pisma, a nerijetko i izravno kontaktirali sa svima onima koji su mogli pripomoći afirmaciji ideje o gradnji pruge.[28] Kada je već izgledalo da će inicijativa biti usvojena na najvišim mjestima, pogotovo stoga što ju je podržalo i vojno ministarstvo, došlo je u Osijeku do udesa koja je, barem za neko vrijeme, sve inicijative vezane za izgradnju pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje stavila u drugi plan.

Naime, dana 23. rujna 1882. godine u Osijeku se pod teretom vlaka srušio željeznički most. U nesreći je poginulo 26

27 Nikola Atanasijev Plavšić, *Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju u prvih pedeset godina njenog opstanka 1853.-1903*., Osijek, 1904., 117.

28 Za podršku je zamoljen i J. J. Strossmayer. U jednom od pisama upućenih F. Račkom on piše:" Ovih dana bje kod mene deputacija osječka pozivajući me, da joj se na čelo metnem i da idemo u Peštu, ne bi li odvratili ludost skrajnu, il je zloća skrajna, kojom Madžari u kraiškoj željeznici Osijek mimoići kane. Veli svijet, da bi to jedino nesreću od Slavonije odvratiti moglo, jer da bi moja prisutnost toliko djelovala na Madžare, da bi od svoje ludosti odustali. Što Vi velite? Bi l' vrijedno bilo tu žrtvu doprinijeti? Stvar je dakako za Đakovo i Osijek od neizmjerne vrijednosti, a po mojem mnijenju, moj opzicionalni položaj ne bi se po tomu nimalo promijenio. Osječani su vrlo ogorčeni proti Madžarom i s punim pravom. Eto im plaća za njihovo madžarsko oduševljenje!" *Korespondencija Rački-Strossmayer, knjiga druga*, JAZU, Zagreb, 1929., 74.

vojnika koji su se iz Bosne vraćali svojim kućama, a željeznički promet na pruzi Osijek – Villany bio je do daljnjega u prekidu. Izravna posljedica te nesreće manifestirala se u povećanom prometu na pruzi Brod – Dalj. "Uslijed svih tih dogadjaja usnula je napokon namjera izgradnje željezničke pruge Osijek – Vrpolje, te je uskrsnula opet istom u godini 1894. (...)."[29]

Od te, 1894. godine, proći će 11 godina mukotrpnog pregovaranja, prihvaćanja i odbijanja ponuđenih projekata, njihovih korekcija, intervencija mnogobrojnih poslanstava, jednom riječju uzleta i padova koji će u konačnici, ipak, rezultirati izgradnjom pruge tijekom 1905. godine.

Novi krug priprema za gradnju pruge Osijek-Đakovo-Vrpolje otpočeo je listopada 1894. godine odlaskom osječkog izaslanstva u Budimpeštu gdje ih je primio tadašnji hrvatski ban Khuen Hedervary. Izaslanstvo mu je tom prilikom izložilo svoje argumente za izgradnju pruge, te od bana dobilo jamstva da će se on osobno zauzeti za ishođenje dozvole potrebne za početak radova.[30] Istu potporu ovom projektu, i to vrlo konkretnu, dala je i Virovitička županija i Gradsko poglavarstvo Osijeka. Na skupštini Virovitičke županije održanoj 10. studenog 1894. godine[31] upisani su iznosi za nabavu temeljnih dionica u desetogodišnjim beskamatnim obrocima i osigurana potpora iz dijela otkupa javnih radova. Spomenuta skupština za našu temu značajna je i zbog disonantnih tonova koji su se čuli u vezi izgradnje prioritetnih pravaca željezničkih pruga u Slavoniji, posebice smjera buduće trase pruge Osijek-Đakovo-Vrpolje.

Oto pl. Štetner zagovarao je pravac Osijek – Ernestinovo – Semeljci – Đakovo – Vrpolje, a čuli su se i planovi u kojima je izostavljen Osijek kao ishodište pruge. Tako su predlagani i

29 Plavšić, isto, 117. O tome vidi i: Zlata Živaković-Kerže, *Urbanizacija i promet grada Osijeka na prijelazu stoljeća (1868.-1918.)*, Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, Osijek, 1996., 117.

30 *Vjesnik županije virovitičke*, br. 20, 1894., 159. (dalje: VŽV)

31 Isto, br. 22, 1894., 170-171.

smjerovi Našice – Đakovo – Vrpolje i Našice - Gorjani – Semeljci – Vinkovci (sa odvojcima Gorjani – Đakovo – Vrpolje i Vinkovci – Osijek). No, svi ti prijedlozi bili su odbijeni. Uži odbor smatrao je optimalnim rješenjem pravac Osijek – Čepin – Vladislavci – Koprivna – Semeljci – Kešinci – Mrzović – Vučevci – Forkuševci – Đakovo – Vrpolje. Prijedlog odbora skupština je jednoglasno prihvatila, a u pododbor izabrala Dragutina Kršnjavog i Zvonimira Žepića kao predstojnike interesnih kotara.

Nedugo nakon županijske skupštine Ugarsko ministarstvo trgovine izdalo je na godinu dana Vasi Gjugjeviću preddozvolu za gradnju pruge, i to kao vicinalne paravozne željeznice.[32]

U intenzivnim aktivnostima vezanim za izgradnju pruge tijekom 1894. godine zapaženo mjesto zauzima i istup osječkog Gradskog poglavarstva. Ono je 12. studenoga iste godine donijelo odluku da će izgradnju željeznice poduprijeti svim sredstvima. U tu svrhu osigurana je pripomoć u nabavi temeljnih dionica i izabran Odbor na čelu s osječkim gradonačelnikom Antunom Rotterom. Uloga Odbora bila je da u koordinaciji sa županijskim odborom, na najrazličitije načine, inicira što bržu realizaciju zacrtanog projekta. U tom smislu odlučeno je da se u Đakovo pošalje izaslanstvo koje bi za cijeli projekt trebalo zainteresirati biskupa Strossmayera. Nadalje, već početkom sljedeće godine, 7. siječnja 1895., Odbor je uspio organizirati skupštinu interesenata i na noj u manjoj mjeri revidirati usvojenu trasu pruge. Kao najkraći, i za gospodarstvo Osijeka najoptimalniji smjer, smatrao se onaj koji bi išao od Osijeka preko Čepina, Vuke, Semeljaca, Širokog Polja i Đakova, a ne, kako je usvojeno na županijskog skupštini, od Osijeka preko Čepina, Vladislavaca, Koprivne, Semeljaca, Mrzovića, Vučevaca, Forkuševaca i Đakova. Uz navedene razloge, argument za izmjenu trase bio je i taj što je novopredloženi smjer pruge trebao prolaziti kroz veća, i samim tim značajnija mjesta.[33]

---

32 Isto, br. 23, 1894., 183.

33 Usporedi: Živaković-Kerže, isto, 117-118; VŽV, br. 23, 1894., 183.

Početni zanos zasnovan na konkretnim rezultatima prisutan je tijekom 1895. godine. Na županijskog skupštini održanoj svibnja mjeseca[34] konstatirano je da su okončani radovi oko trasiranja pruge, te izražena smiona očekivanja "da će se doskora gradnja ožitvoriti". Nekako u isto vrijeme savjetnik u ministarstvu trgovine Julio pl. Geduly izvršio je pregled trasirane pruge, dok je savjetnik ministra Ehrenhofer 26., 27., i 28. lipnja te godine predsjedavao političkom ophodnjom pruge. Utvrđeni su pružni prijelazi, ali i određeni manji propusti, koji, doduše, nisu značajnije narušili pozitivnu sliku do tada izvršenih radova.[35]

Kako su sve predradnje valjano provedene bilo je za očekivati da će Ministarstvo trgovine, u najskorije vrijeme, izdati dozvolu za početak gradnje. No, kako se to nije dogodilo tijekom tekuće godine, a ni početkom 1896., oformljeno je izaslanstvo grada Osijeka i županije Virovitičke, na čelu s županom dr. Teodorom grofom Pejačevićem[36], koje je 21. veljače primio ban K. Hedervary.

Delegacija je dobila podršku bana oko ustupanja dijela doprinosa iz Krajiške investicione zaklade, kao i njegovu osobnu podršku cjelokupnom projektu koju je, uostalom, obećao još 1894. godine. Ban je tom prilikom istaknuo "da mu je važnost te pruge, osobito njena važnost za grad Osijek, poznata, a uslijed toga te pošto znade, da je ta izgradnja vruća želja grada Osijeka, i pošto on napredak slavonske metropole živo želi, to da će izgradnju te pruge moralno i materijalno poduprijeti."[37]

Da to nisu bile tek kurtoazne izjave svjedoči činjenica što je izaslanstvo još istog dana, zajedno s banom, otputovalo u Budimpeštu i bilo primljeno u Ministarstvu trgovine. Ministar trgovine Danieli izrazio je podršku njihovim nastojanjima, ali

34 VŽV, br. 11, 1895., 81.
35 VŽV, br. 13, 1895., 103.
36 Osim Pejačevića izaslanstvo su činili: podžupan Chavrak, gradonačelnik Graff, županijski zastupnik Barlović i dvojica gradskih zastupnika, Plavšić i Weiss.
37 VŽV, br. 3, 1896., 23.

nikako ne bezrezervnu. Nakon općih mjesta o brizi za Slavoniju, a u tom kontekstu i potrebi gradnje transverzalne pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje, slijedila je manje optimistična ministrova izjava da će ministarstvo podržati njezinu gradnju "prema mogućnosti i raspoloživim sredstvima."[38]

U ovoj fazi plana izgradnje 47,6 kilometara pruge Osijek – Đakovo - Vrpolje bilo je planirano utrošiti 1.715.000 forinti, tj. 36.000 forinti po jednom kilometru. Dodatna sredstva trebala su se izdvojiti za gradnju pet željezničkih postaja i neophodna prometna sredstva.

Dio sredstava za gradnju pruge, između ostalih, trebala je izdvojiti Virovitička županija, grad Osijek, te područne općine koje bi od pruge imale neposrednu korist. Donesen je zaključak da bi pojedina mjesta iz svojih šumskih glavnica trebala kupiti određeni broj temeljnih dionica, i to: Forkuševci za 10.000 forinti, Tomašanci za 5. 000, Beketinci za 10.000, Široko Polje za 30.000, Semeljci za 30.000, Kešinci za 8. 000, Koritna za 15.000, i Punitovci za 10.000 forinti. Čepin i Dopsin trebali su izdvojiti znatno manja sredstva (2.000, odnosno 2.594 forinte) koja bi se namaknula iz zakupa šumske krčevine. Sva spomenuta mjesta bila su spremna i besplatno ustupiti zemljišta potrebna za gradnju željeznice. Takav prijedlog prihvatili su i Viškovci, Vuka, Piškorevci, Budrovci i Strizivojna.

U vezi s financijskim doprinosom pojedinih mjesta izgradnji pruge svakako treba istaknuti da obveze nisu uvijek prihvaćane bez stanovitih rezervi. Širokopoljčani su, npr., bili spremni ispoštovati dogovoreno, ali uz uvjet da željeznička postaja ne smije biti udaljena od sela više od tri kilometra. Semeljčani su bili čak spremni i povećati svoj iznos uz uvjet da stanica od sela ne bude udaljenija od dva kilometra. Slične su zahtjeve imali i predstavnici Dopsina i Kešinaca. U ovoj fazi zatvaranja financijske konstrukcije izgradnje pruge općine Mrzović i Đakovo nisu sudjelovale. Naime, Đakovčani koji su

38 Isto

trebali uplatiti 30.000 forinti prijedlog nisu prihvatili "jer nisu dovoljnom većinom posjedovnih glasova stvoreni."[39]

Da bi se namaknula potrebna svota novca, jer prikupljeno početkom 1897. godine nije bilo dovoljno za početak gradnje, ban Hedervary je, držeći se svojih obećanja, nastojao "staviti u izgled" 100.000 forinti iz Krajiške investicione zaklade - i to pod relativno povoljnim uvjetima. Uz pretpostavku da ministarstvo trgovine povisi svoj prinos za 50.000 forinti, a to se očekivalo, u tom slučaju za izgradnju pruge nedostajalo bi još samo 40.000 forinti koje se namjeravalo osigurati dodatnim izdvajanjima svih zainteresiranih, ponajprije županije Virovitičke i grada Osijeka.[40]

Što je od planiranog ostvareno, teško je reći. Pouzdano možemo tvrditi tek to da je Đakovo naknadno prihvatilo svoj dio financijskih obveza[41], a Ministarstvo trgovine odbilo dodijeliti naknadno tražena sredstva.[42]

Problemi financijske prirode, kao i naznaka da ministarstvo trgovine najozbiljnije razmišlja da planiranu željeznicu, kao važnu transverzalnu prometnicu koja bi trebala povezati Budimpeštu sa Sarajevom, podigne na rang željeznice I. reda i izradi o državnom trošku, dodatno je zakomplicirala već i onako kompliciranu situaciju oko početka gradnje. Inicijativa ministarstva imala je za posljedicu obustavu svih konkretnih aktivnosti oko realizacije vicinalne željeznice Osijek – Đakovo – Vrpolje, dok je ideju da se pruga gradi kao željeznica I. reda, objektivno, bilo teško pokrenuti s mrtve točke.[43]

Da bi se novonastala pat situacija što brže razriješila Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju obratila se Teodoru Pejačeviću, velikom županu županije Virovitičke, s molbom da

39 VŽV, br. 6, 1896., 46.
40 VŽV, br. 1, 1897., 8.
41 Vidi izvješće sa županijske skupštine od 10. lipnja 1897., VŽV, br. 12, 1897., 94-95.
42 VŽV, br. 19, 1897., 154.
43 Ugarska kreditna banka bila je jedno vrijeme zainteresirana investirati u taj projekt, ali je ubrzo odustala.

u ministarstvo trgovine "predvede" deputaciju kojoj bi bio omogućen prijem kod ministra Ernesta Daniela. Pejačević je inicijativu prihvatio. U veljači 1898. delegacija je u Budimpešti obavila željene razgovore sa ministrom, ali bez konkretnih rezultata. Ministar Daniel istaknuo je u razgovoru s članovima deputacije "da će obzirom na po deputaciji navedene razloge o važnosti upitne željeznice nastojati, da se ta željeznica kao glavna linija prvog reda izgradi, te ako to nikako nebi bilo moguće, da će učiniti odredbu, da se željeznica Osijek – Đakovo – Vrpolje još tečajem iste godine kao vicinalna željeznica graditi odpočne."[44]

Od ministrovih obećanja tijekom tekuće godine ništa nije realizirano. Početkom sljedeće za ministra trgovine imenovan je Aleksander pl. Hegedus. Bez obzira na velika očekivanja slavonskih predstavnika čini se ipak da učestale promjene čelnih ljudi ministarstva trgovine, pa i ova najnovija, nisu išle u prilog oživotvorenja njihovih ambicija. Dapače. Učestale personalne promjene dodatno su otežavale operacionalizaciju dogovorenog i svakako bili jedan u nizu remetećih faktora brže izgradnje pruge.

U sljedeće dvije godine, tijekom 1900. i 1901. godine, nisu zabilježene nove inicijative u vezi s gradnjom pruge. S mrtve točke stvari su se ponovo pokrenule tijekom 1902. godine. Pokrenula ih je Trgovačko-obrtnička komora za Slavoniju na inicijativu Skupštine zainteresiranih za gradnju pruge Osijek – Đakovo - Vrpolje. Naime, kako je Trgovačko-obrtnička komora, pa i županija Virovitička, proteklih godina učestalo dobivala peticije u kojima se zahtijevala izgradnja pruge, okupljanje svih zainteresiranih za ovu problematiku nametnulo se kao nužno, tim više što su čelni ljudi Komore i županije smatrali da bi upravo jedan takav skup mogao pripomoći u ponovnom aktualiziranju i davanju konstruktivnih inicijativa za ishođenje radne dozvole. Prvo očekivanje u potpunosti se ispunilo, dok je po pitanju drugog, manje-više, sve ostalo po starom.

---

44 Plavšić, isto, 173.

Skupštinu je otvorio narodni zastupnik Antun pl. Mihanović, dok je glavnu riječ u njezinom radu imao tajnik Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju Nikola Plavšić. Nakon njegova izlaganja jednoglasno je zaključeno da bi se svi zainteresirani za izgradnju pruge trebali dodatno angažirati kako bi pruga tijekom sljedeće godine bila puštena u javni promet. Kao svojevrstan prilog provođenju spomenutog zaključka odlučeno je, tko zna po koji put, da se oformi izaslanstvo koje bi posjetilo ministra trgovine i upoznalo ga sa zaključcima Skupštine.[45]

U relativno kratkom roku, za nepunih mjesec dana, sastavljeno je brojem i društvenim funkcijama respektabilno izaslanstvo[46] koje je 4. ožujka 1902. godine primio ministar Hegedus.

Nakon što se upoznao sa zahtjevima izaslanstva ministar je potvrdio "da ugarska vlada ne stoji više u nikakovoj obvezi prema ugarskoj kreditnoj banki radi izvedenja po njoj u istom pravcu projektirane željeznice prvog reda, ali da se glede izdanja gradjevne koncesije za gradnju vicinalne željeznice nije moglo ništa odlučiti radi pomanjkanja sredstava."[47] Dodatni problem, istaknuo je ministar, bio je u tomu što je izdana dozvola za gradnju pruge Doboj – Šamac na koju moraju biti priključene sve pruge željeznica prvoga reda. Izgradnja spomenute pruge imala bi za posljedicu određene preinake u već postojećim nacrtima za prugu Osijek – Đakovo – Vrpolje, a njihovo korigiranje, naravno - dodatno vrijeme. Unatoč svega, istaknuo je na kraju ministar, baš kao i toliki njegovi prethodnici, kada ti uvjeti budu ispunjeni, tada više neće biti zapreka gradnji.[48]

Uslijedile su personalne promjene u ministarstvu trgovine, zatim još jedna predstavka potkraj srpnja tekuće godine, no značajnijih pomaka nije bilo. Zapravo je, ali samo ako se najnovije inicijative sagledaju kao karike u procesu koji će, u

45 VŽV, br. 3, 1902., 29; Plavšić, isto, 181.

46 U izaslanstvu su bili: Ervin pl. Cseh, grof Teodor Pejačević, Ivan pl. Adamović, Antun pl. Mihalović, doktori Maksimović i Schwarzmayer, Levin pl. Chavrak, Julije Pfeiffer od Orlovnjaka, osječki gradonačelnik Graff i mnogi drugi.

47 Plavšić, isto, 181.

48 VŽV, br. 6, 1902., 55.

konačnici, ipak dovesti do željenog cilja - izgradnje vicinalne željeznice Osijek – Đakovo – Vrpolje.

Godine 1903., po pitanju izgradnje pruge, nije bilo radikalnijih pomaka. Da se inicijativa zainteresiranih krugova iz prošle godine ne bi u potpunosti ugasila župan Virovitičke županije nastojao joj je održati vitalitet molbama banu i ministru trgovine. No, u tim molbama nije bilo novih momenata. Sadržajno, one su predstavljale tek apel velikog župana najvišim državnim dužnosnicima da ulože sav svoj autoritet kako bi izgradnja pruge otpočela što je moguće prije.[49]

O nekim aspektima izgradnje pruge, uglavnom financijske prirode, bilo je riječi i na skupštinama županije Virovitičke održanim u svibnju i listopadu te godine.

Dugo iščekivana dozvola za gradnju pruge konačno je izdana rujna 1904. godine. Prethodio joj je ponovni političko-tehnički ophod pruge proveden sredinom kolovoza iste godine. Ophod je izvršila poveća delegacija na čelu s pl. Spanyem, tehničkim savjetnikom ministarstva trgovine. Osim njega, delegaciju su sačinjavali od vlade imenovani nadinženjer Stanisavljević, satnik kod ratnog ministarstva pl. Partyka, povjerenik vrhovnog nadzorništva za željeznice i brodarstvo Medanich, podžupan Virovitičke županije Žepić i drugi. Nakon provedene rasprave na ime ministra trgovine izdana je građevinska dozvola, a odmah su otpočeli i radovi. Njihov završetak planiran je za kolovoz 1905. godine.[50]

3.2 Izgradnja pruge

O tomu kako su tekli sami radovi na izgradnji pruge nema puno pisanih tragova. O njihovom obimu, rokovima gradnje i najsitnijim tehničkim pojedinostima doznajemo iz *Dozvolne izprave* (dalje u tekstu: *Dozvola*) i *Nadopunujućeg priloga k*

49 VŽV, br. 14, 1903., 126.
50 VŽV, br. 19, 1904., 215.

dozvolbenoj izpravi glede vicinalne željeznice Osijek – Đakovo – Vrpolje (dalje u tekstu: *Prilog*).[51]

Dozvola precizno određuje obveze koncesionara pruge, građevno-poduzetničke tvrtke "Gfrerer, Schoch i Grossmann", kao i njihovu spremnost da prihvate odstupanja od navedenih uvjeta gradnje ako to procjeni ministar trgovine. Da li je, i koliko bilo odstupanja, ne može se reći sa sigurnošću, ali i bez tih dodatnih zaduženja koncesionara obveze koje im je nametnulo ministarstvo trgovine bile su znatne.

Iz *Dozvole* saznajemo da je za izgradnju i prometno uređenje željeznice Osijek – Đakovo – Vrpolje bila potrebna faktična glavnica od 3.877.000 kruna od koje je "dozvolbenik" dužan za prometna sredstva upotrijebiti 240.000 kruna. Prometna sredstva koncesionari su bili dužni pribaviti u tuzemstvu. Od te odredbe moglo se odstupiti samo na temelju dozvole koja se morala "izmoliti" od ministarstva trgovine. U istoj točki, nadalje, kaže se da je "dozvolbenik (...) dužan (...) za radnike, namještene kod gradnje željeznice skrbiti se na način, kako je to ustanovljeno u članku 14. općenitih ustanova uvjetnih svezaka, tičućih se gradnje državnih željeznica, pri čem se uvjetuje, da se kod gradnje imadu po mogućnosti namještati radnici tuzemne zavičajnosti." Prije izdavanja *Dozvole* koncesionar je bio dužan položiti jamčevinu od 170.000 kruna u gotovini ili vrijednosnim papirima. "Ako dzvolbenik ne bi udovoljio obvezama, ustanovljenim u nazočnoj dozvolnoj izpravi glede izgradnja željeznice, naročito pako glede roka za izgradnju pruge, koji je rok ustanovljen u pčlanku 4., to će kr. ug. ministar trgovine, kako se to samo po sebi razumije, imati pravo, gore spomenutu jamčevinu ili u korist države zaplieniti ili za izgradjenje željeznice, ili za pokriće odšteta, za izvlastbu upotriebiti, pokraj čega ostaju nedotaknute u niže sliedećem članku 24. sadržane odredbe." Koncesionari su prema odredbama *Dozvole* bili limitirani i u formiranju cijena svojih usluga. U točki 12. ističe se da je najviša "cjenička stavka" u višem

51 *Sbornik zakona i naredaba valjanih za Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb, 1906., 431-462.

kolnom razredu 10, a u nižem 6 filira. Preciziraju se također i cijene usluga prijevoza prtljaga, "brzovozne robe", životinja, mrtvaca i kočija. Na istom mjestu od koncesionara se traži "da budu cieničke odredbe u suglasju sa interesima domaćeg obrta i produkcije." U tom smislu zahtjeva se da sve pogodnosti koje vrijede za inozemnu robu vrijede i za domaće proizvode, da se u prometu usmjerenom prema Jadranskom moru preferiraju domaće luke, kao i niz drugih ograničenja vezanih uz tarifnu politiku. U točkama 15., 16., i 17. ministarstvo regulira odnos koncesionara prema vojsci, državnim činovnicima, urednicima i podvornicima. Ako putuju po službenoj dužnosti, svi oni, zajedno sa prtljagom, imali su besplatan prijevoz, ili pak značajnije beneficije. Vojnička roba prevozila se "uz snižene pristojbene stavke", dok je na zahtjev ministra trgovine koncesionar imao obvezu prijevoza kr. ug. pošte. *Dozvola* je, nadalje, obvezivala koncesionara da u roku od tri mjeseca, računajući od datuma izdavanja *Dozvole*, ustroji dioničko društvo. Sjedište društva moralo je biti u Budimpešti, a službeni poslovni jezik isključivo mađarski. Nazočna *Dozvola* bila je izdana na 90 godina, do 11. rujna 1995. godine. "Poslije izminuća tih 90 godina prelazi željeznica sa svim svojim pripadcima bezplatno u vlastničtvo i slobodno uživanje ugarske države, odnosno dozvolbenik ili pravni njegovi nasljednici bit će dužni ovu željeznicu u posve dobrom stanju bezplatno i bezteretno državi predati." I na kraju, u slučaju da "dozvolbenik" ne bude ispunjavao spomenute obveze, a ovdje smo naveli samo dio njih, ministar trgovine ima pravo izreći globu ili kaznu od 200 do 20.000 kruna. Ako koncesionar ne bi uplatio propisanu mu kaznu ministarstvo će je realizirati "admini- strativnim putem iz ma kojeg posjeda željeznice, ili iz prihoda njezina." No, "ako bi dozvolbenik opet povriedio dužnosti, temeljeće se na dozvolbenoj izpravi ili na inim zakonskim ustanovama i odredbama, te ako ine represalije ne bi imale željenog uspjeha; isto tako ako se ne bi održavali u gornjem &- u 4. ustanovljeni rokovi glede predloženja gradjevnih osnova, glede dovršenja gradnje, odnosno glede otvorenja prometa, te ako se propust obdržavanja ovih rokova u smislu točke b) članka 11. više puta citova-

nog propisa o dozvoljivanju željeznica, osobito pako političkom ili financijalnom krizom ne bi mogao opravdati, može kr. ug. ministar trgovine nazočnu dozvolnu izpravu ma kada izvan krieposti staviti, te ju prestalom proglasiti tako, da dozvolbenik uslied ove odluke ne može naprama državi pod nikakovim naslovom podići odštetne zahtjeve."

Ništa manje rezolutne naredbe ministarstvo je iznijelo i u *Prilogu*. Za razliku od onih sadržanih u *Dozvoli***,** koje su, mutatis mutandis, bile obvezne i za koncesionare drugih vicinalnih željeznica toga vremena, u *Prilogu* se razmatraju uvjeti u pogledu gradnje i prometnog uređenja željeznice Osijek - Đakovo - Vrpolje. Na osnovu ovdje danih obvezujućih uputa morali su biti napravljeni precizni izvedbeni nacrti potrebni za gradnju pruge, zgrada i drugih objekata. Bilo kakve improvizacije, čini se, nisu bile moguće. Da je tomu uistinu tako navest ću samo neke od naredbi koje to plastično ilustriraju.

U dijelu *Priloga* koji se odnosi na "donju gradnju" inzistira se da zavoji na otvorenoj pruzi ne mogu imati manji polumjer od 300 m, točno je određen smjer i uspon željeznice, širina njezina tjemena, visina nasipa i materijal od kojeg će biti napravljeni. U slučaju da su nasipi na podvodnom području "imati će se razina željeznice barem sa 0.80 m iznad najvećeg vodostaja povodnje, odnosno nutarnje vode izvesti."[52] Nadalje, inzistira se da uz dijelove pruge koji presijecaju ili dotiču šume moraju biti izgrađeni obrambeni rubovi "na kojima se imade šuma iz obzira sigurnosti izkrčiti /.../, odkupiti, odnosno izvlastiti i kao vlastničtvo pruge omedjašiti", a na svim mjestima gdje se pruga približavala rijeci, potoku ili vodotoku trebalo ju je adekvatno osigurati.

U kojoj mjeri su naredbe u *Prilogu* date minuciozno rječito govori "sugestija" da se kao vezivni materijal za izvedbu propusta od betonskih cijevi smije rabiti isključivo portlandski cement.

Završni dijelovi teksta vezanog za "dolnju gradnju" završavaju sa pojedinostima oko gradnje mostova, cestovnih prijela-

52 Na stranicama koje slijede vidjet ćemo da je sa nasipima, nakon što je pruga puštena u promet, bilo određenih problema.

za i prostorima pred postajama. U uskoj vezi s postajama je i naredba da se "na svakoj postaji valja za vrt barem 400 m, a kod svake stražarnice na postaji ili prugi isto tako za vrt barem 1000 m u tu svrhu prikladno ležećeg i dobre kvalitete zemljišta odkupiti, odnosno izvlastiti. Ako postajni vrtovi na mjestima, što ih naznačuje nacrt, ne leže na vlažnom, močvarnom ili poplavnom zemljištu, gdje se sakuplja nutarnja voda, tada ih ne treba nasipati, nu prema potrebi treba ih plodnom zemljom pokriti."

Točka 3. *Priloga* odnosi se na "gornju gradnju". U njoj su date naredbe u vezi sa svim važnijim pojedinostima oko postavljanja tračnica. Tako se, npr., kaže, da tračnice moraju biti čelične, po dužnom metru ne lakše od 23,6 kg, a udaljenost između njih 4,5, odnosno 4,75 metara na priključnim postajama (Osijek, Vrpolje). Točno se precizira gdje se, i kako se mogu postaviti već rabljene šine, traverze i podložne pločice, te koji materijal mora biti nov. Obične podvale, neizostavno, ističu autori *Priloga*, treba praviti od hrastovine.

Na mjestu gdje se govori o mogućnosti izgradnje "postajnih nuzgrednih kolotečina" spominje se i moguće "produljenje završne kolotečine postaje Djakovo do paromlina /.../."

Što se pak tiče postaja, u *Prilogu* stoji da ih se treba izgraditi sedam: u Čepinu, Vladislavcima, Vuki - Dopsinu, Semeljcima - Širokom Polju, Viškovcima, Đakovu i Budrovcima - Piškorevcima.[53] Uz nabrojane postaje predviđena je i gradnja dodatnih objekata. U Đakovu je uz prijemnu zgradu na kat predviđena i izgradnja prizemne postajne stražarnice, "kolibe" za robu, otvorenog stovarišta, skladišta za "uzdržavanje" pruge, stovarišta za stoku, šablona za tovarenje, mostne glave, posebno stojećeg zahoda sa ručnim skladištem, kućnog zdenca, jame za smeće, gospodarskog dvorišta, krušne peći te dvije stražarnice.[54]

---

53 Postaje u Osijeku i Vrpolju napravljene su ranije.

54 O izgradnji na drugim postajama, a i ona je planirana, doduše u nešta smanjenom obimu, vidi "Tabelarni izkaz gradnja, gradjevina i uredjaja na postajama" (str. 456-7.)

Tabelarni izkaz gradnja, gradjevina i uredjaja na postajama.

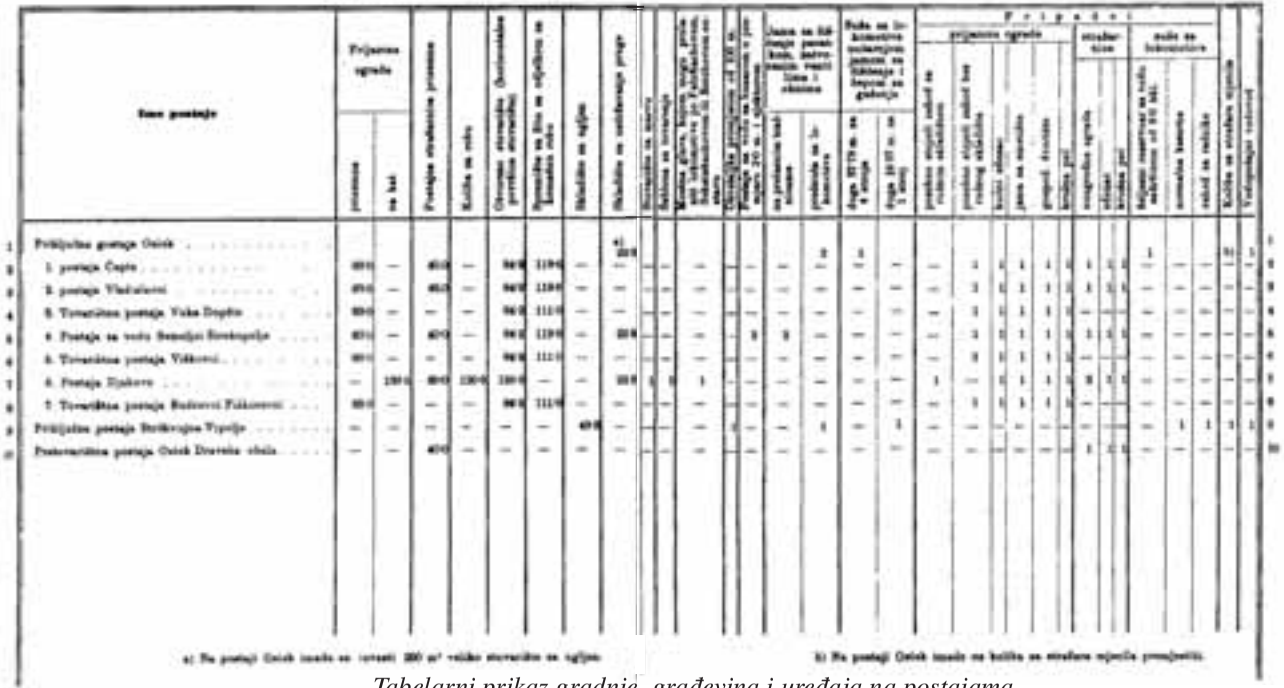

Tabelarni prikaz gradnje, građevina i uređaja na postajama

"Sve zgrade, što služe ma i samo djelomice za stan, pisarne ili čekaonice, treba da budu već kod otvorenja pruge tako dogotovljene, da odgovaraju i zahtjevima javnog zdrav., a svi zdenci odnosno istoj svrsi odgovarajuće izvedbe kod postaja i stražarnica treba da daju čistu, dobru pitku vodu u dovoljnoj količini." Na postajama gdje je predviđena gradnja od kamena ili opeka, inzistira se i na uređivanju odvodnih kanala.

Osim spomenutih obveza koncesionari su bili dužni izgraditi "poslovni brzojav" koji bi omogućio kontakt između pojedinih stanica, brklje za zatvaranje cestovnih prijelaza, potrebnu signalizaciju, kao i niz drugih pojedinosti potrebnih za nesmetani i siguran promet.

Da li je sve propisano *Dozvolom* i *Prilogom* uistinu i realizirano, teško je reći. Sudeći prema karakteru države koja je uvjete propisala malo je vjerojatno da je prugu bilo moguće pustiti u promet, a da prethodno nije bilo udovoljeno barem većem dijelu onoga što se od koncesionara zahtijevalo. Fotografije postaja snimljene dvadesetih godina, kao i njihov sadašnji izgled, dodatno potvrđuju iznesenu hipotezu. No, ima argumenata i za drugačije pretpostavke.[55]

Sama gradnja, čini se, tekla je brzo, bez većih poteškoća. Sve je ukazivalo da bi pruga mogla biti izgrađena u predviđenom roku.

Da bi osigurali nesmetano financiranje radova koncesionari su se obratili gradu Osijeku s molbom da im od zajamčene subvencije od 100.000 kruna u najskorije vrijeme isplati 60.000 kruna. Na sjednici Gradskog poglavarstva, održanoj nekoliko dana kasnije, razmatrana je njihova molba i odlučeno "da im se predujmovno izplaćuje odobrena subvencija od 60.000 K. Odobrava se, da se odmah izplati zahtievani dio iznosa pod uslovom, da se jedan zastupnik grada izabere u ravnateljsko vijeće, a ostatak od 40.000 K. tek će se onda izplatiti, kad se gradu temeljne dionice za cieli iznos od 100.000 K. izplate."[56]

---

55 Tu ponajprije mislim na priloge objavljene na stranicama "Narodne obrane", pisane prije, ali i neposredno nakon otvaranja pruge. O tome više na stranicama koje slijede.

56 *Narodna obrana*, 30. 6. 1905, 2.

Za slične zahtjeve tvrtke "Gfrerer, Schoch i Grossmann" razumijevanja je imala i Skupština županije Virovitičke. Nakon što je podžupan vijećnicima pobliže obrazložio zahtjeve koncesionara Skupština je donijela odluku kojom odobrava produljenje roka za izgradnju željeznice do 1. listopada 1905. godine i isplatu votarine po županijskoj Skupštini i Zemaljskoj vladi u Zagrebu odobrene subvencije od 170.000 kruna za temeljne dionice iz 3/4 otkupa javnih radova. Sve to Skupština je dozvolila uz uvjet da se ispoštuju rokovi gradnje, te da koncesionari kao jamčevinu polože temeljne dionice drugih željeznica. "Na upit g. skupštinara Švarcmayera, kako da se prema pitanju drže one občine i zem. zajednice, koje su takodjer votirale subvenciju" podžupan je odgovorio "da županijska skupština stvara zaključke za županiju, a za občine njihova zastupstva uz redovno odobravanje."[57]

Takvu odluku županijske Skupštine odobrila je i Zemaljska vlada.[58]

Osječka "Narodna obrana" izvijestila je čitatelje početkom srpnja da "gradnja željeznice Osiek - Djakovo - Vrpolje napreduje dosta brzo, tako da su tračnice od Osieka pa skroz do Djakova jur postavljene, na kojima se po cieloj pruzi nesmetano voze vlakovi sa gradnjom za tu željeznicu. Prema tomu imade izgleda, da bi se ova vicinalna željeznička pruga mogla već pod konac mjeseca kolovoza predati javnom prometu."[59]

Optimistične izjave oko završetka gradnje isti list prenosi i u broju od 21. srpnja 1905.,[60] da bi nešto kasnije, potkraj kolovoza[61], prenio informaciju kako se svečano otvaranje pruge očekuje 9. rujna te godine. Nakon što će još jednom netočno izvijestiti o datumu otvaranja pruge[62], list će najaviti njezin op-

57 VŽV, br. 13, 1905., 122.
58 VŽV, br. 16, 1905., 152.
59 *Narodna obrana*, 3. 7. 1905., 3.
60 Isto, 21. 7. 1905., 3.
61 Isto, 30. 8. 1905., 3.
62 U prilogu naslovljenom *Nova željeznica* tvrdi se kako će ona biti otvorena 15. rujna, te da će njome predhodno "obćiti" šest vlakova, tri iz Osijeka do Vrpolja, i tri iz Vrpolja u Osijek. Navedeni su točni polasci vlakova i cijene voznih karata. Isto, 4. 9. 1905., 2.

hod za 9. rujna tekuće godine s početkom u 10 sati. Vođenje tehničko-redarstvenog ophoda, ističe se na istom mjestu, povjerit će se ministarskom savjetniku Vladimiru Ehrenhoferu.[63]

Da oko izgradnje pruge nije baš sve išlo po planu doznajemo (ponovno) sa stranica oporbene *Narodne obrane*. U broju od siječnja 1905. godine [64] reagira se na pisanje *Die Slavonische Presse* koje je u crtici o gradnji pruge ime Đakovo pisalo Djakovar. Autor priloga ističe da je ministarstvo trgovine odredilo da se željezničke stanice na pruzi Osijek – Đakovo – Vrpolje moraju označavati hrvatskim imenima, tj. po hrvatskom službenom mjesnopisnom rječniku, a to što ih u suparničkom listu pišu u mađarskoj varijanti kvalificira kao nacionalističku provokaciju.

Drugi "incident" zapravo je reakcija na izravne negativnosti vezane uz izgradnju pruge. U prilogu o njemu, a on je uistinu indikativan pa ga stoga prenosim u cijelosti, kaže se da su se "stanovnici uzduž željezničke pruge Osiek – Djakovo – Vrpolje nadali /.../ od novogradnje željeznice, da će imati izdašnu korist, ali ova pruga, koja će naskoro otvorena biti, pokazuje se više štetnom nego koristnom. Strojovodje i ložitelji lokomotiva, da se mogu jeftinije rakijom napiti, primali su za nekoliko filira putnike i povezli ih do željenih stanica. Od tih putnika znatan je broj usljed željezničke nesreće nastradao. To nije nikakovo čudo, jer je pruga tek novo nasuta, pa nije jošte stalna.

Druga ali jošte veća šteta nastaje od tih strojovodja i ložitelja uslied njihova zlobnog ponašanja. Juće je naime oko pol dvanajst sati polazio vlak preko Djakova u Vrpolje, koji je poćinio vatru na vlastelinskim usjevima u polju Varošine zvanom. Tek što je ova vatra utrnuta bila, dodje poljar iz drugoga polja Kuševca te javi, da je tamo vlastelinski usjev gorio, koji je u krstovima složen. Vatra se je dogodila da je netko sa željeznice bacio usijani drot u složeni žitak, koji se je uslied razždarenoga drota lako upalio. Sreća je, što je vrieme mirno bilo, jer bi inače ciela polja izgorila. Vlastelinstvo Djakovo, koje usljed

63 Isto, 7. 9. 1905., 2.
64 Isto, 26. 1. 1905., 3.

nametnuta požara štetu imade, iztražuje još jasnije dokaze /.../ pa će ovu stvar kotarskoj ovlasti prijaviti."[65]

3.3 Otvaranje pruge i prvi problemi

Dugo očekivani dan za sve one koji su desetak godina nepokolebljivo ustrajavali na dokazivanju opravdanosti izgradnje pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje – ponajprije predstavnike Virovitičke županije, grada Osijeka i Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju - konačno je došao. Pruga je svečano otvorena i predana u promet 11. rujna 1905. godine. Kao što je to i u sličnim prilikama bilo uobičajeno, svečanost otvaranja iskorištena je u dnevno-političke svrhe, kao manifestacija privrženosti Monarhiji i visokim političkim dužnosnicima.

Poseban vlak namijenjen za svečane prilike bio je 11. rujna u 8,oo sati spreman za polazak sa osječkog kolodvora. Osim hrvatskog bana grofa Pejačevića na kolodvoru, uz prisustvo velikog broja građana, okupljen je bio i znatan broj uzvanika, mahom visokih političkih dužnosnika, ali i drugih istaknutih osoba. Između ostalih, tu su bili i veliki župan Mihalovich, načelnik Graff, podžupan Žepić, fin. ravnatelj Glad, minist. odsječni savjetnik Ehrenhofer, osječki gradski zastupnici: Laubner, Frank, dr. Spitzer, Weissmayer, Friml, pl. Reisner i Popović, gradski kapetan Gayer i drugi.[66]

Vlak je, prema pisanju *Vjesnika županije virovitičke*[67], na svakoj stanici dočekan srdačno. U Čepinu je bana pozdravio zastupnik Stjepan Barlović. U Vladislavcima visoke goste pozdravio je općinski upravitelj Drakulić, a u Vuki-Dopsinu seljak Vojvodić. U Đakovštini doček nije bio ništa manje srdačan. U Širokom Polju-Semeljcima na čelu delegacije za doček bili su predstojnik dr. pl. Vuković i semeljački župnik Pavić. U svom obraćanju banu i okupljenim mještanima okolnih sela župnik je

65 Isto, 8. 8. 1905., 3.
66 VŽV, br. 18, 1905., 163.
67 Isto, 163-166.

naglasio važnost "parnog voza u ovim krajevima, koji će imati izvoziti prirodne produkte bogate Djakovštine, a uvoziti produkte kulture i napretka." Slično je bilo i u Viškovcima. Tamo su se okupili mještani susjednih Vučevaca, Ivanovaca, Tomašanaca i Gorjana. Čast da pozdravi bana pripala je upravniku gorjanske općine.

U Đakovu je, što je i razumljivo, vlak stajao najduže, a doček je bio upravo "impozantan". "Gotovo sve Djakovo bilo je na kolodvoru u svečanom odielu. Školska omladina sa trobojnicama liepo se izticala. Uz kolodvor podigla je obćina poseban paviljon za svijetlog bana. Desno paviljonu nalazile se gospodje nar. zastupnika Barlovića i Švarcmajera s elitom djakovačkih gospodja i liepih gospodjica, koje su pred preuzvišenog glavara zemlje po sagovima posipale ruže." Od općinskih zastupnika dočeku su nazočili "veletržci" Kohn, Reichsmann mlađi i Hager, kotarski sudac Kušić, poreznik Turković i drugi.

U prostorima paviljona bana i velikog župana županije Virovitičke pozdravio je narodni zastupnik i đakovački načelnik dr. Švarcmayer. U kraćem, izrazito dnevno politički intoniranom govoru, prvi čovjek Đakova rekao je: "Davna želja trgovišta Djakovo ispunjena je: željeznica, koja će Djakovo i Djakovštinu i njen marni narod u njegovu gospodarskom pregnuću podići, eto je od Vas, Preuzvišeni gospodine, javnom prometu predana. Dozvolite stoga svietli bane, da Vam se u ime trgovišta Djakovo smjerno poklonim i prinesem liepu hvalu od svakoga i svih nas, što se udostjaste tomu po nas i po naše gospodarske interese velevažnom činu prisustvovati.

Znano nam, je, da Vaša Preuzvišenost i kao bivši vrli glavar naše županije i sada kao dični glavar naših kraljevina snažnom rukom i visokim umom promiće i unapredjuje jedino ono što je od koristi našem narodu i domovini. Ali znano nam je i to, da je ovo prometalo, ova željeznica, plod osobite Vaše naklonosti, koju poklanjaste i poklanjate ovom kraju. Primite stoga, preuzvišeni gospodine, od nas viernih i odanih Djakovčana, liepu hvalu na brizi i nastojanju oko našeg boljka, a podjedno uvjerenje, da ćemo kao zahvalni sinovi naše hrvatske domovine dnevice slati molitve pred previšnjeg tvorca svijeta: da Bog

poživi i uzdrži dičnog nam bana grofa Pejacsevicha na slavu domovine i probitak naroda!"

Ban Pejačević zahvalio se na upućenim mu riječima, te istaknuo da mu je posebna čast što je baš on od ministra trgovine određen da otvori ovu željeznicu. Na kraju obraćanja "skromno" je izjavio: "Ostat ću uvijek onaj, koji sam Vam bio, dobar otac."

Nakon kraćeg zaustavljanja na stanici Budrovci - Piškorevci, gdje su pozdravljeni od općinskog zastupnika Stipe Blaževića, uzvanici su se u predviđeno vrijeme dovezli na vrpoljačku stanicu, završnu točku njihova putovanja. Uz riječi dobrodošlice koje je izrekao vrpoljački župnik Josip Wallinger, i nakon njih spontano odigranog šokačkog kola, službeni dio svečanog otvaranja pruge približio se kraju. Svečanost je okončana banketom u dvorani osječkog "Grand Hotela".

Tako je, prema pisanju režimskog *Vjesnika županije virovitičke*, izgledalo svečano otvaranje pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje. Obzirom na ideološki profil toga glasila, kao i karaktera same manifestacije, ništa se drugo i nije moglo očekivati. Za razliku od toga glasila, *Narodna obrana* otvaranje pruge vidjela je ponešto drugačije.

U ponedjeljak 11. rujna, na sam dan otvaranja pruge, na prvoj stranici lista izašao je uvodnik u kojem se ističe važnost pruge za trgovačke krugove grada Osijeka, ali i cijelu Đakovštinu, pa i šire, cijelu Virovitičku županiju. No, kaže pisac uvodnika, pruga je trebala biti izgrađena još prije 25 godina, u vrijeme kada su Osijek i cijela Đakovština u gospodarskom pogledu stajali znatno bolje. "Na razvalinama bogatih seoskih zadruga osnovaše se /danas/ velika gospodarstva u rukama tudjinaca; hrvatsko seljaštvo propalo je većim dielom, a na njegovo mjesto došli doseljenici."[68]

Članak završava sa ironičnom, ali otprilike točnom anticipacijom tijeka svečanosti. "Proricat će se", kaže pisac tih redova, "sakupljenom narodu na stanicama raj i blaženstvo, što bi

68 *Narodna obrana*, 11. 9. 1905., 1.

ga nova željeznica imala donieti. I držati će se govori, izpijati zdravice, a službeno kadilo će ići od ruke do ruke, da nakadi tamjanom slave i hvale sve one, koji su si za ovu željeznicu stekli zasluga i - koji nisu; a sakupljeni seljački sviet gledat će čudnu paradu i vraćajući se svojim kućama isto tako hladan, kao i prije, razmišljati će o svemu, što je čuo i vidio, ali sva ta parada jedva će da skine sa njega težki kamen brige i zebnje, što ga tišti."

U broju od sljedećeg dana isti list donio je još kritičniji, u pojedinim dijelovima gotovo polemično intonirani osvrt. Konstatira se da je za otvaranje pruge, pogotovo na stanicama udaljenijim od Osijeka, bilo iskazano poprilično zanimanje, ali da je držanje ljudi bilo suzdržano, gotovo hladno. Klicanja banu gotovo da i nije bilo, a ono malo glasova podrške koji su se čuli rezultat su prisile nad "školskom mladjarijom". Hrvatsko ime u svim pozdravnim govorima lokalnih dužnosnika vješto se izbjegavalo.[69]

Ono po čemu spomenuti članak zaslužuje posebnu pozornost zapravo je pokušaj autora teksta da prokomentira Strossmayerovu suzdržanost u vezi s izgradnjom pruge. Autor ističe da biskupova angažmana nije nedostajalo, ali u vrijeme kada je izgradnja te pruge mogla pripomoći da ovaj dio Hrvatske ne uđe u gospodarski bezizlaznu situaciju. "Uzkraćivala se je gradnja te željeznice sa strane oblasti, jer je baš on bio u Djakovu, jer se je baš njemu šteta htjela nanieti, bez obzira na to, da li će se nanieti i tolikom pučanstvu."[70]

Tek kasnije, tvrdi pisac teksta, kada je zbog poznih godina biskupov društveni angažman posustao, dozvola za gradnju je izdana, a od Strossmayera zatraženo da se oko gradnje angažira. No, on je, "duboko uvriedjen, ogorčen godinama neuspjeha svoga pravednoga nastojanja odbio /.../ sudjelovan-

69 Za govor koji je u Čepinu održao narodni zastupnik Barlović kaže se da se on (govor) "razplinuo" u "slavljenju sadanjega bana, na koga da nije ponosna samo ova ciela županija, nego i ciela zemlja. Koja zemlja, to nije rekao, kao što se je u svim pozdravima banu i odgovorima banovim izbjegavalo ime hrvatsko." Isto, 12. 9. 1905., 2.

70 Isto.

je."[71] Da su odnosi između Biskupije i predstavnika vlasti po pitanju izgradnje pruge Osijek – Đakovo – Vrpolje bili uistinu narušeni, svjedoči i činjenica što nitko od svećenstva nije bio prisutan činu njezina službenog otvaranja.[72]

Prošlo je samo nekoliko dana redovitog prometovanja prugom, a registrirani su i prvi problemi, ponajprije oni vezani uz red vožnje. Naime, priključci na zagrebački, odnosno zemunski vlak, ocijenjeni su krajnje nepovoljnima, pa su zatražene određene korekcije.[73] O tom problemu raspravljano je tek sljedeće godine na proljetnoj skupštini županije Virovitičke.[74] Ton raspravi dao je đakovački zastupnik dr. Vladimir Prebeg.[75] Njegov prijedlog išao je za tim da se predstavkom zamoli ravnateljstvo kr. ug. drž. željeznice da, posebno zbog potreba trgovišta Đakovo, promjeni red vožnje kako bi putnici imali bolju vezu za Zagreb, odnosno Zemun. Isti zastupnik nije bio zadovoljan ni brzinom prometovanja vlakova.

Prebegov prijedlog o promjeni reda vožnje podžupan nije prihvatio. Istakao je da "pruga Osiek – Djakovo – Vrpolje imade tri vlaka, Djakovo - Vrpolje pače četiri, više nego li jedna vicinalna željeznica. Spoj od brzovlaka Zagreb – Zemun bje ukinut, jer nije bilo putnika."[76] Kao kompromisno rješenje, s kojim je zastupnik Prebeg bio zadovoljan, odlučeno je da se u

---

71 Isto.

72 U ovom radu, na nekoliko mjesta, spominje se angažman biskupa Strossmayera u rješavanju željezničke problematike, kako na nivou cijele Hrvatske, tako i na području Virovitičke županije. Da bi se on sagledao u svim pojedinostima, uvažavajući društveni i politički kontekst, kao i niz drugih momenata koji su mogli bitno utjecati na zauzimanje biskupovih stavova o tom pitanju, neophodan je jedan zasebni, analitički rad. Prilog koji sam citirao svakako je indikativan, i za daljnja istraživanja poticajan, ali ga nikako ne bi smjeli bezrezervno prihvatiti.

73 *Narodna obrana*, 14. 9. 1905., 2.

74 VŽV, br. 13, 1906., 112-122.

75 O Vladimiru Prebegu (1862.-1944.), odvjetniku, narodnom zastupniku, političaru i predsjedniku Hrvatske stranke prava vidi više u *Zavičajnici - malo spominjani, prešućivanji i zaboravljen*", Muzej Brodskog Posavlja, Slavonski Brod, 2001.

76 VŽV, isto.

Đakovu provede anketa oko pitanja valjanost postojećeg reda vožnje, i tek na osnovu dobivenih rezultata planiraju daljnji potezi.

Anketa je provedena 3., a o zaključcima s njom u vezi raspravljalo se na županijskoj skupštini održanoj 15. studenoga 1906. godine.[77] Na osnovi donesenih zaključaka Kr. županijska oblast u Osijeku podnijela je banu Teodoru Pejačeviću 1. veljače 1907. godine molbu "za uredjenje željezničke sveze". No, prema svemu sudeći, do zadovoljavajućih rješenja nije došlo. Barem ne tako brzo.[78]

Osim ispoljenog nezadovoljstva redom vožnje i brzinom vlakova, koji su institucionalno artikulirani, negativnih pojava bilo je još, a registrirane su uglavnom na stranicama dnevnih listova.

Već sredinom rujna te godine izvijestila je *Narodna obrana*, opozicijski i nacionalno hipersenzibilni list, o verbalnom sukobu konduktera i putnika u vlaku koji je prometovao na relaciji Osijek - Đakovo. Kondukter se putnicima obraćao na mađarskom, njegovom materinjem - i na željeznici službenim jezikom, jezikom koji putnici nisu razumjeli. Na njihovu molbu da govori hrvatskim kondukter nije pristao, već im je rekao neka se onda voze na hrvatskoj željeznici.

Komentator lista smatrao je takav postupak drskim i najoštrije ga osudio, jer da "nije željeznica počela ni da pravo vozi, a eto se već zbivaju na njoj takve nepodobštine."[79]

Sljedeći "incident" vezan je uz popuštanje nasipa. Uslijed obilnih kiša, na dva mjesta, tri kilometra od Đakova, i kod Viškovaca, željeznički nasip bio je podrovan u tolikoj mjeri da je vožnja prugom bila gotovo nemoguća. U "Narodnoj obrani" ovaj slučaj prokomentiran je s neskrivenom ironijom: "Doista čvrsta gradnja. Ali za to se čovjek udobno polako vozi i ima

---

77 VŽV, br. 23, 1906., 129-130.

78 Izvješće sa glavne skupštine županije Virovitičke održane 15. studenog 1909. godine. VŽV, br. 22, 1909., str. 197-203.

79 *Narodna obrana*, 15. 9. 1905., 2.

vremena da se nasluša malo zvučnog magjarskoga jezika nadrimagjarskih konduktera."[80]

O tomu kako su se tekli radovi na izgradnji pruge, kao što je već istaknuto, nemamo pisanih tragova. Barem ne onoliko koliko bi bilo potrebno da se preciznije rekonstruira tijek gradnje. Poznato je, naime, da je određenih problema bilo oko gradnje željezničkih stanica. Još prije no što je počela njihova gradnja, na zahtjev koncesionara Grossmanna, Schocha i Gfrerera, županija je donijela određene zaključke oko reguliranja obveza sela u vezi izgradnje kolodvorskih privoznih cesta.[81]

Tom odlukom izbjegnuti su mogući nesporazumi, koji su već bili na vidiku, ali su se pojavili drugi, manje očekivani, gotovo bizarni.

Tinjajući antagonizmi između Budrovaca i Piškorevaca izgradnjom pruge ponovno su intenzivirani. Ovoga puta spor je nastao oko naziva željezničke stanice. Iako je stanica izgrađena na budrovačkom ataru, te iako je pri političkoj ophodnji pruge zapisano da će se ona zvati Budrovci - Piškorevci, odmah nakon njezina dovršenja postavljen je natpis Piškorevci - Budrovci. Nezadovoljni ovim činom Budrovčani su podnijeli predstavku koja je, po svemu sudeći, urodila plodom. Argumenti Piškorevčana da je općina, župa i pošta u njihovom selu, te da bi stoga i stanica trebala nositi naziv Piškorevci - Budrovci, nisu bili dovoljno jaki. "Tvrdje je pravo doista na strani Budrovčana. Sklopit će se mir, jer je ministarstvu predloženo, da se stanica prekrsti u Budrovci – Piškorevci."[82]

Nezadovoljstva je bilo i u vezi s izgledom đakovačkog kolodvora. O kakvim se problemima radilo ne znamo, a da ih je bilo svjedoči istup gospodina Reichsmana na zasjedanju županijske Skupštine održane 15. studenoga 1906. godine. U raspravi koja se vodila oko izbora jednog člana u ravnateljstvo mjesne željeznice Osijek – Đakovo – Vrpolje, Reichsman je

80 Isto, 27. 9. 1905., 3. O problemima s nasipima vidi i *Narodnu obranu* od 3. 10. 1905., 2.
81 VŽV, br. 21, 1903., 181.
82 Isto, br. 19, 1905., 175.

ustvrdio kako je prije njezine izgradnje sve obećavano - "a sad, kad je izgradjena, vidimo, kako nam je. Kolodvor u Djakovu pravo je ruglo." [83] Nažalost, ovu tvrdnju đakovački zastupnik u županijskoj Skupštini nije pobliže argumentirao.

Umjesto zaključka

U planovima izgradnje željezničke mreže u Hrvatskoj Đakovo se po prvi put spominje sredinom 19. stoljeća, i to kao jedno od mjesta u zamišljenoj transverzali koja je trebala povezati istočne dijelove zemlje sa Zagrebom, odnosno lukama na jadranskoj obali. Zbog uskogrudnih političkih ciljeva Beča i Pešte do realizacije tih projekata nije došlo, tj. došlo je znatno kasnije, u više ili manje radikalnim korekcijama u kojima prolaz pruge kroz središte Slavonije, a samim tim i Đakovo, nije dobio potporu na najvišim mjestima odlučivanja.

Umjesto sredinom, ili najkasnije u prvim desetljećima druge polovice 19. stoljeća, željeznička pruga prošla je kroz Đakovo tek 1905. godine. Vicinalna pruga Osijek - Đakovo - Vrpolje izgrađena je relativno brzo, tek za nešto više od godinu dana, ali je na dozvolu za početak radova trebalo čekati jako dugo, gotovo četvrt stoljeća. Razloga za to bilo je više, no oni politički čine se dominantnim. Intencija mađarskih vladajućih krugova bila je što je moguće dulje prometno izolirati grad Osijek od Bosne, a nije za zanemariti ni njihov antagonizam prema oporbenom političaru, đakovačkom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru koji je, barem u početku, aktivno promicao potrebu njezine gradnje. Permanentnim zalaganjem predstavnika grada Osijeka, Virovitičke županije i Trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju, u vrijeme kada se ni s najviših političkih mjesta više nije mogla odgađati gradnja te pruge, tim više što je ona u novim političkim i društvenim okolnostima odgovarala i interesima mađarske poduzetničke elite, 1904. godine izdana je dozvola za početak radova. Pruga je izgrađena uz neznatno produljenje zacrtanih rokova, a sudeći prema napucima mini-

83 Isto, br. 23, 1906., 231.

starstva danim u “Dozvolnoj izpravi”, koja je obvezivala koncesionare, poslovi gradnje morali su se provoditi temeljito. Nakon što je pruga puštena u promet uočeni su određeni propusti, ali oni nisu bili takve naravi da bismo valjanost izvedbe cjelokupnog projekta mogli dovesti u pitanje. Za grad Osijek i cijelu Đakovštinu pruga je u prvim godinama svoga postanka, a i kasnije, imala neprocjenjivi značaj na planu gospodarstva i integracijskih procesa općenito - kako unutar regije, tako i u njenom povezivanju s drugim dijelovima Hrvatske.

Slikovni dodaci uz članak "Đakovo u projektima željezničkih pruga..."

Kolodvor Đakovo početkom 20-ih godina 20. stoljeća

Željezničari ispred kolodvora 20-ih godina 20. stoljeća

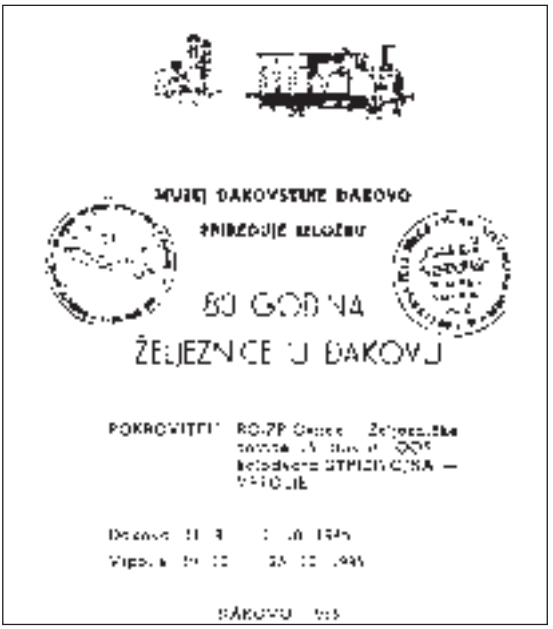

Katalog izložbe "80 godina željeznice u Đakovu"

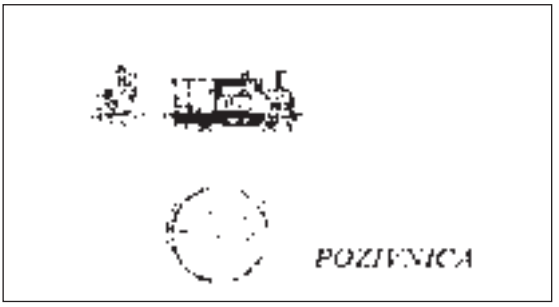

Pozivnica za izložbu "80 godina željeznice u Đakovu"

Prigodna dopisnica Filatelističkog društva "Đakovo"

Broj 28.

Zakonski članak XVIII. : 1906.

zajedničkoga ugarsko-hrvatskoga državnoga sabora, kojim se dozvoljuje vicinalna željeznica Osijek—Djakovo—Vrpolje.

(Potvrdjen dne [illegible] kolovoza 1906.; proglašen u ugarskom [illegible] državnom [illegible] dne 5. rujna 1906. pod brojem [illegible])

MI FRANJO JOSIP PRVI

po milosti božjoj

cesar austrijanski, kralj češki itd.

i

apostolski kralj kraljevinah Ugarske, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.

Vjerni Velmože i zastupnici rade Nam kraljevine Ugarske i posestrimah joj kraljevina podnesoše Nam zajedničkim sporazumkom poradi Naše potvrde radi sliedeći

zakonski članak,

kojim se dozvoljuje vicinalna željeznica Osiek—Djakovo—Vrpolje

§. 1.

Ministarstvo se ovime ovlašćuje, da pod uvjetima, sadržanim u zakonskim člancima XXXI. od godine 1880. i IV. od godine 1888., može dozvoliti parovoznu vicinalnu željeznicu Osiek—Djakovo—Vrpolje, koja će sačinjavati se prugu, vodeće ogrankom sa postaje Osiek kr. ugarskih državnih željeznica preko Djakova do postaje Strizivojna—Vrpolje kr. ugarskih državnih željeznica, te s ogrankom kolotečine, vodeće od Osieka do obale Drave.

§. 2.

Ministar trgovine izvestit će u smislu § 1. zakonskoga članka XXXI. od godine 1880. o podieljenoj dozvoli za vicinalnu željeznicu, spomenutu u prvašnjem paragrafu, državni sabor.

§. 3.

Ovaj zakon stupa u krepost danom proglašenja u »Zborniku državnih zakona«, te se provedba istoga povjerava ministrima trgovine i financija.

Izpavljujuć Mi ovaj zakonski članak i sve, što je u njem sadržano, u obće i pojedince, valjanim, prijatnim i pravovaljanim, ovim ga kraljevskom Našom moći odobravamo, potvrdjujemo i proglašujemo, te ćemo ga i Sami obdržavati i bdit, da ga drugi vjerni Naši obdržavaju.

Dano u Ischlu dne dvadeset i sedmoga kolovoza godine hiljadu devetsto i šeste.

(M. P.) Franjo Josip v. r.

Sándor Wekerle v. r.
Gejza pl. Josipovich v. r.

Zakonski članak kojim je odobrena vicinalna željeznica
Osijek – Đakovo – Vrpolje

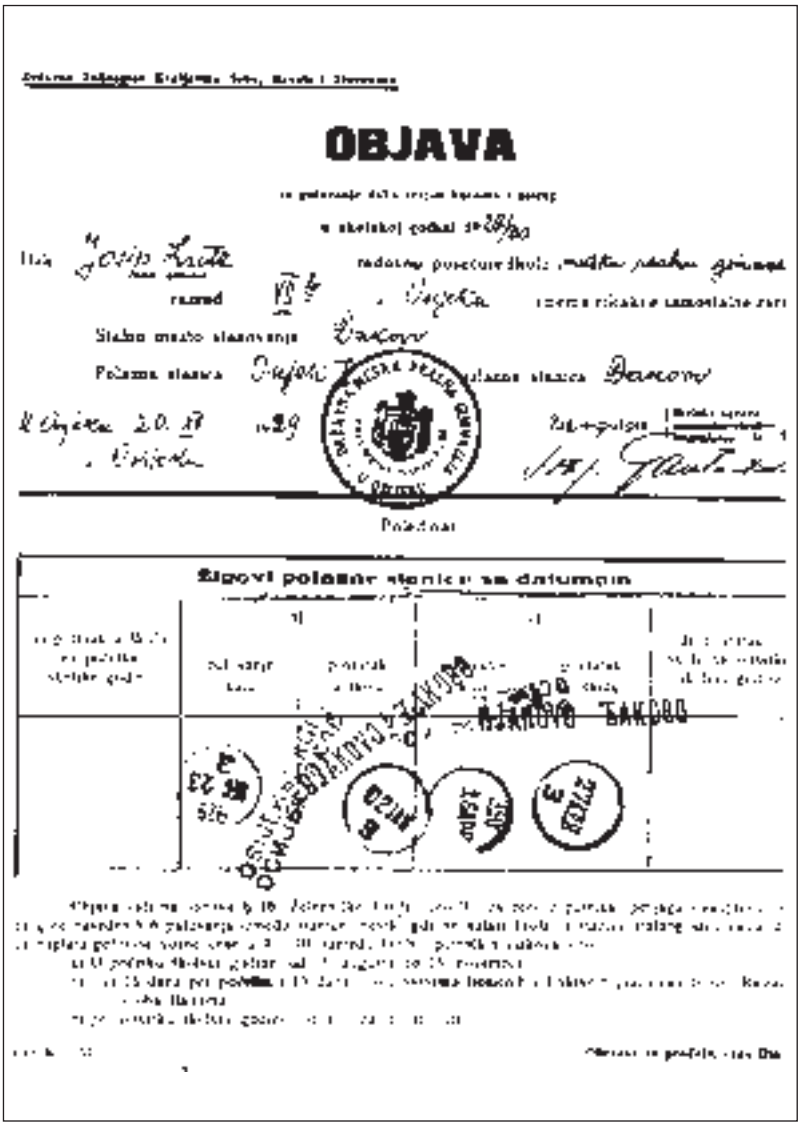

OBJAVA

Objava za putovanje đaka u školskoj godini 1929./30.

Mihael Barić – Semeljčanin koji je zadužio hrvatsku kulturu

U Arheološkom muzeju u Zagrebu, jednom od najznačajnijih muzeja te vrste u Hrvatskoj – stručnoj javnosti dobro znanom i izvan državnih granica – čuva se na tisuće eksponata koji svjedoče o životu ljudi u najstarije doba. Izloške uglavnom sačinjavaju predmeti pronađeni po području današnje Hrvatske, ali nisu rijetki ni oni koji potječu iz drugih zemalja, pa i drugih civilizacijskih krugova. Od ovih potonjih svakako su najinteresantniji, kako za širu kulturnu javnost, tako i za usko specijalizirane stručnjake, oni koji pripadaju egipatskoj zbirci, a unutar nje pak ne možemo, da među mnoštvom atraktivnih, ne istaknemo značaj nekoliko mumija čija vrijednost uvelike nadilazi nacionalne okvire. I, što je posebice interesantno, ne toliko zbog vrijednosti mumija kao takvih, već zbog, mogli bismo reći, nekih tehničkih detalja vezanih uz njihovu obradu. Naime, jedna od mumija bila je omotana lanenim platnom na kojem je Mijat Sabljar (1790.-1865.), kustos arheološke zbirke ondašnjeg Narodnog Muzeja, uočio da "većina povojah ima pisamah i hiroglifah". Njegov nasljednik na poslovima kustosa muzeja, don Šime Ljubić, angažirao je u ono vrijeme uvaženog njemačkog egiptologa Heinricha Brugscha da sredi staroegipatsku zbirku te iznese svoje viđenje vrijednosti povoja, tj. na njemu uočenog teksta. Brugsch je na četrdesetak metara platna, kojima je jedna od mumija bila omotana, konstatirao postojanje određenih natpisa, ali nije mogao pouzdano reći o kakovim je natpisima riječ. Nekoliko godina kasnije (1891. godine) povoji su prebačeni u Beč gdje ih je sistematski obradio egiptolog Jakob Krall (1857.-1905.). Rezultate do kojih je došao obznanio je godinu dana kasnije u knjizi *Die etruskischen Mumienbinden des Agramer National-Museums*, sve do danas fundamentalnoj studiji za istraživanje nastanka i značenja pojave Zagrebačke mumije. U spomenutoj knjizi Krall je decidi-

rano ustvrdio, što nitko do danas nije niti pokušao osporiti, da se među povojima Zagrebačke mumije krije najduži etruščanski tekst na svijetu...".

Nakon Krallova otkrića interes za Zagrebačku lanenu knjigu (Liber lintevs zagrabiensis) u permanentnom je porastu, i to ne samo u krugu stručnjaka koji pišu velik broj znanstvenih rasprava posvećenih toj temi, već i u široj kulturnoj javnosti, kako kod nas, tako i u svijetu. Da je to uistinu tako možda najbolje svjedoči činjenica da je tadašnji predstojnik Odjela za bogoštovanje i nastavu, sveprisutni dr. Iso Kršnjavi, smatrao za potrebno da o Krallovom otkriću izvijesti i samog cara Franju Josipa I. Za razliku od mumije, koja je relativno često bila dostupna pogledima ljubitelja starina, Lanena knjiga izlagana je tek povremeno. Osim u početku, kada ju je izložio već spomenuti kustos Šime Ljubić, izlagana je u Zagrebu 1936., 1967., i 1986. godine, te nekoliko puta na značajnijim izložbama u inozemstvu (Švicarska, Italija).

Istraživanja na liber lineteus nastavljena su u nekoliko navrata i tijekom druge polovice 20. stoljeća. Uz pomoć novih, sve sofisticiranijih tehnoloških pomagala, došlo je do novih spoznaja "o spomeniku koji zbog izvanrednog značenja za kulturnu baštinu čovječanstva zaslužuje trajnu brigu i pažnju."

Sve je to lijepo i krasno, no, pitate se, kakve to veze ima s Mihaelom Barićem – i napose Semeljcima, selom Đakovštine koje, koliko mi je poznato, sve do danas nije dalo značajnijih imena na planu duhovnih tvorbi. Odgovor je: ima. Naime, braća Mihael i Ilija Barić, rođeni Semeljčani, omogućili su pohranu mumije s povojima u Narodni muzej u Zagrebu i na taj način učinili je reprezentativnim dijelom hrvatske kulturne baštine.

Mihael Barić, centralna osoba u cijeloj priči oko mumije, rođen je u Semeljcima 5. rujna 1794. godine od oca Pavla i majke Marije. Majčino djevojačko prezime nije poznato. U knjizi rođenih, koja se čuva u župnom uredu u Semeljcima, ono je doduše upisano, ali do te mjere nečitko da se o njemu može samo nagađati. Što se pak tiče oca, gotovo je sigurno da nije rođen u Semeljcima. Prema popisu stanovnika koji je 1702. go-

dine proveo Emerik Szadezky, u Semeljcima se ne spominje prezime Barić. Prvi Barić u Semeljcima, barem koliko se to može iz danas dostupne literature iščitati, bio je Martin Barić, rođen u Slunju 1721. godine. Na poziv biskupa Čolnića došao je u biskupiju 1753. godine da bi 1755. bio imenovan prvim semeljačkim kapelanom, a 1776., nakon desetak godina provedenih u Punitovcima, i semaljačkim župnikom. Nije isključeno da je Mihaelov otac Pavo bio u srodstvu sa spomenutim župnikom.

O Mihaelovom životnom putu ne zna se puno, a to što se zna, možemo ponajprije zahvaliti njegovom bratu Iliji, nećakinji mu Th. Jelinek i već spomenutom autoru kapitalne studije o Zagrebačkoj lanenoj knjizi, egiptologu Jakobu Krallu. Mihael je studirao bogosloviju, kao u ostalom i njegov brat Ilija, ali se za razliku od njega, nije zaredio. Umjesto svećeničkog poziva odabrao je poziv činovnika. Od 1829. godine, ako ne i nešto prije, obnaša dužnost kraljevskog dvorskog perovođe, što zasigurno dovoljno govori o njegovim sposobnostima, stupnju obrazovanja, ali i stupnju lojalnosti prema carskoj kući. Za vrijeme turbulentnih revolucionarnih gibanja u Beču 1848. godine Barić je umirovljen. Da bi izbjegao nesigurnost koja je u to vrijeme vladala u središtu monarhije, Barić je odlučio neko vrijeme provesti u Egiptu. Zašto baš tu, ne znamo pouzdano, no za pretpostaviti je da su glavni motivi bili: skloniti se što dalje iz Europe u kojoj je revolucija zahvatila većinu zemalja, s jedne strane, te bolje upoznati Egipat za koji je interes postojao i znatno prije no što je donio odluku o privremenom boravku u toj zemlji, s druge. Kao materijalno dobro situiran čovjek, financijskih poteškoća oko realizacije svoje zamisli nije imao. Osim uštođevine i vjerojatno visoke mirovine, Barić je za vrijeme aktivnog službovanja bio sklon i poslovnim inicijativama od kojih je zasigurno morao imati koristi. Tako je, npr., već 1843. godine na šestogodišnji zakup uzeo bratislavske novine «Pressburger Deutsche Zeitung», a poznato je da je u Beču posjedovao i znatne nekretnine nad kojima će se početkom 50-ih godina 19. stoljeća izvršiti parcelacija od koje će Barić, dakako, imati materijalnu, ali i korist u smislu stanovite društvene

promocije. Naime, jedna od bečkih ulica, zbog provedene parcelacije njegova posjeda, dobila je ime Barichgasse i zadržala ga sve do danas.

Od koga je, i kako, Barić u Egiptu kupio mumiju, nije poznato. Pouzdano se zna samo to da se ona od sredine 19. stoljeća nalazila u njegovom stanu među mnoštvom drugih umjetnina, "postavljena okomito u posebnoj vitrini sa zastorima." U času Mihaelove smrti, 14. prosinca 1859. godine, mumija je već bila u potpunosti odmotana, a povoji pohranjeni u posebnoj vitrini.

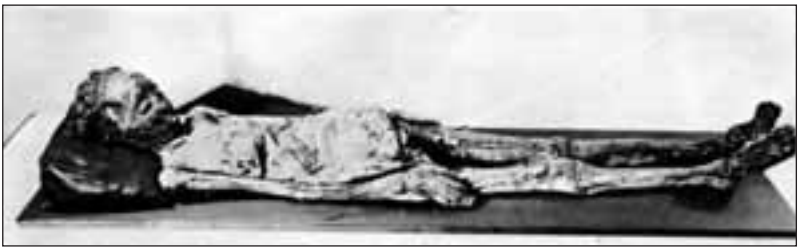

Zagrebačka mumija snimljena 1950. godine

Smještaj mumije u Narodnom muzeju u Zagrebu između 1920.-1930.

Najveći dio imetka Barić je oporučno ostavio nećakinji Th. Jelinek – ali ne i mumiju. Nju je htio pokloniti nekoj od najznačajnijih hrvatskih institucija, Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti (danas HAZU) ili Narodnom muzeju u Zagrebu. Za realizaciju tog nauma opunomoćio je brata Iliju, u to vrijeme konzistorijalnog savjetnika dekana i župnika u Go-

lubincima, selu Bosansko-đakovačke biskupije u blizini Inđije. Uslijedila je Ilijina korespondencija s nekolicinom uglednih osoba iz društvenog i političkog života Hrvatske, između ostalih i tadašnjim hrvatskim banom Josipom Šokčevićem, koja je za cilj imala pripremiti potrebne uvjete za transport i smještaj mumije u Zagrebu. Pojedinosti oko tih dogovora uglavnom su poznate, ali ih, zbog zamišljenih okvira ovog rada, ne smatram potrebnim iznositi.

Liber linteus zagrabiensis

Iznijete faktografske pojedinosti o životu i radu Mihaela Barića nisu ni izbliza dovoljne da bismo mogli ustvrditi kako nam je poznat njegov životni put. U ovom radu ponuđena je tek jedna skica, zapravo osnovne informacije čija je intencija skrenuti pozornost na činjenicu da je naš zavičaj dao značajnih, uspješnih ljudi u različitim oblastima duhovnog i materijalnog stvaralaštva, a da su sve do danas bili zaboravljeni, zabranjivani ili malo spominjani. Izvući iz zaborava Mihaela Barića čini se tim značajnije jer je on - da korigiram tvrdnju prethodno iznesenu na ovim stranicama - ako ne jedini, onda svakako prvi

Semeljčanin koji je svojim djelovanjem pridonio afirmaciji hrvatske kulture. Upravo stoga daljnji angažman na izradi njegove cjelovite biografije nameće se kao imperativ.

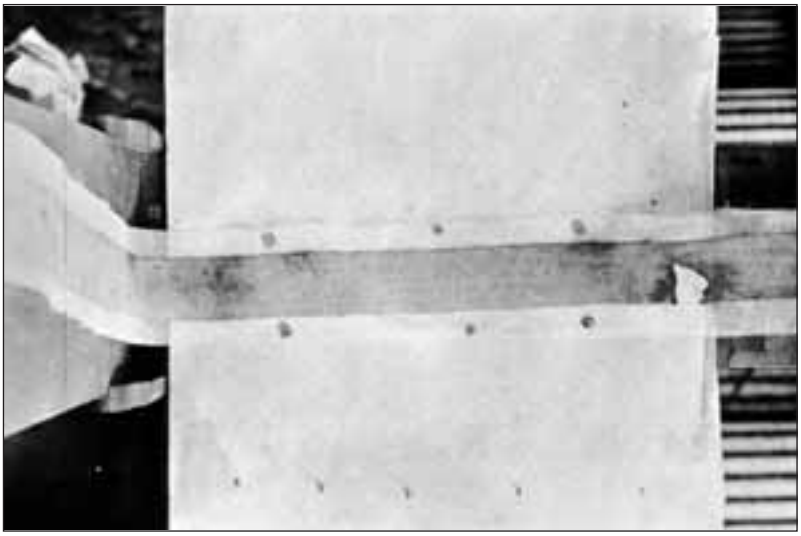

Montiranje povoja Zagrebačke mumije na trake gaze, srpanj 1910. godine

Inicijative za gradnju Srpske pravoslavne crkve u Đakovu 1888.-1991.

Uvodne napomene

Mišljenje da je povijesna znanost znanost o prošlim događajima opće je prihvaćeno i, ma koliko definicije ponekad mogu izazivati određene nedoumice, pa i kontroverze, ovako viđenje, zapravo, nitko ne dovodi u pitanje. Barem ne kada je riječ o kolokvijalnom poimanju historiografije. Sve ostalo može, i najčešće je, stvar različitog pristupa povijesnoj znanosti. Bez ambicija da ukažem na pluralitet pristupa, njegova filozofska, metodološka, ideološka i druga polazišta, dakle, bez ambicija da se bavim pitanjima teorijske prirode, osjećam potrebu, barem u nekoliko rečenica, pojasniti motive bavljenja ovom, uvjetno rečeno, nerealiziranom prošlom stvarnošću.

Činjenica je da se najveći broj historičara, pogotovo onih tradicionalne orijentacije, bave povijesnim procesima kratkog trajanja, ili pak izdvojenim, barem na prvi pogled dovršenim segmentima prošlosti. Ono što u prošlosti nije realizirano ostaje najčešće na marginama njihova interesa. No, i to nerealizirano nije nužno njen manje važan i manje interesantan dio. Dapače. O tomu svjedoče brojni primjeri iz opće, nacionalne i lokalne povijesti.

Inicijativa za gradnju Srpske pravoslavne crkve u Đakovu zasigurno je, na lokalnoj razini, jedan od takvih primjera. Iako zbog nedostupnosti povijesnih izvora nije moguće preciznije rekonstruirati pojedinosti oko početne inicijative za njenu gradnju, pa čak niti sinkrono pratiti sve etape u više od sto godina nastojanja da se u Đakovu izgradi "bogoslužeći hram", ovu inicijativu vidim, prije svega, kao integralni dio društvene povijesti grada, i kao takovu, nadam se, interesantnu širokom čitalačkom auditoriju. Odbor za gradnju crkve bio je sastavljen uglavnom od Đakovčana, a u Đakovu su, u svrhu prikupljanja

sredstava za njenu gradnju, održavane kulturne priredbe uz učešće gradskih društava, čelništva grada i utjecajnijih građana. Činjenica da malobrojni đakovački Srbi tijekom nekoliko desetljeća, sve do početka Drugog svjetskog rata, legitimno, i koliko je poznato bez tenzija sa građanima drugih vjerskih opredjeljenja uspijevaju gradnju svoje crkve održati aktualnom, rječito govori o postignutom, zavidnom stupnju vjerske i nacionalne tolerancije. Kao potvrda potonje konstatacije možda najbolje svjedoči podatak da je isto tako malobrojnija židovska zajednica već početkom šezdesetih godina 19. stoljeća izgradila malu, a 1880. godine, s obzirom na broj đakovačkih Židova i veličinu grada, veliku, arhitektonski dojmljivu sinagogu.[1]

U naznačene okvire, sa intencijom upoznavanja sa bogatom, ali do danas tek djelomično istraženom poviješću grada i pripadajućih mu naselja, treba locirati i interes vezan za gradnju Srpske pravoslavne crkve u Đakovu. Zbog teško dostupne izvorne građe neophodne za jedan ambiciozniji, nužno interdisciplinarni pristup ovoj problematici, na stranicama ovog rada ponuđen je tek parcijalni pregled geneze spomenute inicijative. No, i takav, s obzirom da o ovoj temi do danas nije pisano, vjerujem da bi mogao biti poticajan za daljnja istraživanja - ali i skroman prilog u stvaranju što cjelovitije slike o prošlosti Đakova.

Srbi u Đakovu i Đakovštini

Zadnjih desetljeća 19. stoljeća na prostoru Đakovštine obitavali su ljudi različitih konfesija i različitih nacionalnih pripadnosti. Hrvati su, dakako, bili najbrojniji, ali nije bio zanemariv ni broj Nijemaca, Mađara i Srba. Prema podacima

1 O tomu više u: Željko Lekšić, *Sinagoga u Đakovu*, Novi omanut, rujan-prosinac 1999., 10.

za 1880. godinu na području općine Đakovo bilo je 28.373 stanovnika, od toga 24.309 rimokatolika, 3.438 pravoslavaca, 568 izraeličana (Židova) i gotovo zanemarujući broj grkokatolika i evangelika. U popisu stanovništva deset godina kasnije, 1890. godine, broj stanovnika povećao se na 35.278, a proporcionalno tome i broj pripadnika pojedinih vjeroispovijesti.[2]

Iako u tim popisima nije postojala rubrika nacionalnost, pa je stoga bilo teže, ali ne i nemoguće, odrediti koliko je među rimokatolicima bilo Hrvata, Nijemaca, Mađara, Slovaka i drugih, gotovo je sigurno da je broj pravoslavnih vjernika identičan broju Srba. Popis iz 1900. godine ovu pretpostavku potvrđuje. Za spomenutu godinu stoji da je u općini Đakovo živjelo 39.400 stanovnika, od toga 21.723 Hrvata, 239 Čeha, 3.107 Mađara, 8.677 Nijemaca, 88 Rusa i Ukrajinaca, 1.032 Slovaka, 70 Slovenaca, 3.701 Srbin, 22 Talijana i 596 Židova.[3]

Prema popisu stanovništva 1910. godine Srba je bilo 4.175[4], 1921. 4.710 [5], a 1931. 5. 407[6]. Iz iznesenih podataka vidljivo je da je broj Srba na području Đakovštine, od 1880. godine pa sve do izbijanja Drugog svjetskog rata, iznosio oko 10% sveukupnog stanovništva. Najveća koncentracija Srba bila je u zapadnom, brdskom dijelu Đakovštine, gdje su se naselili još u vrijeme vladavine Turaka, ili u prvim desetljećima 18. stoljeća, neposredno nakon oslobađanja Slavonije od jedno i pol stoljetne turske dominacije.[7] U to vrijeme bila su to "mala naselja od po nekoliko porodica, koje su došle preko Bosne iz južnih krajeva i donijele u ovaj kraj čist štokavski govor, ijekavski izgovor i novu akcentuaciju"[8] U tada naseljenim mjesti-

2 Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske 1880-1991 (po naseljima), *Državni zavod za statistiku*, Zagreb, 1998., 979.

3 Isto.

4 Isto.

5 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. g*. Opšta državna statistika, Državana štamparija, Sarajevo, 1932., 260.

6 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine*, Opšta državna statistika, knjiga II, Državna štamparija, Beograd, 1938., 86.

7 Vidi: Stjepan Pavičić, *Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji*, Privlačica, Vinkovci, 1994., 257-300.

ma Srbi su kroz nekoliko stoljeća ostali dominantna etnička skupina, ili su pak zajedno sa Hrvatima činili značajniji udio u njihovom vjerskom, odnosno nacionalnom sastavu. U prvoj skupini naselja su sela Borovik, Bračevci, Breznica, Bučje, Čenkovo, Hrkanovci, Majar, Paučje, Podgorje Bračevačko, Ratkov Dol, Slobodna Vlast, Svjetoblažje i Veliko Nabrđe, a u drugoj Borojevci, Kućanci i Potnjani.[9]

Već u najranije vrijeme u nekim od spomenutih sela izgrađene su prve pravoslavne crkve, kasnije dograđivane, rušene i ponovno zidane. U Paučju je prva crkva posvećena 29. rujna 1752. godine. Bila je to mala, drvena crkva, srušena u drugoj polovici 19. stoljeća, a 1867. godine zamijenjena novom, zidanom. U Majaru je parohijska crkva Roždestva Bogorodice, također drvena, posvećena 9. studenoga 1749. godine. Ta crkva zamijenjena je zidanom 1792. Inače, već od 18. stoljeća, u Majaru je postojala i Srpska vjeroispovjedna škola. Od ostalih spomenutih mjesta sa srpskom većinom crkve su imali još Nabrđe (izgrađena 1776.) i Bračevci. Prva bračevačka crkva datira iz sredine 18. stoljeća, a bila je posvećena Sv. Dimitriju. Kasnije, 1776. godine, zamijenjena je novom, zidanom crkvom. [10]

Nacionalni sastav stanovništva Đakovštine uspostavljen tijekom 18. stoljeća, ako izuzmemo Nijemce koji se tijekom 19. stoljeća organizirano i u velikom broju naseljavaju na ovo područje, nije se značajnije mijenjao sve do početka 20. stoljeća. Uz ne bitno drugačiji prirast stanovništva u odnosu naspram drugih etničkih zajednica Đakovštine, Srbi su ostali koncentrirani u središnjem i sjeverozapadnom dijelu, a koliko je poznato, nije se bitnije mijenjao ni broj njihovih sakralnih objekata.

Što se pak tiče samog Đakova, što je za ovu temu svakako značajnije, stanje je bilo bitno drugačije. Udio Srba u nacionalnoj strukturi grada, uz pretpostavku da su svi pravoslavni bili

8 Dušan Kašić, *Srpska naselja i crkve u sjevernoj Hrvatskoj i Slavoniji*, Savez udruženja pravoslavnih sveštenika SR Hrvatske, Zagreb, 1988., 244.

9 *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske* ..., 979-1008.

10 Više o tomu u: Kašić, n..dj., 244-251.

Srbi, zadnjih desetljeća 19. stoljeća, a i kasnije, sve do izbijanja Drugog svjetskog rata, bio je neznatan. Po popisu iz 1880. godine Đakovo je imalo 3.755 stanovnika. Od toga broja rimokatolika je bilo 3.366, izraeličana (Židova) 293, pravoslavaca 85 i evangelika 11.[11] Deset godina kasnije pravoslavaca je u Đakovu još manje. Od 4.358 stanovnika pravoslavnih je samo 81, rimokatolika 3.932, izraeličana (Židova) 335 i evangelika 10.[12]

Popisi stanovništva iz 1900. i 1910. godine ne donose značajnije promjene u konfesionalnom, odnosno nacionalnom sastavu grada. [13] U tim popisima u Đakovu je 1900. godine upisan 3.451 Hrvat, 1.546 Nijemaca, 332 Židova, 229 Mađara, 92 Srbina, 62 Čeha, 25 Slovenaca, 24 Slovaka, 19 Talijana i 36 ostalih. Deset godina kasnije situacija je bila sljedeća: od 6.304 stanovnika Đakova, Hrvata je 4.894, Nijemaca 890, Mađara 249, Židova 396, Srba 150, Čeha 35, Slovenaca 31, Slovaka 18, Talijana 8, Rusina i Ukrajinaca 7, dok su 22 osobe uvrštene u rubrike ostali i nepoznato.

Stvaranjem nove države 1918. godine, iako se to možda moglo očekivati, u nacionalnom sastavu grada nije došlo do većih promjena. Po popisu iz 1921. godine od 6.765 Đakovčana rimokatolika je 6.077, izraeličana (Židova) 390, pravoslavnih 242, grkokatolika 27, evangelika 23 , a muslimana 6.[14] Deset godina kasnije, 1931. godine, broj stanovništva Đakova povećao se na 7.339. Od toga broja Hrvata je 4.605, Nijemaca 1.597, Srba 367, Mađara 271, Židova 253, Čehoslovaka 113 i Slovenaca 64. Ostalih je 69.[15]

---

11 *Narodnosni i vjerski sastav stanovništva Hrvatske*..., 984.

12 Isto.

13 Isto.

14 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. godine*, 260.

15 *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knj*. 2, 86. Preuzeto iz: Vladimir Geiger, *Njemačka etnička zajednica u Đakovu i Đakovštini od početka 19. do sredine 20. stoljeća*, Doktorska disertacija, Zagreb, 1996., 172.

Od pokretanja inicijative za gradnju crkve do izbijanja Prvog svjetskog rata

Unatoč relativno malom broju pravoslavnih vjernika u Đakovu je 1888. godine pokrenuta inicijativa za gradnju crkve. Iz dokumenta novijeg datuma saznajemo da je spomenute godine od strane Crkvenoopćinskog odbora iniciran prvi zahtjev za gradnju "bogoslužbenog prostora".[16] Tko je sačinjavao taj Odbor, i kada je on točno osnovan, nije poznato.

Broj pravoslavnih vjernika u Đakovu, a vidjeli smo da on nije bio velik, nije predstavljao pravnu smetnju osnutku Odbora, kao u ostalom ni pokretanju inicijative za gradnju crkve zbog kojeg je, po svemu sudeći, i osnovan. Širi politički kontekst vezan za pokretanje inicijative za gradnju crkve obilježava vladavina bana Khuena Hedervarya i mađarska suprermacija nad Hrvatskom i Slavonijom bazirana na permanentnom kršenju odredaba Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1868. godine. Na konfesionalnom planu, npr., ta se suprermacija zasnivala na činjenici da je Mađarska, na osnovu zakonskog članka 9. iz 1868., i zakonom Hrvatskog sabora iz 1887. godine, bila u poziciji da kreira obim i sadržaje Srpske crkveno-školske autonomije.[17]

Takova zakonska regulativa mogla je biti dodatni poticaj da se donese odluka o potrebi gradnje crkve, a benevolentan odnos mađarske vlade prema hrvatskim Srbima, koji je bio motiviran pragmatičnim interesima dnevne politike, da se takova inicijativa i službeno prihvati. Da li su spomenuti momenti uistinu utjecali na pokretanje i službeno prihvaćanje ove inicijative, i ako jesu, u kojoj mjeri, na osnovu do sada poznate građe nije moguće donijeti valjani sud.

16 Dosije Muzeja Đakovštine II: *Izgradnja srpsko-pravoslavne crkve u Đakovu* (dalje u tekstu DMĐ II), II/1

17 Više o tomu u: Mato Artuković, *Ideologija srpsko-hrvatskih sporova (Srbobran 1884-1902*), Naprijed, Zagreb, 1991., 113-124.

Osnovni problemi Odbora za gradnju crkve, kako u ovoj etapi, tako i kasnije, bili su financijske prirode. Deklarativnu podršku Odbor je uglavnom dobivao, ali ona , naravno, nije bila dovoljna da se stvari pokrenu s mrtve točke. Početkom 1899. godine Odbor je uputio molbu Poglavarstvu općine-trgovišta Đakovo da mu ista za gradnju crkve besplatno ustupi općinsko zemljište na kojem se tada nalazio baždarski ured. U odgovoru "Slavnom odboru za gradnju srpsko-pravoslavne filialne crkve" stoji da "občinsko zastupstvo jednoglasno zaključuje da je u načelu pripravno kada se sabere dostatne građevna zaklada i gradnji pristupi, gradnju crkve poduprieti novčanom potporom ili će dati prikladno gradilište."[18]

Sljedeće godine Odbor je na molbu sličnog sadržaja upućenu Visokoj kr. Zemaljskoj vladi dobio odgovor koji nije isključivao potporu, ali ju je uvjetovao određenim koracima koje je Odbor prije toga morao napraviti. Vlada je od Odbora zahtijevala da osigura sve preduvjete potrebne za gradnju i opstanak crkve, te mu sugerirala da pozove "cr. Opštinu u Nabrđu kao nadležnu za Đakovo, da u crkvenoskupštinskoj Sjednici svojoj, kojoj će prisustvovati i p.n.g.g. Đuro Kajganović, Toša Krajšić, Jozo Stanišić, Leontije Sarkanjac, Aleksandar baron Jović, Jozo Sladić, Milan Sarkanjac i Dimitrije Milković iz Đakova, kao članovi odbora za gradnju crkve u Đakovu, donese zaključak svoj o tome da li je ista cr. Opština voljna preuzeti i da li preuzima u vlasništvo svoje u granicama crkvenog ktitorskog zakona pravoslavnu crkvu u Đakovu, kao filijalnu crkvu parohije Nabrdske, i dalje da li s tim preuzima na se sva prava i dužnosti sa vlasništvom tim skopčana naročito glede izdržavanja i opsluživanja iste crkve…"[19]

Na kraju dopisa od Odbora se rezolutno traži da izvijesti Zemaljsku vladu "o tome kako misli osigurati izdržavanje crkve za buduća vremena, jer se gradnja dotle dozvoliti ne

18 DMĐ II/2.
19 DMĐ II/3.

može dok ne bude potpuno to izdržavanje za sva vremena osigurato, a to bi izdržavanje iziskivalo izvjesnu glavnicu kao stalni neprikosnovani fond od najmanje 500 f=1000 k, a osim toga kako misli osigurati naknadu ili nagradu za izvjestan broj bogosluženja u istoj crkvi preko godine."[20]

Što je od zahtijevanog Odbor uspio na zadovoljavajući način riješiti ne znamo. Sudeći prema konkretnim manifestacijama realizacije zacrtanih planova, ne puno. Pouzdano znamo samo to da je Visoka Zemaljska vlada 1900. godine dozvolila Odboru da tijekom jedne godine može prikupljati dobrovoljne priloge u svrhu izgradnje crkve. [21]

Takvu dozvolu Vlada je, najvjerojatnije, izdavala Odboru i narednih godina. Nakon višegodišnje aktivnosti došlo je i do prvih, konkretnih rezultata. Temeljom očevida od 19. rujna 1904. godine, te ugovora od 16. rujna iste godine, Srpsko-pravoslavna crkvena općina u Đakovu kupila je od Magdalene i Josipa Lutza kuću s okućnicom (k.č . br. 186 i k.č. br. 185) u ukupnoj površini od 619 čhv. [22]

Naredbom Zemaljske vlade Odjela za bogoštovanje i nastavu broj I. 348/1 iz 1906. godine odobrena je i gradnja crkve. Za pretpostaviti je da je već u to vrijeme bila zatvorena financijska konstrukcija cijelog projekta, a ako nije tada, zasigurno je bila do travnja 1914. godine. Naime, Kraljevska kotarska oblast u Đakovu raspisala je 26. ožujka 1914. godine "oglas jeftimbe" za gradnju Srpsko-pravoslavne filijalne crkve. U oglasu stoji da će se "dana 23. travnja 1914. u 8 sati do podne obdržavati

20 Isto.

21 Vjesnik županije virovitičke, 14, 1900., 119.

22 Očitovanje i ugovor odloženi su u gruntovnici pod brojem Z-3723/04. Naznačene čestice nalaze se na mjestu današnje Osnovne škole *I. G. Kovačić* u Ulici kralja Tomislava. (Preko puta Osnovne škole *Vladimir Nazor*.) Doduše, na planu Đakova iz 1902. godine na tim česticama nije ucrtana nikakva kuća. To nam daje za pravo pretpostaviti da je ona najvjerojatnije srušena prije kupoprodaje, te da nije kupljena kuća već prazno zemljište. Zašto u dokumentima stoji kuća ostat će tajna ondašnje administracije. Uostalom, za potrebe ovog rada dilema što je kupljeno, kuća ili zemljište, nije od posebnog značaja.

(…) kod kr. Kotarske oblasti u Đakovu javna jeftimbena rasprava za gradnju srpsko-pravoslavne filialne crkve u Đakovu (…). Sveukupne radnje proračunane su troškom od 21.400 kruna. (…) Proračun troškova sa nacrtom, obrazac ugovora te općeniti i posebni građevni uvjeti mogu se vidjeti za vrijeme uredovnih sati kod ove oblasti."[23]

Tko se sve odazvao na "oglas jeftinbe" ne znamo, kao što, uostalom, ništa ne znamo ni o posebnim građevinskim uvjetima koji se spominju u oglasu.[24]

Samo nekoliko mjeseci nakon što je objavljen natječaj za gradnju crkve izbio je Prvi svjetski rat. Izbijanjem rata zamrla je i svaka građevinska aktivnost (osim one vezane za potrebe vojske), a da kojim slučajem i nije, malo je vjerojatno da bi netko u ovom dijelu bivše Austro-Ugarske dozvolio gradnju Srpsko-pravoslavne crkve. Naime, kao što je poznato, Austro-Ugarska i Srbija u tom ratu ne samo da su bili na suprotnim stranama, već je njihov sukob predstavljao izravan povod Prvom svjetskom ratu i kao takav imao dodatne, negativne psihološke implikacije.

Nova država – stari problemi (1918.-1941.)

Kraj rata bio je ujedno i kraj Austro-Ugarske države. Od njezinih dijelova stvoreno je nekoliko novih država, između ostalih i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (kasnije Kraljevina Jugoslavija). U novostvorenoj državi, u kojoj su Srbi postali većinski narod i imali dominantan utjecaj na društvenom, političkom, gospodarskom i kulturnom planu, bilo je za očekivati i intenziviranje aktivnosti na izgradnji "svetosavskog hrama" u Đakovu. No, to se ipak nije dogodilo.

---

23 Inženjer, 4, 1.4.1914., 2.

24 O nacrtu crkve, pak, postoji trag. Osamdesetih godina, prilikom odvoza smeća iz zgrade bivšeg kotara Đakovčanin Pero Šola pronašao je nacrt hrama Sv. Save, tj. Srpsko-pravoslavne crkve o kojoj je u ovom radu riječ. Nacrt je poklonio Stanku Horvatu, koji je u međuvremenu umro, a do njegove ostavštine, barem za sada, nije moguće doći.

Jedan od prvih pisanih tragova o gradnji crkve u ovom razdoblju rješenje je Ministarstva prosvjete od 5. prosinca 1924. godine. Tim rješenjem (broj: 47673) dozvoljava se Odboru da u svrhu gradnje srpsko-pravoslavne crkve u Đakovu prikuplja milodare "po celoj kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca u roku od jedne godine."[25]

Sličnu dozvolu Odbor je vjerojatno morao ishoditi i ranije. U Spomen-spisu Sokolskog društva iz Đakova[26] stoji da je to društvo 1922. godine sudjelovalo na "Svetosavskoj besedi", a koliko je poznato, to će činiti i u nekoliko narednih godina. Na dan Sv. Save (27. siječnja) 1924. godine Odbor je u prostorijama đakovačkog "Centrala" organizirao "Svečanu svetosavsku besedu sa igrankom"[27]. "Besedi", u svečano okičenoj dvorani s vlastitim buffetom, moguće je bilo prisustvovati samo uz pozivnicu i kupljenu ulaznicu. Program je izgledao ovako: Nakon što je vojna glazba izvela himne prišlo se recitacijama na stihove Jovana Jovanovića Zmaja i M. Lunjevića, dok je muški zbor otpjevao svetosavsku himnu i "Jugoslovene" A. Šantića. Slijedi izvedba Bethovenove sonate u c-molu (patetična), Gounodova Valentinova molitva iz opere "Faust" itd. Službeni dio programa završava srpskim narodnim pjesmama i nastupom đakovačkog "Sokola". U "igranki", završnoj točki "Svetosavske besede", uz aktivno učešće uzvanika, mogli su se čuti taktovi Valčika, Vanstepa, Zapleta, Seljančice, Kukunješća, Srbijanke, Foxtrotta… Priredba je završila "kolom do rujne zore".[28]

---

25 DMĐ II/4.

26 *Spomen-spis Sokolskog društva u Đakovu 1906.-1926.*, Sokolsko društvo u Đakovu, Đakovo, 1926., 36.

27 Beseda je "vrsta društvene zabave sa poučnim i zabavnim programom. To je najčešće večernja zabava u dobrotvorne svrhe, s prigodnim govorom , koncertom i igrankom. Kod Srba je bila naročito poznata Svetosavska beseda. U ovom značenju reč beseda se više ne upotrebljava." *Enciklopedija Jugoslavije*, I. svezak, Zagreb, 1955., 488. Više o tome Aleksandra-Sanja Lazarević, *Plesni redovi Svetosavske besjede*, Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj, knjiga 2., Zagreb, 1989., 215-224.

28 DMĐ II/5.

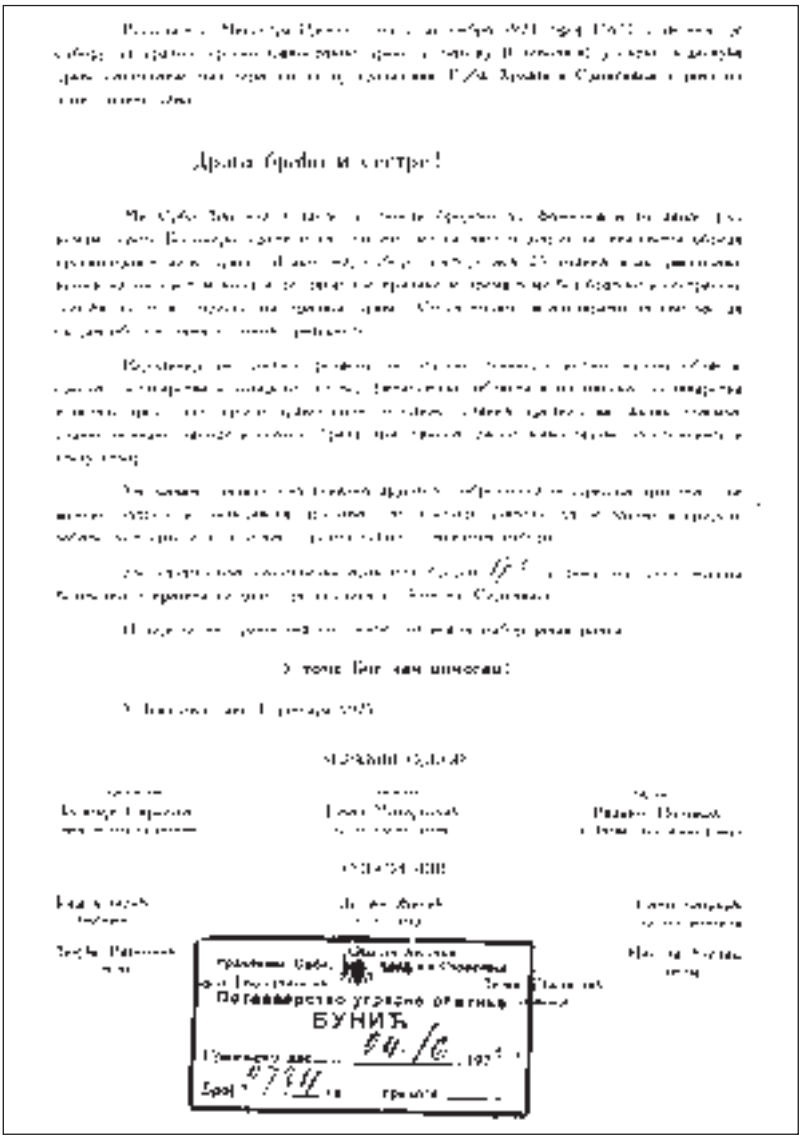

Proglas iz 1925. godine

ODBOR ZA GRADNJU SRPSKO-PRAVOSLAVNE CRKVE U DJAKOVU PRIREĐUJE NA DAN SVETOGA SAVE U NEDELJU, DNE 27. JANUARA 1924. U CENTRALU

SVEČANU

SVETOSAVSKU BESEDU SA IGRANKOM

NA KOJU SE VAŠE GOSPODSTVO SA CENJ. FAMILIJOM NAJUČTIVIJE POZIVLJE. PRIHOD NAMENJEN U KORIST GRADNJE SRPSKO - PRAVOSLAVNE CRKVE U DJAKOVU.

:-: VOJNA MUZIKA. :-:

DVORANA SVEČANO DEKORISANA. - VLASTITI BUFFET. - ZMIJE. - BRZOJAVI. - KORIJANDOLI.

ULAZNINA: CERCLE 20 D., BALKON 20 D., I. MESTO 15 D., II. MESTO 10 D., STAJANJE 8 D.

PRISTUP SAMO UZ POZIVNICU.

Blagajna se otvara u 5 sati.

Početak točno i bezuvetno u ½ 9 sati u veče, a svršetak programa oko ½ 11.

Obzirom na dužinu programa cenj. općinstvo najučtivije se umoljava, da izvoli blagovremeno doći, jer se ovaj put pri početku programa vrata dvorane beziznimno zatvaraju.

Naslovnica pozivnice za "Svetosavsku besedu" iz 1924. godine

Na osnovu odobrenja ishođenog potkraj 1924. Odbor je 1. siječnja 1925. godine izdao letak u kojem apelira da pojedinci, ali i sva pjevačka i dobrovoljna kazališna društva, sve ženske zadruge i gospodarska društva, te posebice gospoda učitelji, prirede zabave, koncerte i slične manifestacije, a prihode ustupe Odboru u svrhu gradnje crkve. Dakako, ovaj apel odnosio se

i na pravoslavne svećenike, velike župane, srpska poglavarstva i kotarske sudove, sve srpsko-pravoslavne općine, javna glasila, jednom riječju na najširi krug pojedinaca, društava i institucija za koje se pretpostavljalo da bi mogli podržati inicijativu Odbora. Pismo su potpisali članovi Upravnog odbora, predsjednik Leontije Sarkanjac (vlasnik papučarske radionice), blagajnik Jovan Mihajlović (nadzornik puteva) i tajnik Radivoj Popović (kr. financijski preglednik u miru); te odbornici: Joca Sladić (brijač), Dušan Žigić (gostioničar), Savo Batinić (kotarski akcezista), Đorđe Ratković (mesar), Stojan Kvočka (ratar), Nikola Uzelac (cestar), Vaso Gvozdanović (papučar) i Đoka Stanišić (kazanđija). Svi potpisani, najvjerojatnije, bili su Đakovčani[29].

Pojačani angažman Odbora sredinom dvadesetih, pa i kasnije, sve do potkraj tridesetih godina, imao je za posljedicu ubrzano prikupljanje sredstava neophodnih za gradnju crkve. Kampanja je očito bila dobro pripremljena pa je i odaziv bio znatan, i to ne samo na području Đakovštine i Slavonije, već i šire.[30]

Siječnja 1926. godine u Đakovu je ponovno, sa sličnim programom i na istom mjestu, organizirana "svetosavska beseda". Za razliku od dvije godine ranije održane, vojnu glazbu zamijenila je glazba Dobrovoljnog vatrogasnog društva iz Đakova, a u samom programu glavnu riječ imalo je Srpsko pjevačko društvo "Gusle" iz Osijeka (sa kompletnim ženskim, muškim i mješovitim zborom) i Sokolsko društvo iz Đakova.[31]

---

29 DMĐ II/4.

30 Konstataciju da je kampanja bila dobro organizirana treba shvatiti uvjetno. Naime, u drugoj polovici tridesetih godina u Osijeku je pokrenuta slična inicijativa za gradnju Svetišta Srca Isusova. Aktivnosti koje je poduzelo društvo u tu svrhu osnovano uvelike nadilaze inicijative Odbora za izgradnju Srpsko-pravoslavne crkve u Đakovu. Vidi: Damir Svoboda, *Mrlja na obrazu grada*, Matica hrvatska Osijek, Osijek, 2000.

31 DMĐ II/6. O Sokolskom društvu iz Đakova, napose razlikama između „Hrvatskog sokla" i Sokolskog društva („Jugosokola") vidi već citirani *Spomen-spis Sokolskog društva u Đakovu 1906.-1926.*, i članak Krešimira Pavića *Novi podaci o društvu Hrvatski sokol u Đakovu*, Povijest sporta, 68, 1986., 142-144.

Intenzivno su pristizali i “milodari” iz Osijeka, Sombora, Sarvaša, Zemuna, Lipika, Pakraca, Leskovca, Erdevika, Bačkog Brestovca, Siska, Kutjeva, Vukovara, Gospića, Našica, Belog Manastira, Iloka, Virovitice, Zagreba, Vrginmosta, Apatina, Rume, Babine Grede, Zaječara...[32]

Darovatelji su u glavnom bili pojedinci, manje institucije, a raspon darovanog novca, koliko je poznato, kretao se od skromnih 15, pa sve do 1000 dinara. Najveću svotu (1000 dinara) uplatio je u svijetu tada već afirmirani znanstvenik Mihajlo Pupin.

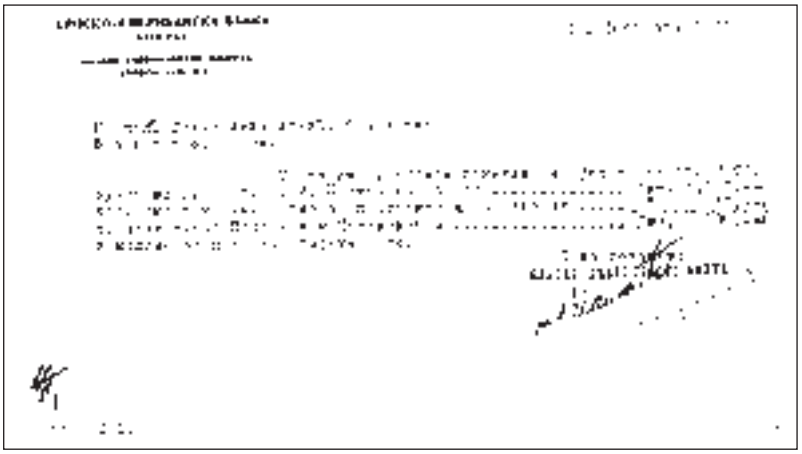

Obavijest o "milodaru" Mihajla Pupina

Iako je novca u blagajni Odbora svakim danom bivalo sve više, s njegovim prikupljanjem bilo je i određenih problema. Već ožujka 1925. godine na adresu Trgovišnog poglavarstva Đakovo stigao je dopis iz Virovitice u kojem vladin povjerenik moli da se “priloženi amo priposlani arak za gradnju srpsko-pravoslavne crkve u Đakovu povrati (…) odboru natrag uz obavijest, da se milodari za podignuće te crkve sabiraju na području ovog grada po crkvenom odboru pa se stoga nemože to i sa strane ovoga poglavarstva sakupljati."[33]

---

32 Uplatni listići sa imenima i prezimenima osoba koje su poslali svoje novčane priloge čuvaju se u Muzeju Đakovštine.

33 DMĐ II/7.

Godinu dana kasnije, rujna 1926. godine, Dimitrije Sekulić, vlasnik obućarske radnje "Tri Srijemca" iz Osijeka, uputio je Odboru pismo u kojem ga obavještava da je izvjesni gospodin Jovanović (zadužen za skupljanje novca) izgubio sabirni arak te da sa sigurnošću ne može reći tko je sve dao milodara, i u kojem iznosu. Sekulić konstatira da je prikupljeno samo 295 dinara, da je cijeli slučaj "vrlo neugodan" i da je plod isključivo nepažnje, te moli da Odbor primi prikupljeni novac i bez sabirnog arka.[34]

Iz izvješća Eparhijskog administrativnog odbora u Pakracu upućenog sredinom 1929. godine Odboru za gradnju crkve u Đakovu[35] saznajemo da su od strane "revizionog odbora" pomno pregledani svi računi izdani tijekom 1928. godine, te da isti nije uočio nikakve nepravilnosti.

Krajem spomenute godine na računu Odbora za gradnju crkve bilo je 9.960 dinara. Bez obzira na sve aktivnosti koje je Odbor poduzeo proteklih godina, količina prikupljenog novca bila je znatno ispod očekivane.

Na osnovu građe s kojom raspolažemo sa sigurnošću možemo tvrditi da je Odbor nastavio sa uobičajnom aktivnošću i tijekom tridesetih godina. I dalje su organizirane “svetosavske besede”, skupljani su “milodari”, a svakako treba istaknuti, i to ne kao manje važnu činjenicu, obostrano uvažavanje i izgradnju korektnih odnosa sa najvišim predstavnicima katoličke crkve u gradu.[36]

---

34 DMĐ II/8.

35 Vidi: DMĐ II/9.

36 Među dokumentima o izgradnji Srpsko-pravoslavne crkve u Đakovu sačuvana je i pozivnica (vidi fotografije u dodatku ovog članka) kojom Antun Akšamović, biskup Bosansko-đakovački i srijemski i apostolski administrator za Baranju i Sjevernu Slavoniju, poziva na objed Leontija Sarkanjca, predsjednika Srpsko-pravoslavne crkvene općine i čelnog čovjeka Odbora za izgradnju crkve. Kako u lokalnim građanskim i crkvenim listovima toga vremena nismo pronašli tekstove koji bi ponudili argumente za drugačiju kvalifikaciju odnosa između Katoličke crkve i Odbora, usuđujemo se reći da su oni bili u duhu proklamiranih ekumenskih opredjeljenja dvaju crkava.

Pozivnica kojom biskup A. Akšamović poziva na objed predsjednika Srpsko-pravoslavne crkvene općine u Đakovu

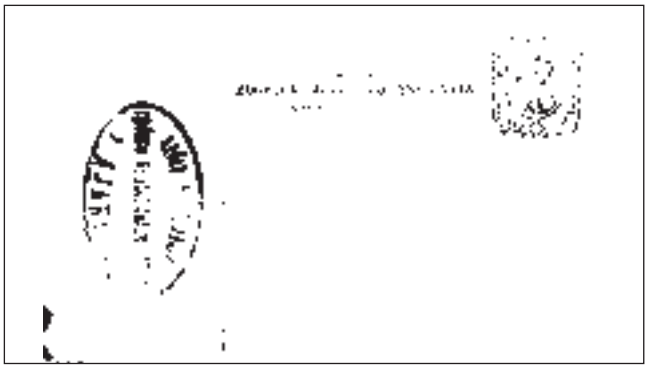

Dopsinica sa žigom odbora za gradnju Srpsko-pravoslavne crkve u Đakovu

No, unatoč svim nastojanjima, Odbor nije uspio osigurati dovoljno novca potrebnog da se priđe finalizaciji zamišljenog projekta. To tim više čudi ako se zna da su sve predradnje bile okončane još 1914. godine, a da u novostvorenoj državi, državi s očitim elementima srpske supremacije, izgradnja crkve zasigurno nije osporavana iz političkih razloga.[37]

37 Ali, izgleda, nije niti posebno poticana. A to je bilo za očekivati, pogotovo ako smo skloni odnose u Kraljevini Jugoslaviji vidjeti kroz prizmu hegemonističkih aspiracija srpske buržoazije. Ovaj slučaj, dakako, nije od tolike važnosti da bi na osnovu njega doveli u pitanje generalne ocjene o karakteru Jugoslavije između dva rata (1918.-1941.), ali zasigurno nije ni argument za potvrdu ovakvih ocjena.

Nezadovoljni do tada postignutim čelni ljudi eparhije pakračke odobrili su, a možda i inicirali, radikalnu personalnu rekonstrukciju Odbora. Na izvanrednoj sjednici Odbora održanoj 17. siječnja 1935. godine izvršena je primopredaja agenda i imovine od dotadašnjeg predsjednika Leontija Sarkanjca u ruke novoizabranog predsjednika Laze Vidakovića. Do smjena je došlo i u Upravnom odboru. Novi tajnik i blagajnik postao je Tomo Tasovac, dok je sudac Sreskog suda Branko Vukdragović izabran za člana "revizionog odbora".[38]

Da li je nakon provedenih personalnih promjena došlo i do bitnih pomaka u radu Odbora, napose, da li su te promjene imale za posljedicu ubrzani priljev sredstava potrebnih za gradnju crkve, samo su neka od pitanja na koja, zbog nedostatka informacija, nismo u stanju odgovoriti. Sa sigurnošću možemo reći samo to da političke tenzije u godinama koje su neposredno prethodile izbijanju Drugog svjetskog rata zasigurno nisu bile poticajne za inicijative ovakvog tipa. Posebno to vrijedi za period njegova trajanja. Uspostava marionetske, profašističke Nezavisne Države Hrvatske, izrazito neprijateljski orijentirane prema Srbima, Židovima, Romima i Hrvatima drugačijih ideoloških opredjeljenja, za spomenute skupine, kao prioritetne, postavilo je probleme održavanja gole fizičke egzistencije.

Inicijativa za gradnju crkve u periodu komunističke vladavine (1945.-1990.)

Nekoliko godina nakon završetka Drugog svjetskog rata, u sasvim drugačijem ambijentu[39], stvari oko izgradnje

38 DMĐ II/10.

39 Za razliku od perioda između dva svjetska rata novostvorena jugoslavenska država izgrađena je na ideološkim postulatima izravno suprotstavljenim religijskim potrebama svojih građana. Tijekom više od pedeset godina trajanja socijalističke Jugoslavije odnos vlasti prema crkvi, kako katoličkoj, tako i pravoslavnoj, prolazio je kroz različite faze uvjetovane ne toliko doktrinarnim, koliko pragmatičnim, dnevno-političkim interesima. Svo vrijeme vlast je Crkvu doživljavala kao opoziciju sistemu, što je ona uistinu i bila, i kao takvu nužno zlo.

Srpsko-pravoslavne crkve u Đakovu ponovno su pokrenute s mrtve točke. Prema podacima s kojima raspolažemo ponovno otvaranje toga pitanja nije došlo od strane Srpske pravoslavne crkve (dalje u tekstu: SPC), već lokalnih vlasti. Naime, 1951. godine predstavnici Zanatske komore iz Đakova obratili su se Narodnom odboru grada s molbom da od Pravoslavne eparhije u Pakracu zatraže odobrenje za preuzimanje njihovog zemljišta namijenjenog za izgradnju crkve.[40]

Samo nekoliko dana kasnije to je i učinjeno. U pismu upućenom patrijaršiji u Pakracu, koje je potpisao predsjednik NO grada Đakova Edo Predrijevac, ističe se da nekretnine u vlasništvu Srpsko-pravoslavne crkvene općine u Đakovu, koje se nalaze u Ulici kralja Tomislava, čini prazan prostor bez zgrada i kuća. "Prema regulacionoj osnovi grada" - ističe se dalje u pismu - "imade se iz ulice Jugoslavenske Armije preko ovih nekretnina probiti i izgraditi put na ulicu Kralja Tomislava, a na preostatak nekretnina reflektira i Zanatska komora koja bi na istima podigla dom."[41]

Zbog toga, a s obzirom da se prema izjavama nekih članova Srpsko-pravoslavne općine u Đakovu na tom lokalitetu u dogledno vrijeme ne namjerava graditi crkva, moli se Patrijaršija da ove nekretnine ustupe "besplatno u navedene svrhe i da naslov o tome donese svoju suglasnost."[42]

U izvornom obliku odgovor Patrijaršije na ovaj dopis nije nam poznat, no zasigurno, nije bio pozitivan. Upravo stoga je NO grada već 19. rujna tekuće godine na istu adresu odaslao novi, bitno izmijenjeni prijedlog.[43] Iz toga dopisa saznajemo da je Patrijaršija 20. kolovoza 1951. godine odgovorila na prvotni prijedlog NO-a ocijenivši ga neprihvatljivim, te umjesto njega predložila zamjenu zemljišta. Gradski NO prihvaća tu ponudu i prenosi s njom u vezi zaključak svog Izvršnog odbora "da se izvrši zamjena ovih nekretnina za nekretnine upisane u gr ul broj 375 po Đakovo i djelomično gr ul br. 677 po Đakovo koje

40 DMĐ II/11.
41 DMĐ II/12.
42 Isto.
43 DMĐ II/13.

su upisane na opće narodnoj imovini. Ove nekretnine kupio je gradski Narodni odbor od Jevrejske bogoštovne općine."

Na osnovu instrukcija koje je dobio od episkopa pakračkog, a na poziv NO grada, Đakovo je 12. listopada 1951. godine posjetio protojerej Tanasije Bogić i u ime Srpsko-pravoslavne crkvene općine potpisao nacrt sporazum o zamjeni nekretnina.[44] Od devet točaka nacrta sporazuma istaknut ćemo samo one najvažnije:

1. "Opće Narodna imovina zamjenjuje svoje nekretnine upisane u grunt. ul. Br. 375 p. o. Đakovo od koji će se odrediti površina od 600 čvh sa nekretninama srpsko pravoslavne crkvene općine upisane u grunt. ul. br. 1408 p. o. Đakovo u ukupnoj površini od 519 čvh."

2. "Stranke se sporazumljuju, da će se nekretnine koje će pripasti srpsko pravoslavnoj crkvenoj općini od one strane gdje je bila sinagoga odnosno kraj kuće Solić Ivana."

5. "Ugovaratelji stupit će u posjed navedenih nekretnina odmah po potpisu ovoga sporazuma. Definitivni ugovor za gruntovnu provedbu biti će načinjen čim bude dovršen mjernički način o cjepanju navedenih parcela."

6. "Narodni odbor grada Đakovo u ovome sporazumu očituje, da će dozvoliti gruntovni prijenos i izgradnju zanatskog doma u Đakovu time da će ujednio izgraditi pored istoga prolaz na ulicu J. Armije."

Kako NO grada Đakova do lipnja 1952. nije realizirao točku 6. sporazuma reagirala je Zanatska komora za grad i kotar Đakovo. Pozivajući se na svoje pismo od 5. svibnja 1951. godine u kojem su tražili intervenciju NO u svrhu dodjele zemljišta Srpsko-pravoslavne općine u Đakovu za izgradnju Zanatskog doma, te posebno apostrofirajući odredbe točke 6. sporazuma, predstavnici Zanatske komore mole NO grada "da izvrši premjer i druge parcele a isto tako izda naređenje za definitivni gruntovni prijenos spomenute nekretnine na Zanatsku komoru za grad i kotar Đakovo (zaklada doma). Kako je cijela ova stvar zapela samo na ovom formalnom prijenosu - ističe se

44 DMĐ II/14.

dalje u dopisu - nadamo se da će naslov svojim brzim prijenosom građevinskog vlasništva, ubrzati akciju gradnje obrtničkog doma."[45]

Iz nepoznatih razloga prijenos gruntovnog zemljišta naznačenog Sporazumom nije realiziran u nekoliko narednih godina. Tek 1955. godine NO grada Đakova izvijestit će eparhiju pakračku da je zbog oskudice stambenih prostora za državne službenike bio prisiljen na prostoru koji je Sporazumom trebao pripasti Srpsko-pravoslavnoj crkvenoj općini pristupiti izgradnji stambenih zgrada. U dopisu se, između ostalog, kaže i ovo: "Pošto u fondu opće narodne imovine ne raspolažemo prikladnim zemljištem na kojem bi se podigle ovakve zgrade obraćamo se na naslov sa prijedlogom da bi za vaše zemljište (…) bili spremni pristupiti međusobnoj sporazumnoj nagodbi glede zamjene za neko drugo prikladno vam zemljište i time spriječiti nepotreban postupak oko eksproprijacije tog zemljišta na koji nas ovlašćuje Rezolucija Narodne skupštine FNRJ od 22.7.1953.

Nadamo se da će naslov shvatiti opravdanost ovog našeg prijedloga i pristupiti nagodbi to tim više što je o navedenim vašim nekretninama još u 1951. godini došlo između nas do sporazuma koji je međutim zbog momentalnih prilika i poteškoća ostao nerealiziran."[46]

Kako je Eparhija reagirala u novonastaloj situaciji, napose, da li je prihvatila prijedlog za novi dogovor - ne znamo. Najvjerojatnije da nije, barem ne u pismenoj formi i u vremenu neposredno poslije upoznavanja sa sadržajem gore spomenutog pisma. Reakcija je uslijedila tek 1960. godine kada su je predstavnici Srpsko-pravoslavne crkvene općine iz Bračevaca upozorili da su na zemljištu predviđenom za gradnju crkve otpočeli građevinski radovi.

Na to upozorenje Eparhija je odmah reagirala dopisom NO grada Đakova u kojem je istaknula kako NO nije izvršio zamjenu za spomenuto zemljište u duhu usmenog dogovora sa Epi-

45 DMĐ II/15.
46 DMĐ II/16.

skopom slavonskim od 20. rujna 1960. godine. Da bi izbjegli podnošenje prijave višim državnim i crkvenim vlastima Eparhijski upravni odbor moli NO grada Đakova da se spor oko zemljišta riješi u duhu najnovijeg dogovora. I to što je moguće prije.[47]

Odgovor je uslijedio odmah. Zbog važnosti u njemu iznesenih podataka prenosimo ga u cijelosti.

"Na vaš dopis broj i predmet gornji izvješćujemo Vas, da je gradilište, koje je bilo vlasništvo Srpsko-pravoslavne crkvene općine Djakovo, nacionalizirano Zakonom o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta (Sl. list FNRJ broj 52/58) i to članom 34 tog Zakona, to zemljište postalo je društvena imovina. Ostale pretpostavke citiranog Zakona također su ispunjene, jer je na temelju člana 34 st. 2 cit. Zakona, Odlukom Izvršnog Vijeća Sabora NRH broj 181 od 9. II. 1959. određeno da se mjesto Đakovo smatra gradom, odnosno naseljem gradskog karaktera, a Odlukom Narodnog odbora kotara Osijek od 20.II. 1959. koja je potvrđena aktom Republičkog Izvršnog vijeća broj III/3-5210/1 od 17 IV. 1959. utvrđeno je da uži građevinski rajon u Đakovu obuhvaća i ulicu Kralja Tomislava u kojoj se pored ostalih gradilišta nalazi i gradilište pomenute crkvene općine.

Ovaj Narodni odbor na temelju člana 58 citiranog Zakona donijeo je pod brojem 03-4397/1-1959 od 31. VII. 1959. rješenje za provedbu promjene u zemljišnim knjigama, na osnovu koje će svi dosadašnji zemljišno knjižni vlasnici tih nekretnina biti kao takovi brisani, a te nekretnine upisane kao društveno vlasništvo.

Pitanje naknade za nacionalizirano zemljište također je regulirano citiranim Zakonom, ali izvršenje tog posla još nije potanko regulirano, pa se zato još nije pristupilo izdavanju individualnih rješenja o visini naknade dosadašnjim vlasnicima.

Ovaj Narodni odbor nije u mogućnosti dodijeliti Crkvenoj općini drugo građevinsko zemljište u užem građevinskom rajonu ukoliko se ne namjerava u propisima određenom roku pri-

47 DMĐ II/17.

stupiti gradnji. Međutim, voljni smo, da na temelju člana 47 stav 3 Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta donesemo Odluku o naknadi dodjelom drugog zemljišta van užeg građevinskog rajona, a za donošenje takove odluke potrebna je molba podnešena po ovlaštenim predstavnicima pomenute crkvene općine, s tim da se u molbi točno označi zemljište koje se želi primiti kao naknada."[48]

Bez mogućnosti pravnog lijeka na ovakvu odluku predstavnicima SPS-a nije ostalo ništa drugo nego da napišu molbu i naznače građevinsko zemljište za eventualnu zamjenu. Dakle, upravo onako kako im je i sugerirano. Da je molba napisana, i da je u njoj kao kompenzacijsko zemljište naznačen prostor u Ulici Mate Korodve, u neposrednoj blizini Gradskog groblja, doznajemo iz sadržaja dopisa Episkopa slavonskog iz svibnja mjeseca 1991. godine.[49] U tom, rezolutno intoniranom dopisu Skupštini općine Đakovo, ističe se da je iz eparhije od 1955. do 1991. godine odaslano 42 dopisa u svrhu sređivanja imovinsko-pravnih pitanja vezanih za korištenje, povrat i zamjenu zemljišta predviđenog za gradnju crkve. Iako sve te mjere nisu dale željenog rezultata, konstatira se na kraju dopisa, "nastavit ćemo da i dalje tražimo ostvarenje svojih prava."

Epilog

U vrijeme pisanja gore citiranog dopisa na cestama Like i istočne Slavonije bile su već podignute barikade. Još jedan rat, ovaj puta lokalni, ali po brutalnosti, vremenu trajanja i destrukciji ratu imanentnoj ništa manje strašniji od prošlih, samo što nije počeo. Njegovo izbijanje postavit će nove prioritete, a posljedice, sve do danas, onemogućiti bilo kakav konstruktivni dijalog.

---

48 DMĐ II/18.
49 DMĐ II/1.

O nekim aspektima značaja govora Stjepana Radića održanog u Vrpolju listopada 1924. godine

Politička djelatnost Stjepana Radića od vremena stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, pa sve do 1928. godine, kada je na njega izvršen atentat u Narodnoj skupštini – ili još točnije, sve do smrti – bila je na liniji osporavanja monarhističkog ustrojstva države, njezine (kon)federalizacije i demokratizacije. Da bi u praksi realizirao osnovne postulate svoje konzistentne političke doktrine[1], plebiscitarno prihvaćene ne samo u okviru Hrvatske seljačke stranke, već i od većine hrvatskog naroda, morao je djelovati krajnje pragmatično. Ili, drugim riječima, bio je prisiljen taktizirati. To je činio s više ili manje uspjeha, ali permanentno, s obzirom da iz svjetonazorskih i ideoloških razloga (pacifizam, parlamentarizam, demokracija) nije bio spreman zagovarati revolucionarne metode u ostvarivanju političkih ciljeva.

Shvatiti njegove političke poteze u naznačenom vremenskom okviru nije moguće bez uvažavanja ove, u stručnim krugovima već odavno uočene činjenice, ali i poznavanja sveukupnog konteksta u kojem je djelovao. To, dakako, vrijedi i za sagledavanje značaja govora održanog u Vrpolju listopada 1924. godine. Da bi se o tamo izrečenom moglo valjano suditi potrebno je znati ono što mu je prethodilo, i to ako ne prije, ono svakako od vremena izbora za Narodnu skupštinu održanih 18. ožujka 1923. godine.

---

1 O oblikovanju Radićevog ideološkog sustava vidi: Branka Boban, *Demokratski nacionalizam Stjepana Radića*, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 1998.

Političke prilike u Kraljevini SHS nakon izbora održanih u ožujku 1923. godine

Na spomenutim izborima Hrvatska republikanska seljačka stranka (dalje u tekstu HRSS) dobila je 473.733 glasa, što je prema tada važećoj izbornoj križaljci značilo 70 zastupničkih mjesta. Zajedno s glasovima ostalih oporbenih stranaka (Demokratska stranka, Slovenska narodna stranka, Jugoslavenska muslimanska organizacija, Savez zemljoradnika…) opozicija je mogla spriječiti ponovno stvaranje homogene radikalske vlade.[2] Ključnu ulogu u tome imala je HRSS, odnosno njen neupitni lider Stjepan Radić. Naime, da je HRSS-a prekinula svoj dotadašnji bojkot parlamenta, na kojem je ustrajavala još od izbora 1920. godine, nova vlada morala bi biti koalicijska, a to radikalima, kao u ostalom ni samom kralju, nije odgovaralo. Iako je radikale smatrao svojim najvećim političkim protivnicima, pa prema tome i rušenje njihove homogene vlade svojim neposrednim političkim ciljem, Radić je, s obzirom na svoje respektabilne izborne rezultate, nastojao ostvariti i više: trajno i kvalitetno rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja u okviru postojeće države.[3]

U tu svrhu Radić je poticao homogenizaciju oporbenih stranaka suprotstavljenih vladinoj centralističkoj politici u čemu je, u relativno kratkom periodu, ostvario zapažene rezultate. Već u ožujku 1923. godine HRSS inicirala je stvaranje Federalističkog bloka u kojeg su, osim HRSS, ušle još Slovenska na-

2 Izborne rezultate, između ostalih, prokomentirao je i Josip Horvat u knjizi *Politička povijest Hrvatske* (drugi dio), August Cesarec, Zagreb, 1990., 247-248.

3 Prve naznake da bi se dobri izborni rezultati mogli iskoristiti u tu svrhu naznačeni su u Zaključcima Hrvatskog narodnog zastupstva na prvoj skupnoj sjednici od 25. ožujka 1923. godine. U Zaključcima se ističe da je "prvi i glavni cilj politike hrvatskoga narodnoga zastupstva (…) oživotvorenje čovječanskih i republikanskih težnja naroda hrvatskoga. Prema tomu cilju određuje se i sveukupna taktika, te rješava i pitanje o dolasku ili nedolasku izaslanstva (delegacije) hrvatskoga narodnoga zastupstva u Beograd." Stjepan Radić, *Politički spisi*, Znanje, Zagreb, 1971., 395.

rodna stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija. Iako po puno toga različite, u tom trenutku zajedničko im je bilo "traženje revizije ustava na osnovu sporazuma hrvatskih, srpskih, slovenskih i muslimanskih predstavnika…"[4]

U novostvorenoj situaciji radikali su, da bi zadržali dosadašnje pozicije u vladi, Radiću ponudili dogovor po kojem bi njegova stranka i nadalje bojkotirala rad parlamenta (drugim riječima omogućila ponovno konstituiranje homogene radikalske vlade), a za uzvrat oni bi pristali na dogovor oko trajnog rješenja hrvatskog pitanja, tj. revizije Vidovdanskog ustava. Na sastanku između predstavnika Federalističkog bloka i radikalskih predstavnika održanom u Zagrebu 12. i 13. travnja postignut je načelan dogovor o preduvjetima koje bi obje strane morale ispuniti kako bi se moglo prići cjelovitom sporazumu. Zapisnik vođen na tim pregovorima, dogovoreno je, trebao je biti nedostupan za javnost, no ubrzo će biti objavljen, a po imenu jednog od sudionika nazvan Markov protokol.[5]

Suština Protokola bila je sljedeća: Radić je trebao prolongirati apstinenciju predstavnika svoje stranke u radu Narodne skupštine, što bi omogućilo stvaranje homogene radikalne vlade, a za uzvrat radikali bi, bez prethodno postavljenih uvjeta, prihvatili razgovor oko promjene temeljnih odredaba Vidovdanskog ustava. Nakon što su predstavnici Federalističkog bloka ispunili svoj dio preuzetih obveza i omogućili radikalima da učvrste "svoj položaj u vladi, Radikalna stranka više nije imala razloga da taktizira prema HRSS-u, odnosno strankama Federalističkog bloka. Izlazeći sa svojom vladom pred Skupštinu (…) Nikola Pašić je izjavio da stoji na Vidovdanskom ustavu,

---

4 Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Naklada Pavičić, Zagreb, 1999., 141.

5 Sa strane Federalističkog bloka u pregovorima je glavnu riječ imao Radić, dok su Narodnu radikalsku stranku predstavljali Voja Janjić, tajnik Glavnog odbora stranke, i Marko Đuričić, predsjednik radikalskog skupštinskog kluba. Tekst zapisnika (tj. Markov protokol) u integralnoj verziji po prvi puta objavio je *Slobodni dom* u broju od 18. srpnja 1923. godine.

dakle, na poziciji koju su Radić i HRSS odbijali kao polazište za pregovore."[6]

Nakon što su radikali odbacili mogućnost bilo kakvog konstruktivnog dogovora o rješavanju hrvatskog nacionalnog pitanja u okvirima postojeće države, i na taj način još jednom se legitimirali kao dominantno velikosrpska stranka koja nije spremna revidirati svoju dotadašnju politiku prema drugim narodima zajedničke im države, uslijedio je očekivano oštar odgovor predstavnika Federalističkog bloka, posebice Stjepana Radića. U javnim istupima[7] on se nije libio otvoreno napasti ne samo Pašićevu vladu, već i samu dinastiju, što je u Beogradu ocijenjeno kao veleizdajnički čin kojeg je trebalo najoštrije sankcionirati. Prijetnje hapšenjem iz dana u dan bivale su sve vehementnije, učestalije i realnije.

U situaciji kada mu je postalo jasno da u postojećoj konstelaciji snaga s Vladom nije moguć bilo kakav dogovor, te da je samo pitanje dana kada će ga se i fizički onemogućiti da politički djeluje, Radić se odlučio napustiti zemlju. U noći između 22. i 23. srpnja ilegalno je prešao u Mađarsku, gdje se zadržao samo nekoliko dana, a potom legalno u Beč, pa u London. Od kontakta sa političkim uglednicima u Engleskoj on je očekivao najviše, no ubrzo mu je bilo jasno da za politički program koji im je izložio neće dobiti željenu potporu. Naime, engleski političari s kojima je imao priliku razgovarati, i nakon svih njegovih uvjerljivo argumentiranih elaboracija o potrebi cjelovitog rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja, njegov program preuređenja države nisu prihvatili. Umjesto toga sugerirano mu je

---

6 Matković, isto, 151.

7 Ponajprije se to odnosi na impozantni govor održan na Borongajskim livadama u Zagrebu 15. travnja 1923. godine pred gotovo sto tisuća ljudi (Vidi: Radić, *Politički spisi*, 414-424). Josip Horvat tvrdi da je u tom govoru Radić "otkriva drugoj strani sve svoje namjere budućnosti, otkriva sve svoje karte svoje taktike, odaje sam cijeli svoj politički plan." (Horvat, isto, 254.) Ništa manje značajan bio je i govor održan u zagrebačkoj "Streljani" 14. srpnja prigodom proslave godišnjice rušenja Bastilje.(Vidi: Radić, isto, 425-444)

da prekine bojkot Skupštine i prihvati parlamentarnu borbu, te na taj način pokuša ostvariti svoje političke ciljeve.

Slijedi povratak u Beč, a potom, gotovo iz očaja, nenadano, Radić uspostavlja kontakte sa sovjetskim političarima i odlazi u Moskvu. Iako s njima po mnogo čemu na dijametralno suprotnim pozicijama, postojali su ipak i neki zajednički interesi koji su upućivali na moguću suradnju.[8] Suradnja je konkretizirana na način da je Radić potpisao pristupnicu HRSS Seljačkoj internacionali, što svakako nije bio politički mudar potez, obzirom da će upravo ta činjenica u daljnjem slijedu događaja biti jedan od jačih argumenata za represiju vlasti usmjerenu prema HRSS-u i njemu osobno. Pristup Seljačkoj internacionali, dakako, nije mogao biti dobro primljen ni u zemljama zapadne Europe.

Nakon kraćeg zadržavanja u Beču Radić se u kolovozu 1924. godine, nakon više od godinu dana izbivanja iz zemlje, vratio u Zagreb. Sve vrijeme boravka u inozemstvu on je pomno pratio sve što se događalo u zemlji i, gotovo sigurno, kao neupitni lider stranke, davao čelništvu HRSS-a do u detalje razrađene smjernice (ali i naredbe) za njihov rad.

Svakako najznačajniji događaj u zemlji zbio se u siječnju tekuće godine. Naime, tada je u Zagrebu došlo do sastanka predstavnika Federalističkog bloka na kojem je odlučeno da se pristupi stvaranju jednog šireg opozicijskog bloka koji bi bio u stanju srušiti postojeću vladu. Ožujka 1924. godine on je i stvoren, a u njega je, uz stranke Federalističkog bloka, ušla i oporbena Demokratska stranka. Zapravo, jedan njen dio.[9]

Kao posljedicu djelovanja Opozicijskog bloka, napose ulaska 68 zastupnika HRSS-a u Narodnu skupštinu, Pašić je bio prisiljen rasformirati Vladu, i odmah potom, uz potporu Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke, formirati novu. No, i ta nova, Pašić-Pribićević vlada, bila je kratkog vijeka. Na-

8 O tome više u: Matković, 164-165.

9 O raskolu u Demokratskoj stranci vidi: Hrvoje Matković, *Svetozar Pribićević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Institut za povijest, Zagreb, 1972., 55-77.

kon što je usvojen državni proračun predstavnici Vlade podnijeli su ostavke. Nastupila je kriza Vlade, i to najviše zahvaljujući samom kralju koji Opozicijskom bloku nije htio povjeriti sastav nove, iako ju je on, s obzirom na broj zastupnika, mogao formirati. "Premda je Opozicijski blok u Skupštini bio dovoljno jak, kralj mu nije povjerio vladu, već je 25. svibnja 1924. obnovljena P-P vlada. Pašić je u svojoj ostavci u travnju tražio nove izbore, ali je kralj njegov zahtjev otklonio, pa obnovljena P-P vlada nije bila izborna. Sada, nakon obnove stare vlade, skupština 27. svibnja verificira sve punomoći HRSS-a. Tako je Opozicijski blok postao nadmoćniji. No, kada je demokratski lider Ljuba Davidović u ime Opozicijskog bloka htio izraziti nepovjerenje vladi (što bi dovelo do njezina odstupa), predsjedavajući je dao riječ Nikoli Pašiću koji je pročitao kraljevski ukaz o odgodi zasjedanja Narodne skupštine do 20. listopada 1924."[10]

No, ipak, nakon što je Pašić zatražio od kralja da raspusti Narodnu skupštinu i raspiše nove izbore – na što kralj nije mogao pristati – Pašić-Pribićević vlada prestaje sa radom, a mandat za saziv nove dobiva Ljuba Davidović, lider oporbene Demokratske stranke. Bilo je to krajem srpnja 1924. godine, samo nekoliko dana prije Radićevog povratka u zemlju.

Suočen s neuspjehom svoje inozemne misije, a samim tim i smanjenim manevarskim prostorom za djelovanje, Radić je podržao Davidovićevu vladu.[11] Čak što više, ubrzo su uslijedili dogovori o ulasku predstavnika HRSS u novostvorenu vladu.[12] I kada je oko toga već bio postignut načelni sporazum, kralj je iskoristio svoje ustavne ovlasti i u samom začetku odbacio takvu ideju kao neosnovanu.

---

10 Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, 163.

11 To je učinio u govoru održanom na velikoj godišnjoj skupštini HRSS-a u Zagrebu 14. rujna 1924. Vidi: *Božićnica za 1925*., Zagreb, 1924., 215-231.

12 Stranačka odluka bila je da u Vladu uđu Maček, Krnjević, Košutić i Predavec. O tome više u: Branislav Gligorijević, *O pitanju ulaska pretstavnika HRSS u Davidovićevu vladu 1924. i o krizi i padu te vlade*, Historija XX veka, 7/1965., 345-406.

U novonastaloj situaciji – svjestan činjenice da u samom državnom vrhu ne postoji spremnost za redefiniranje osnovnih strateških postulata unutrašnje politike, kao i toga da postojeća Vlada, barem deklarativno, takvu mogućnost nije odbacila – Radić je morao iznaći optimalnu strategiju izravnog, dnevno-političkog djelovanja. U balansiranju na koje je bio primoran, čini se, nije baš uvijek pronalazio najsretnija rješenja, kako za njega osobno (tj. njegove krajnje političke ciljeve), tako i za Opozicijski blok, odnosno Vladu koja je nakon dužeg vremena davala kakvu-takvu nadu da bi, barem što se tiče rješavanja hrvatskog nacionalnog pitanja, stvari konačno mogle biti pokrenute s mrtve točke.

Jedno od svakako zapaženijih Radićevih istupanja u kojem su spomenuti momenti došli do izražaja bio je i govor održan u Vrpolju 12. listopada 1924. godine.

Tri ključne točke Radićeva govora

Iako je još za svojih mladalačkih dana proputovao gotovo cijelom Hrvatskom, Radić prije listopada 1924. godine nije bio u Vrpolju.[13] Kada je konačno došao, dočekan je veličanstveno, upravo onako kako to i dolikuje čovjeku kojem je u ovom dijelu Hrvatske iskazivana plebiscitarna podrška. Cijelo selo bilo je okićeno nacionalnim zastavama, cvijećem, narodnim rukotvorinama, a okićeni su bili i ljudi koji su za tu prigodu obukli

13 Na osnovu postojeće literature zna se samo toliko da je u nekoliko navrata boravio u Đakovu, kotarskom, odnosno sreskom središtu kojem je nekoć pripadalo i Vrpolje. Ako u Đakovu nije boravio 1886. godine, za vrijeme velikih praznika nakon završenog trećeg razreda gimnazije, u njemu je zasigurno bio dvije godine kasnije. Naime, tada je pješice došao u Đakovo od biskupa Strossmayera ishoditi preporučeno pismo za Rusiju - gdje se upravo spremao odputovati. (Radić, isto, 56.) Godine 1903. ponovno je u Đakovu. Ovog puta kao glavni protagonist narodne skupštine, što je svakako bio i nekoliko dana kasnije na istim održanim u Gorjanima i Semeljcima. O tome više u brošuri: *Tri narodne skupštine u Đakovštini*, Zagreb, 1903., i članku Milenka Patkovića: *Skupštinski pokret 1903. u Slavoniji*, Osječki zbornik, 11/1967., 185-215.

svečane narodne nošnje. Vrpolje je te nedjelje nalikovalo, kako je to zapisao jedan poetski inspiriran novinar, "na proljetno živo šarenilo naših cvjetnih polja".[14]

Vrpolje 20-ih godina prošlog stoljeća

Najuži centar sela iz istog razdoblja

14 *Hrvatski list*, 13. listopada 1924., 1.

Osim Vrpoljčana svečanost su svojim dolaskom uveličali i svi oni koji su se te sunčane listopadske nedjelje odlučili doći u Vrpolje. A bilo ih je puno, i to ne samo iz okolnih sela, već i iz Bosne, cijele istočne Slavonije, Baranje, pa i Srijema. Iako je skupština bila najavljena za podne, već od jutarnjih sati ceste koje su vodile prema Vrpolju bile su pune seoskih zaprega. Oko 10 sati livada na južnom izlasku iz sela (nedaleko od rječice Bić) bila je ispunjena mnoštvom koje se nastojalo probiti što je moguće bliže pozornici. Kada se oko 11 sati pojavio Stjepan Radić sa suprugom Marijom i kćerkom prolomili su se poklici odobravanja nekoliko tisuća ljudi koji u sljedećih pola sata nisu jenjavali. Slijedi pozdravljanje Radića sa gostima, buketi cvijeća, njegove riječi zahvale i "Lijepa naša".[15] Skupština je počela točno u 12 sati. Otvorio ju je predsjednik mjesne organizacije HRSS-a iz Vrpolja, a potom je riječ dobio dr. Basariček, visoko pozicionirani čelnik HRSS-a, koji je u ime kotarskih organizacija pozdravio Radića kao "starog borca za slobodu Hrvatske".[16] Slijedi poduži govor predsjednika HRSS-a, a zatim i govori gostiju: dr. Lupua, vođe Rumunjske seljačke stranke, Saliha Baljića, predstavnika muslimanskog

15 Svi koji su tada izvještavali iz Vrpolja slažu se u tome da je atmosfera koja je pratila skupštinu uistinu bila svečana, ali se u detaljima, i to ne beznačajnima, ipak razilaze. Tako npr. na stranicama već citiranog *Hrvatskog lista* od 13. listopada, glasila Hrvatske zajednice, stoji da je skupu prisustvovalo oko 30.000 ljudi, a na stranicama *Demokratije* (*Demokratija*, 14. 10. 1924., 2), glavnog organa Demokratske stranke, da ih je bilo 5.000. *Jutarnji list* spominje brojku od 20.000 (*Jutarnji list*, 13. 10. 1924., 1.), a *Riječ* "najviše 2-3.000" (*Riječ*, 13. 10. 1924., 2.) *Politika* pak svoj izvještaj sa skupa započinje ovakvom konstatacijom: " U koliko se približavalo podne, kada je skupština trebala da počne, u toliko su povorke bivale češće, ali ne onako impozantno kako se to zamišljalo. Jer za ovu skupštinu u Vrpolju, za koju je najavljeno da će zbog govora g. Radića biti vrlo značajna po dalji razvoj političke situacije, činjene su pripreme nekoliko dana. Te povorke sačinjavali su u glavnom predsedništvo mesnih organizacija sa još možda dvadeset ili trideset seljaka, jednom grupom žena i devojaka u živopisnoj slavonskoj nošnji i iskićene dukatima i cvećem, koje su stupale odmah za zastavama i muzikom, pevajući skoro pobožno republikanske pesme, ili pesme u kojima se slavio g. Radić." (*Politika*, 13. 10. 1924., 1.)

16 *Politika*, isto.

parlamentarnog kluba, Đoke Popovića, predstavnikqa Demokratske stranke, Ferad bega Drage, zastupnika Džemijeta, Filipa Lakuša, narodnog zastupnika i dvojice bačkih seljaka - Kovačevića i Matkovića. Nakon njih riječ je ponovno uzeo Radić.[17]

U svom oštro intoniranom govoru, na momente provokativnom, prilagođenom okupljenom mnoštvu – i stoga inficiranom određenim stupnjem demagogije – Radić se osvrnuo na aktualnu političku situaciju u zemlji nastalu nakon konstituiranja nove Vlade, te posebice, referirajući se na tu činjenicu i početne korake oko dogovora vezanih za trajno rješenje hrvatskog nacionalnog pitanja, rezolutno naglasio pozicije, odnosno stupanj kompromisa koji je u tom, politički turbulentnom vremenu, HRSS bila spremna prihvatiti. Uostalom, to se i očekivalo. Sam Radić takvu mogućnost najavio je već 9. listopada, tri dana prije dolaska u Vrpolje, ovim riječima: "Ja ću u Vrpolju u nedelju govoriti o faktorima sporazuma, a o drugom ustavnom faktoru u našoj državi dati ću izjave, koje će uništiti sve intrige i spletke, koje imaju za cilj da sruše djelo sporazuma, koje je tolikom mukom i sa toliko uspjeha započeto." [18]

I uistinu, ako se zanemare česte Radićeve digresije, doduše iznesene s ciljem što plastičnijeg predočavanja njegovih temeljnih pozicija, cijelim njegovim govorom dominiraju tri ključne teme: odnos prema novostvorenoj vladi Ljube Davidovića, nužnost uspostave cjelovitog i trajnog sporazuma sa Srbima, te uloga kralja Aleksandra Karađorđevića u rješavanju spomenutih problema.

Nakon što je implicitno iznio svoje nezadovoljstvo radom dotadašnjih vlada, Radić konstatira da se došlo do vlade, "za

17 Prvi i drugi govor S. Radića prenesen je u dodatku ovog rada, u integralnoj verziji, onako kako je zabilježen

18 Bogdan Krizman, *Korespodencija Stjepana Radića 1919-1928*, knjiga II, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973., 97. Ovu izjavu Radić je dao u uvodnom dijelu predavanja "Seljak u hrvatskoj književnosti" održanog u Zagrebu 9. lipnja, a pod jakim dojmom odjeka na njegov istup u Varaždinu (5. listopada) i netom pristiglih informacija iz Beograda.

koju možemo mirno reći, da je poštena i da je vlada sporazuma a ne sile."[19] Upravo zbog toga zagovornici radikalno srpske opcije činili su sve da je destabiliziraju i što je moguće u kraćem vremenu iniciraju njen pad, odnosno uspostavu nove Pašić-Pribićević vlade. Doduše, povod za djelovanje u tom pravcu dao im je i sam Radić koji je na skupštini HRSS-a u Varaždinu oštro napao generala Hadžića, ministra vojske, a preko njega i sam vojni vrh. Hadžić je (kao uostalom i njegovi politički istomišljenici) Radićev istup doživio kao izravni atak republikanaca na same temelje države preko čega on, kao čovjek odan monarhiji, navodno, nije mogao prijeći. Uslijedila je njegova ostavka na mjesto ministra.

Radić je u reakciji generala Hadžića, i to s pravom, vidio prije svega dnevno-politički potez sračunat na rušenje vlade, te ga prokomentira ovim riječima: "Vidite, taj čovjek, general Hadžić, koji se nije bavio politikom, bio je uz Davidovića. I sad na jedamput ne znam koji je vrag došao u njega ili na njega i natjerao ga, da kaže na dvoru: Ne mogu biti u toj vladi, u nju će doći HRSS, hrvatski republikanci!"

"Vrag" kojeg je Radić spomenuo, jasno je iz daljnjeg izlaganja, zapravo je Nikola Pašić, čelnik Narodne radikalne stranke. "Takav jedan zločinac" – ističe dalje Radić – "on se ufa, da će Hadžića, koji je politička budala, natjerati da ruši ono, što smo kroz dvie godine svoga razgovora ovako nekako stvorili i što srbski i hrvatski narod treba kao sam svoj svakidašnji život. Jer Srbi se nisu tukli s nama niti će se tući, ali ako bi do toga došlo, mi bi s njihovom pljačkaškom gospodom obračunali: mi bi znali, koga ćemo u Srbiji potražiti."

Upravo stoga što im nije u interesu prosperitet hrvatskog i srpskog naroda "usudila se jedna banda lopova i propalica, koja je pokrala državne kase i koja bi zato morala doći u haps, i koja zna, da će ju Hrvati strpati u haps, jer se mi ne bojimo, i ne iz osvete, nego za to jer su krivi i jer to zaslužuju, u zadnji čas su

19 Svi citati u ovom poglavlju, ako nije posebno naglašeno, preuzeti su iz Radićevog govora kako ga je prenio *Slobodni dom*. *Slobodni dom*, 15. 10. 1924., 2-6. (Vidi i dodatak ovom radu.)

se usudili cielu stvar prikazati tako, da se je iz daleka činilo, kao da je i kralj za to da se lopovi ne hapse, nego da se vlada njima dade ponovno…" Ti i takvi ljudi, zaključit će Radić, iskoristili su političku naivnost generala i prouzrokovali krizu koja je za posljedicu trebala imati pad vlade, a samim tim i daljnje zaoštravanje hrvatsko-srpskih odnosa.

Protiv takovih tendencija, mišljenja je Radić, treba istupati odlučnije, a što se to ne čini razlog je "što u Srbiji nema seljačke politike, a oni, koji su s nama: Davidovićevi demokrati i srbski zemljoradnici, oni se boje, oni su plašljivi, a to je nesreća: pošteni ljudi, ali se boje lopova, boje se i budala i ništarija; ljudi sporazuma, koji se boje nasilnika."

Bez obzira na učestalu antihrvatsku kampanju u dijelu srpskih medija i brutalnost "batinaša" i "sabljaša", koja je eskalirala u vrijeme prošlih radikalskih vlada, veliki dio srpske inteligencije shvatio je "da ne može biti bolje budućnosti ni za Srbe ni za Hrvate, ni Slovence, ako ne bude poštenog sporazuma i pametnog sporazuma." A takav "sporazum se ne piše, nego se stvara i on se stvara tako, da najprije ostane vlada, koju je cieli narod prihvatio… Ne stavljaju se uvjeti jednom narodu kao deriščetu. Hrvatskomu narodu može se samo tako govoriti, kako govori Ljuba Davidović: Mi smo svoji i hoćemo zajedno ostati, a kad hoćemo zajednički život, onda treba da se sporazumimo."

Takav sporazum, ističe Radić, nisu zagovarali samo Hrvati, već i najznačajnije europske države koje su prihvatile Davidovićevu vladu kao jednu nadasve suvremenu vladu, vladu koja nije apriori odbacivala inicijative koje su dolazile od političke stranke koja je iza sebe imala potporu velike većine hrvatskog naroda.

Ako se apstrahira činjenica da kralju i većem dijelu srpskih političara svaki dogovor koji bi ugrožavao njihovu supremaciju nije bio prihvatljiv - o čemu svjedoči njihovo političko djelovanje, ako ne prije, ono svakako od stvaranja zajedničke države, pa i kasnije, sve do potkraj tridesetih godina - potencijalnim sporazumom morala su se pokušati pomiriti dijametral-

no suprotna stajališta oko samog ustrojstva države što, dakako, nije bilo ni malo jednostavno.

Dilemu republika ili monarhija Radić je riješio na sljedeći način: "Nama je potrebno za našu međunarodnu zajednicu, da bude ta dinastija, nama je ona potrebna da se sporazumiemo i odredimo način, koji će položaj imati kralj u toj zajedničkoj državi: Položaj, kakav mu daju ministri sabljaši, on ne će imati, jer mi ne ćemo ličnog režima. To znači u Evropi, ne ćemo absolutizma. Ako može vlada pasti izvan parlamenta, to je absolutizam, a mi znamo, što treba učiniti s absolutizmom. Mi ne ćemo ubijati absolutiste. Ima i drugi recept: oni dolaze pred sud parlamenta. Reći živjela republika" - ističe dalje Radić – "ne znači nužno dolje monarhija. To znači: živio mir, dolje rat, živilo seljačko pravo, živila seljačka vlada i seljačka država, jer mi smo za seljačku republiku, a ne za gospodsku."

Monarhija, kako ju je vidio Radić, nikako ne bi smjela ugroziti zakonitosti parlamentarnog života i hrvatski narodni suverenitet. Ako bi se to ipak desilo, opstanak Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca kao višenacionalne zajednice izgubio bi svaki smisao. I upravo stoga on kaže: "Ne ćemo toga beogradskog centralizma zato, jer ga čitav narod ne će: ne će ga ni Vojvodina, ni Bosna, ni Slovenija, a kamo li Hrvatska, koja sa Srbijom treba da je podpuno ravnopravna u svemu: ili dvie sestre ili svaka k sebi." Centralizmu, unitarizmu, hegemonizmu i apsolutizmu Radić suprotstavlja čovječnost, jednakost i ravnopravnost kao temeljna polazišta budućeg dogovora.

Pri kraju svog prvog govora, nakon što je iznio kritiku ekskluzivnog hrvatstva (kojeg su zagovarali frankovci) i klerikalizma, Radić se još jednom osvrnuo na kontroverze oko Davidovićeve vlade, posebice mogućnosti njezina pada ako bi radikali uspjeli na svoju stranu pridobiti Slovence i Muslimane. U tom slučaju, bilo kakav sporazum bio bi izlišan. "…Ako pokušate obnoviti radikalsku batinašku koaliciju i nasilnu vladu manjine – poručuje Radić radikalima - mi ćemo je dići u zrak i tresnuti s njom, da će je za uviek nestati."

U drugom izlasku za govornicu Radić je ponovio spremnost Hrvata za sporazum sa Srbima ukazujući na zajedničke in-

terese, ponajprije socijalno najugroženijih dijelova oba naroda, te istaknuo potporu najutjecajnijih evropskih zemalja takvim nastojanjima.

Reakcije na Radićev govor

Gotovo svi relevantni politički listovi u Hrvatskoj i Srbiji registrirali su, a mnogi od njih i prenijeli dijelove Radićevog govora. Nije trebalo dugo čekati da uslijede i prvi komentari – i to uglavnom očekivani. Na stranicama srpskih glasila, sa izuzetkom *Demokratije*, Radićev govor okvalificiran je kao još jedan u nizu njegovih destruktivnih istupa s ciljem rušenja državnog poretka. Ocjene istog govora na stranicama hrvatskih listova, u pravilu, bile su dijametralno suprotne.

Negativno intoniran stav *Politike* mogao se već naslutiti iz naslova redakcijskog komentara koji je glasio: "I u Vrpolju je Radić ostao isti".[20] U komentaru se ističe kako su poslije govora u Varaždinu, u kojem je Radić napao sam vojni vrh, političari bliski vladi očekivali kako će on u Vrpolju "popraviti svoje greške" i na taj način učvrstiti poljuljani položaj vlade. "Posle ostavke g. Hadžića vlada je Radićeve izjave iščekivala željno kao nebo sunce. Ma da se zna koje i kakav je Radić i da prema tome ozbiljan politički svet od njega nema šta da očekuje…" Slijede tendenciozne ekstrapolacije njegova govora, naime one za koje se, i to s pravom, pretpostavljalo da bi mogle imati negativnu recepciju u srpskom javnom mnijenju, pogotovo onom njegovom dijelu bliskom tadašnjoj opoziciji. Nakon što je, iz svog kuta gledanja, prenijela dovoljno kompromitirajućeg materijala iznesenog na skupu, redakcija lista svoj osvrt na Radićev govor završava konstatacijom: "…Radić je stari, ponavlja davno poznate stvari i svrha mu je da Beograd, t. j. Srbe, prikaže kao krvoloke i vlastodršce. U koliko je Radić ovim svojim govorom 'pomogao' vladi videće se u najkraćoj budućnosti."

20 *Politika*, 14.10.1924., 2.

Kao što je istaknuto na početku ovog pasusa redakcijski stav *Politike* mogao se već iščitati iz samog naslova njihova komentara. No, mogao se i prije. Na sam dan održavanja skupštine u uvodniku istog lista moglo se pročitati kako Radić "svojom protidržavnom akcijom, a preko jednog rđavog izbornog zakona koji favorizira anacionalne elemente (…) želi da dobije jednu veštačku većinu u prvom narodnom parlamentu i pod izgovorom da se očuva demokratizam i parlamentarizaciju da stavi Krunu pred dilemu da ili izvrši državni udar, razjuri taj parlament i tako primi na sebe odijum da je uništila demokratske osnove ove zemlje ili da pred takvim parlamentom kapitulira i ona zajedno sa državom."[21]

ПОЛИТИКА

Говор г. Радића у Врпољу.

Posebno izdanje.

HRVATSKI LIST

GLASILO HRVATSKE SELJAČKE

Velika skupština HRSS u Vrpolju.

Gosp. Radić govori pred 30.000 ljudi.

Naslovnice "Politike" i "Hrvatskog lista" od 13. listopada 1924. godine

21 Gde je uzrok krizi, *Politika*, 12. 10.1924., 1.

Za razliku od citiranog *Politikinog* uvodnika koji ne izlazi iz okvira političkog sučeljavanja dvaju različito pozicioniranih grupacija, uvodnik *Reči*, koji se pojavio nakon što je skupština održana, eklatantan je primjer brutalnosti, netolerancije, zapravo patološke mržnje prema Radiću i svima onima koje je Radić u tom trenutku predstavljao. Autor teksta Danilo Dimović[22] napao je Radića ističući da je pod okriljem nesposobne Davidovićeve vlade digao glavu i počeo vrijeđati sve što je srpskom narodu najsvetije. Ponajprije srpsku vojsku. Njoj je nanio "krvavu uvredu" koja se mora oprati kako nikome više ne bi padalo na pamet da ponovi nešto slično.

Radićev govor negativno je ocijenjen i na stranicama *Riječi*. U članku "Radikali traže ostavku vlade" ističe se kako je "mnogo očekivani govor Stjepana Radića u Vrpolju izazvao (…) ogorčenje u svim političkim krugovima. Ovaj govor, iako je bio naručen od vlade, izazvao je ogorčenje u vladinim krugovima, jer nije ni ukoliko popravio položaj vlade, već ga je naprotiv još pogoršao. U prilikama, u kojima je izrečen, on je za vladu mnogo gori, i sudbonosniji, nego što je bio onaj Radićev govor u Varaždinu. U opozicijonim krugovima označuju ovaj govor kao ponovni dokaz, da Radić nikako ne misli ozbiljno da odustane od svoje republikanske propagande, već samo traži što povoljnije uslove za izbore, koje će izazvati, čim bude smatrao da su prilike za nj najpovoljnije."[23]

Na stranicama *Juga*, Organa Samostalnih demokrata za osječku oblast, Radićevom govoru u Vrpolju ne posvećuje se – izravno - posebna pozornost, ali se kroz nekoliko brojeva prije i poslije govora polemizira s njegovim osnovnim stavovima vezanim za sudbinu Davidovićeve vlade. "Ako bez Hrvata" – kaže se na jednom mjestu – "nema sporazuma, onda ga još manje može biti bez Srba… Vlada g. Davidovića ne samo da ne može stvoriti sporazum između Srba i Hrvata, već ona ne može stvoriti ni jednostavne političke 'nagodbe', jer ako već stanemo nad takovo čisto separatističko i plemensko stajalište i go-

22 Danilo Dimović, Krvava uvreda, *Reč*, 1, 1924., 1.
23 *Riječ*, 13. 10. 1924., 1.

vorimo o pukoj 'nagodbi', onda g. Davidović mora uvideti, da su i prečanski Srbi zajedno sa naprednim Hrvatima jedan faktor, koji se mora za 'sporazum' pitati i koji mora na tu 'nagodbu' pristati preko svoga predstavnika Svetozara Pribićevića. Misli li nas jednostavno prodati Radiću, ljuto će se prevariti!"[24]

Kao što se moglo očekivati, i svi radikalni listovi osudili su Radićev istup. Dakako, u njima se, osim općih mjesta neslaganja s Radićevim tezama (antimonarhizam, ugrožavanje stabilnosti države…), fokusiraju i neka druga mjesta, ponajprije ona u kojima on izrazito negativno ocjenjuje djelatnost Nikole Pašića. Tako npr. *Straža*, Organ Narodne radikalne stranke osječke oblasti, već u naslovu svoga priloga ističe: "…Ordinarno pogrđivanje radikala i g. Pašića od strane Radića."[25] Nakon što su ponuđeni argumenti za tvrdnju iznesenu u naslovu, ali i pridodano ponešto što Radić nije izrekao, komentator lista citira Radićevu izjavu da hrvatsko-srpski sporazum ne mora nužno biti i pisani sporazum, te kaže: "Ova Radićeva izjava, o kojoj se u Beogradu još sinoć čulo, izazvala je u redovima opozicije dobro raspoloženje, pošto je Radić na taj način pokazao, da on uopšte ne želi sporazum, već da traži samo način kako da neodgovorno i zaštićen od vlade Davidovićeve nastavi svoju destruktivnu akciju!"[26]

Za razliku od navedenih listova komentar *Demokratije*[27] pisan je sa drugačijih, provladinih pozicija. U njemu je fokusiran onaj dio Radićevog govora gdje on najavljuje kako će njegovi "apostoli" prijeći Drinu i pripomoći u organiziranju srpskog seljaka u borbi protiv nametnute mu tiranije istih onih sabljaša i batinaša koji su se tako brutalno okomili i na hrvatskog seljaka. Iako u redovima većeg dijela srpskih političara ta izjava nije primljena blagonaklono, uostalom kao ni cijeli Radićev govor, "ipak se mora priznati" – ističe se u komentaru – "da je zbližavanje i upoznavanje srpskog i hrvatskog seljaka od naj-

24 Mišljenje prečanskih Srba u pitanju sporazuma, *Jug*, 10. 10. 1924., 1.
25 *Straža*, 13. 10. 1924., 1.
26 Isto.
27 Zbližavanje naroda, *Demokratija*, 16. 10. 1924., 1.

većeg interesa za državno i narodno jedinstvo." Što to zbližavanje ide jako sporo, i što mu se u Srbiji ne pridaje odgovarajuća pozornost, autor teksta optužuje srpske političare koji «nisu ni shvatili niti razumeli hrvatski seljački pokret…»

No, navodi se dalje u komentaru, ni HRSS nije bezgrešna. Njezino djelovanje u novonastaloj državnoj zajednici, obzirom na državotvornu politiku koju su vodili njezini čelnici nije obećavalo "ničeg dobrog za naše državno i narodno jedinstvo." Barem ne do pojave vlade Ljube Davidovića koja je zadobila Radićevo povjerenje, pa je "i čisto hrvatski stav g. Radića pretrpeo jednu korisnu evoluciju na bolje, približavajući politiku H. R. S. S. opštim interesima zajedničke države."

Na kraju ovog, dobro izbalansiranog članka, na osnovu kojega bi se moglo zaključiti kako vladina očekivanja u vezi s Radićevim govorom nisu bila u potpunosti iznevjerena, kaže se da bi svi zabrinuti za opstanak države trebali podržati sporazum s Hrvatima, jer opasnost ne leži u sporazumu, nego u nesporazumu.

Na stranicama dnevnih listova (i periodike) koji su bili na pozicijama tzv. "hrvatske opcije" Radićev govor dobio je bezrezervnu podršku, iako, stječe se utisak, nije mu dat onakav publicitet kakav mu je dat u glasilima suprotnih političkih opredjeljenja. Sve lokalne novine, kao i glasila koja su bila pod kontrolom HRSS (npr. "Hrvatski list", "Slobodni dom") govor su vidjela kao još jedan u nizu Radićevih konstruktivnih istupa u rješavanju opće-nacionalnih, ali i tekućih političkih problema vezanih za sudbinu Davidovićeve vlade. Prenoseći dijelove Radićeva govora i ozračje koje je vladalo na skupu *Hrvat* će naći za potrebno istaknuti kako je sve to dokaz "da je hrvatski seljački pokret prešao preko granica hrvatskog naroda i svratio na sebe pozornost i uvažavanje susjednih naroda."[28] Iznesene teze na skupu list ne komentira, ali zato polemizira sa "Pašić-Pribićevićevom štampom" koja je izrazila negodovanje

28 Koncentracija stranaka narodnog sporazuma. Velika skupština HRSS u Vrpolju, *Hrvat*, 13. 10. 1924., 1

zbog prisustva na skupu Ferad beg Drage, "vođe macedonskih Arnauta".[29]

Obzor govoru ne posvećuje posebno zapaženo mjesto, ali ga naslovljava kao "Veliki govor g. Radića" na kojemu su se čule značajne izjave. No, ne komentira ih.[30] U sljedećem broju lista, i to na petoj stranici, prenijet će se odjeci koje je govor imao u Beogradu.[31]

Za razliku od *Obzora*, *Jutarnji list* ustupio je skupštini u Vrpolju veći prostor, i to tijekom tri dana. U broju od 12. listopada ona se najavljuje na način da se konstatira kako "nije bez značaja, da se ovaj zbor održava upravo u tom kraju. Vrpolje je na putu za Beograd, a ako svi znaci ne varaju time će putem krenuti g. Radić, onamo kuda ga zove dužnost po položaju, kojega mu je dao hrvatski narod, koji želi i traži, da naša politika jedanput krene iz negacije na pozitivno polje rada i stvaranja."[32] Izvješće sa skupa objavljeno je sljedeći dan pod velikim naslovom: "Za bratski sporazum sa srpskim narodom!".[33] U tom prilogu prenijet je u skraćenom obliku Radićev govor te posebno istaknut (na dva mjesta) njegov stav da HRSS može i odstupiti od svojih odluka, ali jedino za volju "ispaćenom srpskom narodu". U broju od 14. listopada prenose se odjeci govora, uglavnom iz beogradskog tiska.

Komentari koji su se mogli naći na stranicama pojedinih listova bili su svakako dobar indikator generalnog raspoloženja onih političkih grupacija koje su iza njih stajale. Ipak, ključni potezi vukli su se daleko od očiju glasača, najčešće u neformalnim razgovorima visoko pozicioniranih stranačkih i državnih dužnosnika. Jedan od takvih razgovora, indikativan za našu temu, ali i za odnose u Kraljevini SHS općenito, vodio se između Ivana Meštrovića, hrvatskog kipara, u to vrijeme zagovornika hrvatsko-srpskog jedinstva, i predsjednika vlade Ljube

29 Zločin Ferad-Bega Drage, *Hrvat*, 14. 10. 1924., 1.
30 Veliki govor g. Radića, *Obzor*, 13. 10. 1924., 2.
31 Odjeci govora g. Radića u Beogradu, *Obzor*, 14. 10. 1924., 5.
32 Vrpolje, *Jutarnji list*, 12. 10. 1924., 2.
33 *Jutarnji list*, 13. 10. 1924., 1.

Davidovića, odnosno predsjednika Glavnog odbora Zemljoradničke stranke Jovana Jovanovića Pižona. [34]

Nakon konvencionalno izmijenjenih riječi Davidović se obratio Meštroviću: "Eto, Radić je obećao da će pomagati moju vladu, a i nije on tako crn kako ga predstavljaju, nije boga mi. A ja sam pripravan da damo Hrvatima što je god moguće to jest sve što ne bi slabilo državu…"

Meštrović se na to nasmijao, a na upit zašto se smije, pojasnio: "Vi morate nastojati da prema Hrvatima promijenite način razgovora. Kad vi kažete: 'Dat ćemo Hrvatima', to Hrvate ne samo smeta, nego i vrijeđa, vrijeđa čak i mene, za koga znate da sam za jedinstvo. Što vi imate dati, ili ne dati? Hrvati ne traže od vas ništa što nije njihovo i na što nemaju pravo. Ako nam je živjeti u istoj kući, onda treba da je sporazumno i uredimo i da svak ima što mu pripada."

Davidović se je složio s takvim obrazloženjem, ali je istakao da okruženje u kojem djeluje ne misli tako, a potom, da bi sugovorniku ilustrirao s kakvim se teškoćama susreće, dodao: "Pripovijedat ću vam kakav sam sukob jučer s njime (kraljem – B.B.) imao. Bio sam dao i ostavku… Gospodin Radić je negdje, tamo preko, držao nekakav govor (u Vrpolju – B.B.), koji je bio sličan njegovim prijašnjim govorima. Što će čovjek? Zar da povlađuje, dok Hrvatima nismo ništa dali. A ovaj gore se naljutio, referirali su mu, pa mene jučer pozvao k sebi. Oslovio me: Čika Ljubo (…) ja vam povjerih vladu, jer Vi, kao bajagi, obećaste, da ćete primiriti Radića i dovesti ga da surađuje, a jeste li vidjeli kako govori. J…m ja Radiću mater, nisam i neću mu ništa dati…"

Kada ga je Davidović pokušao smiriti, kralj se suprotstavio ovim riječima: "A šta vi meni tu govorite? Zar mislite da sam još đak? J…m ja mater i Radiću i Hrvatima. Ne dam, a oni neka uzmu sami, ako mogu. A vi, dajte ostavku."

---

34 Razgovori su vođeni neposredno nakon Radićevog govora u Vrpolju. Dijelove tih razgovora prenosim onako kako ih je zabilježio Meštrović u svojim memoarima. Ivan Meštrović, *Uspomene na političke ljude i događaje*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969., 161-164.

Kakve su bile reakcije dijela srpskih političara na Radićev govor u Vrpolju možda još bolje svjedoči drugi primjer: Za vrijeme posjete Jovanu Jovanoviću – Pižonu, koja je uslijedila neposredno nakon razgovora s Davidovićem, komentirao se kraljev ispad, da bi u jednom trenutku Pižon upitao Meštrovića: "A je li vam pripovijedao (Davidović – B.B.), što je predhodilo Kraljevu pozivu i traženju ostavke zbog Radićeva govora?" Kada je Meštrović rekao da nije, Pižon je nastavio: "Došlo je bilo Kralju nekoliko oficira, koje je Petar Živković predvodio i tražili su da odmah pozove Davidovića i da od njega traži ostavku, ako neće da se i njemu dogodi kao onom drugom Aleksandru (Obradoviću).

U tom momentu u sobu je ušao Jovanovićev stranački kolega Milan Gavrilović i upitao: "Jeste li čuli, što sve onaj Radić govori? To je škandal, što li se sve smije u ovoj državi?" Kada su ga Meštrović i Jovanović pokušali smiriti, Gavrilović se nije dao, te je nastavio: "Ne, gos'n Joco, krv mora pasti!"

Nakon ove izjave uslijedila je oštra polemika između Meštrovića i Gavrilovića. Meštrović ga je upitao: "A čija krv, gospodine Gavriloviću?" Gavrilović odgovara: "Radića treba ubiti. Preća je država od Radića." Meštrović ne odustaje: "Dabome da je država preća od svakog pojedinca, no znate li Vi, da iza Radića stoji gotovo cijeli hrvatski narod, i što Vi mislite preko Stjepana Radića pucati u mog oca i brata?" Gavrilović je ostao pri svom: "Preča je država i od svih Hrvata! Krv, krv mora pasti, da se vidi ko je jači, Hrvati ili država."

Umjesto zaključka

Već sama činjenica da jedan prominentan političar - kakav je Stjepan Radić nesumnjivo bio, i to ne samo u okviru državnih granica, već i izvan njih – posjeti jedno malo mjesto, događaj je koji se u pravilu brižno pohranjuje u najtananije pore kolektivne memorije njegovih žitelja. Pogotovo nekoć. Nerijetko, valjda u želji da se na taj način uveća značaj samog mjesta, takvi događaji u lokalnoj sredini bivaju često predi-

menzionirani. Istina o prošla stvarnost, već sama po sebi dovoljno kompleksna, na taj način dodatno se komplicira, pogotovo onda kada o događaju koji je predmet našeg interesa nemamo dovoljno relevantnih pisanih tragova. Na sreću, ovakvi stereotipi, u glavnom, ne vrijede kada je u pitanju Radićev posjet Vrpolju.

To što je na području istočne Hrvatske imao gotovo plebiscitarnu podršku naroda, što unatoč toga ove krajeve nije često pohodio, te što je iz Zagreba u taj dio Hrvatske mogao doći izravno, i relativno brzo, bili su vjerojatno glavni razlozi održavanja skupštine HRSS baš u Vrpolju. Dobra povezanost Vrpolja, kako sa Zagrebom i Beogradom, tako Osijekom i bosanskom Posavinom, imala je za posljedicu prisustvo velikog broja novinara koji su o njoj pisali, a to je onda svakako smanjilo mogućnost za proizvoljne konstrukcije koje su najčešće išle u gore navedenom smjeru – suprotno od istine.

Govor održan u Vrpolju ne spada u red protokolarnih govora kakvi se odrađuju u vrijeme predizbornih kampanja. Riječ je o jednom od Radićevih najznačajnijih govora održanih sredinom dvadesetih godina 20. stoljeća, s nestrpljenjem očekivanog u političkim krugovima cijele zemlje, govora za koji se pretpostavljalo da će u mnogome odrediti sudbinu novoformirane Vlade koja je davala kakve-takve izglede za uspješno rješenje nagomilanih nacionalnih problema. Taj govor bi se, možda najjednostavnije, mogao okarakterizirati kao "radićevski", sa svim dobrim i lošim stranama koje je kao govornik iskazao i u ostalim značajnijim govorima održanim u to vrijeme.

Sa nestrpljenjem očekivan, Radićev govor u Vrpolju nikoga sa političke scene nije ostavio ravnodušnim, ali kako su to već primijetili Radićevi politički istomišljenici onog vremena, kao u ostalom i suvremeni hrvatski povjesničari, nije ni polučio željene političke efekte. Vlada Ljube Davidovića, nedugo nakon negativne recepcije Radićevog govora na dvoru i u krugovima velikosrpskih političara, bila je prisiljena odstupiti, čime je Radić izgubio političkog partnera koji je, ako ništa drugo,

ono barem bio otvoren za dijalog kao osnovnu pretpostavku rješenja "hrvatskog pitanja".

Gledajući iz te perspektive, perspektive dnevno političke pragme, Radićev govor u Vrpolju bio je tek jedan u nizu njegovih dvojbenih poteza u periodu kojeg se dotičemo na stranicama ovog rada. Počelo je sa potpisivanjem Markova protokola koji se pokazao kao čisti politički promašaj, baš kao i pristupanje Seljačkoj internacionali. Dakle, s jedne strane, radikali su se legitimirali kao definitivno nepouzdan politički partner u zemlji, dok se na drugoj, međunarodnoj razini, nije uspjelo senzibilizirati najutjecajnije europske države za rješavanje "hrvatskog pitanja" na način kako je to Radić predlagao.

Po povratku iz inozemstva slijede njegovi istupi koji ne pridonose stabilizaciji Vlade, već naprotiv, otvaraju njezinu krizu i skori pad. Epilog je uglavnom poznat: zbog pristupa Seljačkoj internacionali djalatnost HRSS stavljena je na osnovu Obznane i Zakona o zaštiti države izvan zakona, dok je sam Radić zatvoren. Iz taktičkih razloga slijedi njegovo ponovno približavanje radikalima, dakle istim onima koji će samo koju godinu kasnije na njega izvršiti atentat.

U govoru održanom u Vrpolju Radić je možda trebao povesti više pažnje interesima aktualne Vlade koja je u tom momentu davala određene nade u konstruktivno rješenje nagomilanih nacionalnih problema. Da je Radić kojim slučajem bio spreman čvršće se vezati uz Davidovićevu vladu, a samim time korigirati svoju retoriku i vući ponešto drugačije političke poteze, pa makar se u konačnici pokazalo da ta Vlada nema ovlasti, ne može ili ne želi ispuniti njegova očekivanja, efekt bi, držim, bio bolji. U tom slučaju bilo kakve iluzije da bi u okviru svojih doktrinarnih opredjeljenja mogao doći do toliko željenog sporazuma sa Srbima, postale bi izlišne, a to bi se onda, sasvim sigurno, moralo značajnije reflektirati ne samo na preispitivanje osobnih ideoloških pozicija, već i na promjenu strategije političke borbe.

Prilozi uz tekst

Prvi govor Stjepana Radića

Hrvatski seljački narode! Hvaljen Bog. Živila Republika! (Živio! Živio naš neustrašivi vođa!). Braćo i sestre! Ima nas dosta, koji ste me vidjeli prije 10, 20 godina, kada smo poveli ovu našu seljačku slogu i ovu našu seljačku organizaciju. Ali tih je već malo. No ima vas mnogo više, koji me niste vidjeli, pa ipak velim, da se mi svi jako dobro poznamo. Mi se jako dobro poznamo ne samo za to, jer imamo jedno hrvatsko ime.

A molim vas, što se sve pod hrvatskim imenom radilo? Mi imamo svi jednu probuđenu čovječansku dušu, mi smo svi ljudi, mi smo narod. Od kako smo podpuni ljudi, od onda se poznamo i vidimo se i onda, kad se ne gledamo. To je ova naša hrvatska seljačka sloga, kojoj ovakih skupština i ne treba. Još nedavno se mislilo, da mi ne možemo držati skupštinu, to je mislio onaj sirotan Pašić. (Dolie.) Već je dolje, već je u jami. Može se radničkoj sirotinji zabraniti obdržavanje i skupština i sastanaka, jer današnje kapitalističko, bolje reći hajdučko društvo, učinilo je to, da radnik i mnogi činovnik nema svojega doma: ima kakvu škuljicu i tu se gnjavi i onda, ako ima što u džepu ili na dug, ide u birtiju, da zaboravi to svoje zlo. A kad se birtija zatvori, onda bome na tavanu se ne može držati sastanak. Ali zabraniti seljačkom narodu, da se ne sastane na polju, u vinogradu, u crkvi, u šumi i u svom radu! Još nije bilo tiranina, koji je bio tako lud, da rad zabrani, jer bi morao crknuti; nije bio tako jak, da veselje zabrani, jer do njega ni ne može.

Pod Austrijom slali su žandare, da vam kolo rastjeraju, a popovi su vam dali kolo zabranjivati. Bančiti do zore, pa još za tuđe, to je dozvoljeno, a igrati kolo i na božjem suncu pjevati o dragoj i dragomu to je zabranjeno! To sam vam htio najprije reći. Dobro je, što smo se sastali ovdje, ali nama to nije potreb-

no. Neka znadu oni u Beogradu da je Hrvatska uviek jedna permanentna (neprekidna) skupština. To im naglašujem ne prvi put nego već stoti put, neka čuju i vide. Ako dakle nisu gluhi, neka čuju, ako nisu sliepi, neka vide. Ali se bojim, da opet ne će čuti ni vidjeti. Najgluši su tamo i najsliepliji: sabljaši i militaristi.

Došli smo do vlade, za koju možemo mirno reći, da je poštena i da je vlada sporazuma a ne sile. Teško je do toga došlo i vi nešto od toga znate. Ali glavno je to, da većina izabranih srpskih gospodskih zastupnika nije takva, umjesto da se tomu ne ću reći poraduje, ali bar da se s time izmiri. Kakvi su to zastupnici? Tu je u vladi 30 zastupnika Davidovićevih, kažu oni, a nas 100 radikala nije! A svih 120 Hrvata i Slovenaca zar da ne vriede ništa? Ti nesretnici ne znaju, da sam federalistički blok hrvatsko-slovensko-muslimanski imade više zastupnika nego svi radikali. Oni vele: Jedan smo narod. Kad smo jedan narod, onda 100 radikala toga jednoga naroda ne može vriediti više od 120 zastupnika istoga toga naroda, koji su birani po istom zakonu i koji su u istoj skupštini. Ako dakle tih 30 prosvijećenih Srba Davidovićevih i 10 zemljoradnika dođu k bloku, zar to onda možeš na prste prebrojiti, kako oni kažu? To njima ne vrijedi, jer su u toj većini republikanci. A zar tek od danas znate, da smo mi republikanci? I oni jednog generala, čovjeka poštena i hrabra, koji se politikom ne bavi, a koliko se bavi, zna, da se na bajunete ne može sjesti, jer će krv teći i da se ne može silom vladati. Silom se može jedna vlada ustanoviti, i to je ludost, ali da se silom održi, to je još veća ludost i nemogućnost.

Vidite, taj čovjek, general Hadžić, koji se nije bavio politikom, bio je uz Davidovića. I sad na jedamput, ne znam koji je vrag došao u njega ili na njega i natjerao ga da kaže na dvoru: Ne mogu biti u toj vladi, u nju će doći HRSS, hrvatski republikanci! A čuješ ti, što će biti od ove države, ako se kaže: mi ne ćemo tamo biti, gdje su Hrvati. Gdje je onda more i Podunavlje, gdje je onda ovo srdce Sriem, komu smo blizu, pa Bosna, Posavina naša i Podravina, u kojoj rodi, jer se u njoj radi, gdje se narod liepo nosi, ali nikad ne prosi, gdje su naše liepe žene, koje niesu namiguše, one bi mogle i u dvor ići kako su lijepe, ali si

toga ne žele. (Ne žele, ne žele!) Gledajte ih u polju, doma, u štali, kako rade! One su radilice i pčelice, one su golubovi i anđelići, a kadkada i vražići. (Smijeh.)

Ti sabljaši ne znaju, što znači Srbija, koju su ti nesretnici vodili iz kalvarije do kalvarije. Jer nije Radić vodio srpski narod kroz Albaniju nego Pašić; nije Radić strieljao srbske seljake mitraljezima, koji nisu htjeli ići od kuće. Pašić je rastjerao srbsko seljaštvo i tako učinio najveći zločin: davio ga je, kad ga je trebao braniti i imao je pred očima suludo i zločinački samo teritorij Srbije, hoće imati veliki komad zemlje kao kurjak, koji hoće imati veliki komad mesa, a za narod nije pitao. Takav jedan zločinac, on se ufa, da će Hadžića, koji je politička budala, natjerati da ruši ono, što smo kroz dvie godine svoga razgovora ovako nekako stvorili i što srbski i hrvatski narod treba kao sam svoj svakidašnji život. Jer Srbi se nisu tukli s nama niti će se tući, ali ako bi do toga došlo, mi bi s njihovom pljačkaškom gospodom obračunali: mi bi znali, koga ćemo u Srbiji potražiti.

To je prva stvar, a druga stvar je ovo: Usudila se jedna banda lopova i propalica, koja je pokrala državne kase i koja bi za to morala doći u haps, i koja zna, da će ju Hrvati strpati u haps, jer se mi ne bojimo, i ne iz osvete, nego za to jer su krivi i jer to zaslužuju, u zadnji čas su se usudili cielu stvar prikazati tako, da se je iz daleka činilo, kao da je i kralj za to da se lopovi ne hapse, nego da se vlada njima dade ponovno; da se ljudi, kojima se ne smije ni svinje povjeriti, jer je i svinjar častno znanje i svinjar mora biti pošten, da ti na večer dovede onoliko svinja, koliko ih je u jutro odveo. (Smijeh.) Kad su se usudili to učiniti, da jednog poštenog i hrabrog čovjeka, koji zna, da generali ne prave politiku, i kad bi i htjeli, ne znaju generali što je civilna uprava. Najveći generali kad im daš upravu, prave gluposti, a kad počnu o politici govoriti izgledaju kao luda djeca. Nije im ni zamjeriti, to nije njihov posao. I oni su toga čovjeka nabrkali i sada napravili "krizu". Tobože 14 ministara, koji zastupaju njih 17 reći će: Kad je ovaj jedan otišao i nije mu pravo, što bi Hrvati imali doći u vladu, dapače ni to, što je podupiru, onda ni mi ne bi mogli ostati; nego treba pozvati Lazicu, Kojića i Veli-

zara, - to su ta tri "poštenjaka" - i njih da postavimo na čelo države. Toga su pune njihove novine. U tim novinama nema ništa o seljačkom životu, ništa o seljačkoj prosvjeti i kulturi, nema ništa o tom, kakav je taj seljački srbski narod, koji je kao i naš ovdje izmučen, svagdje vriedan i pošten, ne iz interesa, nego iz ljubavi i požrtvovnosti. Nema tomu traga u tim novinama, nego: taj je rekao ovo, a onaj drugi ono, pa povuci i potegni na dvoru, da lopovi dođu opet na jasle. To je ta gospodska politika, koju smo mi Hrvati kod sebe za uviek zabili u zemlju i onemogućili. To vam je ta nesreća, da u Srbiji nema seljačke politike, a oni koji su s nama: Davidovićevi demokrati i srbski zemljoradnici, oni se boje, oni su plašljivi, a to je nesreća: pošteni ljudi, ali se boje lopova, boje se i budala i ništarija; ljudi sporazuma, koji se boje nasilnika. Jer radikalna stranka nije ono, što je bila.

Ja ću reći samo ovo: kad je pokojni Protić, koga svi slave (Slava mu!), govorio sa mnom drugi puta u Rogacu, i Trumbić je svjedok bio pred dvije godine, među inim je kazao i ovo: Molim Vas, g. Radiću, što ste to izfantazirali u Parizu? On je mislio, da sam ja valjda u Parizu osnovao seljačku stranku! Kazao je: Ovo je sve fantazija. Nema vam ništa sa seljačkom marvom, oni vele skotovima, nego znate što valja: Ja ću kad dobijem vlast, povećati broj poslanika, pa ćemo dati seljacima još 50 i više poslanika. Izabrat ćemo od njih pouzdane ljude i dati im novaca, i njihovu djecu ćemo školovati, pa ćemo pripaziti na to, da se narod nigdje ne buni. Narod ćemo držati u stegi pomoću tih seljačkih zastupnika. To vam je naša politika; ovo je ludost, što vi radite i opasno.

Jest, kazao sam ja, opasno za vas i onakove, kakvi ste vi. žalosno je, rekao sam, i mogla bi biti nesreća: za vas propast, a za nas neprilika, ako na tom ostanete, ako narod budete smatrali marvom. Taj seljak, koji je pomogao najviše stvoriti tu Jugoslaviju, nije je stvorio ni Pašić ni Pribičević, taj gedžo je njima sada skot!

Treća je dakle stvar ovo: da mi sa srbskom gospodom ne možemo ni govoriti o seljačkoj politici, a kamo li da možemo postići kao početak sporazuma to, da prvi zakon bude zakon o

seljačkom pravu na zemlju, to je agrarna reforma; o seljačkom pravu na državni proračun; o seljačkom pravu na podpunu vlast u općinama, kotarima i županijama; o seljačkom pravu kontrole svih ministara, kako to mi imamo u svojem ustavu. Ne smiju ministri biti jedni drugima kontrola! Znate da vrana vrani očiju ne vadi. Treba da dođe seljak, mi smo u svom ustavu metnuli dva seljaka, da vode kontrolu. Mi imamo svi cipele, ali nema mnogo šustera. Mi znamo reći: cipele su tiesne i ne valjaju. Mi svi imamo kaputе, ali nismo svi krojači. Ipak prigovoriti znamo i svaki kontrolirati zna. Za kontrolu mora biti postavljen čovjek, koji se ne boji onoga, koga kontrolira i nije mu ortak. Čitava je gospodska politika u tom, da oni mogu jedan drugoga kontrolirati: vrag da kontrolira sotonu. (Smieh.) Vi znate, kako ta kontrola izgleda.

Vidite, u tom je teškoća ali i sreća, da najbolji dio srbske inteligencije, cviet inteligencije: profesori, sudci, mladež i političari, to su ti najgori, ipak su ljudi, koji su shvatili da ne može biti bolje budućnosti ni za Srbe ni Hrvate, ni Slovence, ako ne bude poštenog sporazuma, poštenog sporazuma i pametnog sporazuma. Sporazum je pošten, kad se misli, što se govori; a sporazum je pametan, kad se ne ide, kao kad se pijani voze. Radikali dolaze svaki čas i govore: pišite, dajte taj minimalni (najskromniji) program. Da mi ma što napišemo, za radikale će to biti maksimum (najviši), jer oni hoće imati državnu kasu i žandare. Žandar da bude Bog, da narod ima straha i da ih čuva, da oni mogu robiti. Tko taj sistem ne može prihvatiti, taj je proti državi, taj je proti kralju. To mi svi vidimo, da je protiv 12 milijuna Srba, Hrvata i Slovenaca i druge braće: Nijemaca, Muslimana i Albanaca, znate dobro, da je kroz šest godina žandar bio više nego Petar i Aleksander, više nego Bog.

Sada kad mi velimo: ne ćemo žandarske uprave, i kad smo to napisali, prvo je bilo, da ne smije žandar voditi iztragu, ne smije uredovati i ići po selu kao hajduk, nego kako je prije bilo: Kad je žandar išao kroz selo, došao se je prijaviti k seljaku načelniku i zapisati se u knjigu. Seljak je gospodar u općini, to je on znao, i rekao je što je trebalo. Pod Austrijom je tako bilo.

Što bi bili mi uradili, da se je Madžar usudio i jednog seljaka izbatinati? Mi bi bili digli revoluciju. (Tako je!)

Vidite oni pitaju, ti nesretnici batinaši i radikali: gdje su bile te batine? A ja kažem, da im mi damo milijunti dio, oni bi to znali. A ja ću reći samo ovo: kraj Topuskog, u mjestu Hrvatsko selo, dne 31. siečnja 1921, šestnaest žandara po zapovjedi jednoga oficira došli su u selo, i od kuće do kuće sve ukućane svukli do gola i metnuli bajunetu s jedne strane, a Pašićevu sliku s druge strane i silili ih, da ljube Pašićevu sliku, govoreći: bajuneta ti je Majka Božja, a slika Pašićeva ti je otac Bog. Ljudi su mučali i nitko nije priznao kundaka. Tako se po selu govori tamo. Tko tako radi, ne idemo ni u crkvu s njime. (Burno odobravanje.) Ako dođe opet takva vlada, odgovorit ćemo Beogradu - i sad to ponavljam po treći put, neka to Beograd dobro zna - da će svakog sabljaša uhvatiti 77 groznica. (Ponovno odobravanje.) Pred dva mjeseca su kod Omiša u Dalmaciji u selu Gatama žandari iztukli 62 djece volovskim žilama samo zato, što su vikali: "Živila republika!" Polovica je od tih otišla u bolnicu. (Strahota!) I onda piše ta gamad batinaška: gdje su batine?

Ali vidite, mi smo to pregorjeli. Zreli smo i tako pametni, da nitko među nama nije rekao: To vam rade Srbi i srpski narod, nego to rade batinaši i radikali. (Tako je!) Uviek smo dielili točno srbsku radikalsku politiku - to je vražja politika - od srbskog naroda. Za to se među nama može klicati: Živila Srbija! Živio srbski narod! (Živio!) Vidite, mi o ovoj stvari velimo danas - ja vama, a vi drugima - ne ćemo mi pisati sporazuma. Sporazum se ne piše, nego se stvara i on se stvara tako, da najprije ostane vlada, koju je cieli narod prihvatio. Sad velim cieli, jer radikali ne mogu sazvati ni sto ljudi: oni su htjeli držati radikalski zbor u Vukovaru i dovukli su oko 200 ljudi, jer sami ne bi ni došli. Isto tako u Mitrovici 150 ljudi, u Staroj Pazovi 300. Pribićević u Korenici 235, u Gračacu 40 ili 30. Ne može se dakle nego za debele novce dognati uviek ni 100 ljudi dobrovoljno. Za to velim: ne samo hrvatski, nego i sav srbski narod je za sporazum. Inače ne bi ja vjerovao u njegovu zdravu pamet. Ne samo seljak i radnik u Beogradu nego ni bogataši nisu glupi. Oni znadu, što znači imati poštenu vladu, kad Evropa veli: Nije

Jugoslavija više Balkan; i kad je u Beogradu na čelu vlade čovjek, koji bi mogao biti na čelu vlade u Parizu, ili u Londonu. Što znači, kad Evropa zna, da su došli u Beograd ti Hrvati, koji su po programu a i po svom ogorčenju bili od njega daleko. Taj sviet veli, a i mi to vidimo: Vi ste učinili, što nitko nije očekivao, jer se činilo nemoguće. Što Irci nisu bili kadri ni sanjati, vi to sada radite: došli ste u parlament i podupirete vladu, u kojoj nemate upliva i još se nađe gadova, koji traže nekakve garancije. Ne traže ih od mene, jer znadu, da bi kroz prozor otišli. Ne stavljaju se uvjeti jednomu narodu kao derišćetu. Hrvatskomu narodu može se samo tako govoriti, kako govori Ljuba Davidović: Mi smo svoji i hoćemo zajedno ostati, a kad hoćemo zajednički život, onda treba da se sporazumimo. (Tako je!)

Radić govori na skupu u Vrpolju

Što znači sporazum? Znate, što je u privatnom životu sporazum? Kad idemo na prijateljsku čašu vina, to je mala stvar, pa kako izgleda, kad jedan drugoga vuče. Vi znate, što se događa u šumi: Daj novce ili život! Je li to sporazum? (Smieh.) Ne ćemo hajdučki sporazum, nego ljudski, bratski. Ovo cieli svijet vidi i za to je nama lako. Cieli svijet vidi, da hrvatski narod, napose ja, da smo sve učinili i da činimo, da možemo zajednički raditi i da se možemo razvijati pravilno. Ne možemo danas mi reći i

nikada ne ćemo reći: Mi smo republikanci, kad je čitav narod republikanski i nema smisla, da monarhisti traže od cielog jednoga naroda, da učini jednu podlost. Ali mi možemo reći i rekli smo: Nama je potrebno za našu međunarodnu zajednicu, da bude ta dinastija, nama je ona potrebna da se sporazumiemo i odredimo način, koji će položaj imati kralj u toj zajedničkoj državi: Položaj, kakav mu daju ministri sabljaši, on ne će imati, jer mi ne ćemo ličnog režima. To znači u Evropi, ne ćemo absolutizma. Ako može vlada pasti izvan parlamenta, to je absolutizam, a mi znamo, što treba učiniti s absolutizmom. Mi ne ćemo ubijati apsolutiste. Ima i drugi recept: oni dolaze pred sud parlamenta. Ako netko pokuša dirnuti u naš narodni suverenitet, doći će pred parlament kao izdajnik narodnih prava. Oni kralja plaše, drže ga kukavicom, a mi znamo, da bar Karađorđevići nisu bili kukavice. Nisu oni na takvo brdo tkani.

Braćo, tu je još jedna stvar. Ovaj naš odnošaj Hrvata i Srba, između Hrvatske i Srbije, za nas je jasan, i vi, koji imate grudu zemlje i svoj dom, svi znate, da je to vaše i znate, da čovjek može s bratom biti jako dobar - a kako ne bi bio, kad ih je jedna mati rodila – pa ipak kažete: Brate, znaš mi smo dobri, ali ovo je moje, a ono tvoje. Radimo svaki na svom, a možemo zajedno gospodariti i niti ćeš ti mojoj djeci kruh rezati, niti ja tvojoj. Jer mojoj bi tanko rezao, a svojoj debelo; svojoj ženi bi 5 sukanja kupio, a mojoj ni jednu. Gospoda, koja nemaju više put ni stan, a kamo li doma, ne razumiju toga. Mi jasno i glasno govorimo, ali oni ne čuju: Nećemo toga beogradskog centralizma zato, jer ga čitav narod ne će: ne će ga ni Vojvodina, ni Bosna, ni Slovenija, a kamo li Hrvatska, koja sa Srbijom treba da je potpuno ravnopravna u svemu: ili dvie sestre ili svaka k sebi. (Odobravanje.)

Vidite, braćo, ti nesretnici i budale, a katkada i zločinci misle i poslie svjetskoga rata, da se politika, prava narodna politika, može voditi tako, da ja napišem nešto njima, a oni meni i da prtljamo i da od toga ne bude ništa. Mi sve ono, što hoćemo i sve što možemo, govorimo javno na tolikim skupštinama i pišemo to u svojim novinama. Tu je rečeno sve bez dlake na jeziku. Samo ja velim: Istina je, mi smo Hrvati, ali mi nismo

Hrvati: kakovi su frankovci. Oni su govorili: ni u tikvi suda, ni u Vlahu druga. Mi se veselimo svakom čovjeku, osobito seljaku i radniku, koji se pati kao i mi. Naše hrvatstvo je čovječansko, duboko i široko. Duboko kao kršćanska vjera, koja kaže: ljubi svoga bližnjega; ona je široka kako je širok sviet, jer znamo, da Hrvata ima u Americi, Africi i u Australiji. Moja je mati (Slava joj!) dala siromahu obično najbolji zalogaj i rekla: Možda će i mome djetetu koje je u svietu, tkogod dati koricu kruha. To narodu treba. Narodnost mora biti vrhunac čovječnosti i kulture, onda ima smisla. Inače je ne treba. Tako i vjera. U ime vjere treba da se ljubimo i poštivamo i život oplemenjujemo. Ljudima je vjera potrebna, ali tko bi došao u ime vjere i rekao: Idemo se tući, onda takove vjere mi ne trebamo. Zato to naše hrvatstvo nije u ovim zastavama, to je naše veselje, nego u duši, u knjizi, u poštenju i poštivanju svakoga čovjeka ne samo Srbina jer je naš brat, koji danas hoće biti naš gospodar, nego najviše onoga, koga su najviše batinali i komu su po noći u zimi dolazili i govorili: Viči: Živio kralj Petar! Ti gadovi misle, da se tako širi monarhizam. Tako su radili sa Niemcima i Mađarima po Vojvodini i drugdje. Vidite, to je naše hrvatstvo.

Ovi lupeži drže, kad se kaže: Živila republika, da to znači: dole monarhija. A to nije istina. To znači: Živio mir, dolje rat, živilo seljačko pravo, živila seljačka vlada i seljačka država, jer mi smo za seljačku republiku, a ne za gospodsku. To ne znači, dolje monarhija, dolje Karađorđevići, a najmanje dolje Karađorđevići, osobito kad ga Srbi hoće. Kad sam godine 1921. rekao u Sisku: Mi smo republikanci, ako su Srbi monarhisti, Bog im blagoslovio njihova kralja. Za te rieči: "Bog im blagoslovio njihova kralja", odsudili su me na dvie i pol godine tamnice. Kad su to dozvolili, da se tako širi monarhizam u Hrvatskoj, neka si sada obrišu nos. Treba se ići drugim putem. A kad se kraljevo žezlo slomi na hrvatskim leđima, ne može ga nitko sliepiti. Zato su tukli, bili i batinali.

Kad se radi o tom, može li se seljački hrvatski narod sporazumjeti s monarhijom, ja sam rekao: može, dapače mora radi vanjske i unutarnje situacije. Tko traži više, taj traži da si odrežemo glavu, ili barem traži, da mi prignemo šiju da nam on

nogom stane za vrat, ali nitko nije nikada stao Hrvatima za vrat, pa i neće, dok nas i jednoga teče. (Burno i dugotrajno odobravanje.)

U Beogradu ovaj čas ima među našim prijateljima, s kojima radimo, dosta poštenja, dosta uviđavnosti, samo kako rekoh, nema hrabrosti. Nema je, jer nas oni ne razumiju: Oni govore drugim jezikom i ova skupština mjesto da im dade hrabrost, ona će im je umanjiti. Oni će reći, taj je Radić nepopravljiv, Hrvati su još uvijek republikanci. Jest, i da mi počnemo drugčije govoriti i raditi, sutra bi došao Pašić i naši bi prijatelji ostali ne samo bez svoje slobode, nego i bez svoje glave. Mi ovakovu politiku trebamo nastaviti još neko vrieme u Hrvatskoj, ako ona ne ide, treba preći Drinu, da se u svakom selu pojavi apostol naš i da tamo kaže: Što smo mogli mi učiniti, možete i vi. Birajte seljake, složimo svoje desnice, srušimo tiraniju sabljaša i pljačkaša, a gospodu prorešetajmo; uzmimo gusto sito, ali nemojmo biti ludi, da radi pljeve zdravo zrno bacimo. Ima i među gospodom poštenih – ja sam gospodin - ne pita se, kakav je kaput, nego kakva je duša. Ne radi se o haljinama, nego o duši i poštenju. U srbskoj inteligenciji ima svaki dan sve to veći broj ljudi prosviećenih, koji jasno vide, da dvie stranke, radikali i Pribićevićevi demokrati vode ravno u katastrofu cielu Jugoslaviju, napose Srbiju. Čujem, da je Davidović imao hrabrosti i na dvoru to reći: "Birajte drugu kombinaciju i vidjet ćete, što će biti iz toga!". Neka tako prosliedi. Naši prijatelji ne mogu napraviti ovakovu smotru, ovakovu reviju, ali neka budu toliko pametni i dalekovidni da shvate, da ne može biti srbski seljak proti mira, kad samo u miru može napredovati; da ne može biti ni protivan sporazumu s Hrvatima, koje pozna; naročito da ne može biti za pljačku, za kuluk i za otimačinu, jer ne bi onda imao zdravog razuma. Srpski seljak je bistar kao i hrvatski, više put i bistriji. Bieda njegova je veća od naše, a nevolja gola najveća škola. Ima krajeva, gdje oni zadivljuju kao naši Ličani i Hercegovci, svojom pronicavošću. Uvjeren sam ako dođe koja vlada, koja će htjeti porušiti puteve k našem sporazumu, mi ćemo takvu vladu rastepsti, ne rastepsti nego pokopati i mjesto te mrcine organizirat ćemo u Srbiji

srbsku seljačku stranku. Neka prestanu ove ludosti u Beogradu, gdje se - kažu – našlo 15 oficira, koji odoše Hadžiću, a on mjesto da ih baci u haps, on je prihvatio njihove zahtjeve. Ne pita se, što hoće15 oficira, nego što hoće 12 milijuna seljačkog naroda. (Živio, tako je!) Neka ih je i sto, i pet sto i pet tisuća, oni će u haps, ako rade protiv volje naroda. (Tako je! Živio!)

Braćo, danas imamo rietku priliku, da na svojoj skupštini imamo goste i strane i domaće, koji se s nama slažu ili koji su došli da nas vide. Može se dogoditi i da nas odsude. Tim gore za njih. Nama njihova pohvale ne treba, ali nas veseli. Nas njihova osuda, kad bi je bilo, ne plaši, nego žalosti. Ali jedan, koji nas ne će odsuditi, to je vođa rumunjske seljačke stranke dr. Lupu. (Živio!)

Braćo, veliku stvar ću reći: Znate li srpsku poslovicu: Ni u tikvi suda, ni u Vlahu druga. Tu smo poslovicu mi prihvatili i frankovci su je raširili. To je glupost. Sve poslovice i rugalice, kojima se čovjek ruga cjelom jednom narodu, moraju izčeznuti. Ne smije se uvrieditи ni jedan stalež, a kamo li jedan narod. Tako kažu, da sam i ja rekao popovi lopovi. Ja u opće tako nikada i ne govorim. Nije vještina grditi i ružiti. Da sam ja pred vama psovao, ne bi se mi ovaj put ovako sastali. Jer mi nismo stranku osnivali grdnjama, nego poukom; mi nismo blatili, nego smo prosuđivali i kad smo našli nešto crna, mi smo rekli: crno; kad smo našli bielo, rekli smo bielo; kad je bilo što nevaljano, mi smo rekli: to ne valja. Kad nas sa Srbijom ne bi ništa spajalo nego to, što smo preko nje susjedi s Rumunjskom, a Rumunji imali jaku seljačku stranku, i to bi bilo dosta. Rumunji su imali pred 4 godine 200 zastupnika seljaka; onda je došao rumunjski Pribićević na vladu i dobili su 140; zatim 80, a kad su došli đavli na vladu, dobili su 53. Kad je taj rumunjski seljak, koji nema svoje zemlje, uz đavolske izbore, kad mu je žandar za petama stajao i cedulje otimao, izabrao 53 zastupnika, znate onda da su to ljudi. Rumunjska ima 18 milijuna stanovnika, od toga dvie trećine Rumunja, a drugo su Nerumunji. Najbolji su od njih Bugari u Dobruđi i Rusi u Besarabiji, a i Rumunji su dobri. Ne će dugo trajati i u Rumunjskoj će biti seljačka vlada, bit će i u Bugarskoj, bit će i kod nas. To znači, da

smo zauviek i švapskim Hohenzolernima, kad bi se povanpirili i drugim grabežljivcima oteli ovaj najdragocjeniji dio svieta. Tako se osigurava sloboda: ne armadom nego seljačkim pravom i seljačkom vladom. To je bolje, nego sve kasarne i svi kanoni. Za to velim: Sreća je, da je taj rumunjski prvak došao iz Bukurešta u Zagreb, i zaželio da vidi ovu našu skupštinu. Dobili smo saveznike i stvorit ćemo kliešta, koja je htio Beograd za nas stvoriti. Pašić i Pribićević htjeli su stvoriti razbojnička kliešta od Srba i Slovenaca, da Hrvate zarobe. Slovenska kliešta su odskočila, jer smo ih prebili, a srbski je dio kliešta puknuo i nema ih. Mi ćemo ih stvoriti, ali ne protiv Srba, nego protiv beogradske čaršije, sabljaša i cincara. Mi ćemo stvoriti takova kliešta koja ne će pustiti ni jednoga ni srpskoga, ni hrvatskoga izrabljivača. Vi znate, kad se narodni val digne kad se more uzbuni, onda hridine ruši. A ti pljačkaši nisu hridine, to je sasvim obično blato. (Smieh i odobravanje.) Nadalje imamo ovdje zastupnika demokratske stranke g. Đoku Popovića. (Živio!) Ja ću za njega reći samo jedno. Naš potpredsjednik dr. Maček pripoviedao mi je jučer ovo: Taj Đoka je bolji od nas, ili takav, kakvi smo mi. On kaže: Koja razlika između seljačke i gospodske politike! Gospodska jednom rukom radi a sa dvije jede, a seljačka sa dvjema radi a samo s jednom jede. To je Đoka Popović. (Živio!) Osim toga imamo ovdje prvi put na našoj skupštini, što nije prikor nego pohvala, da su u većem broju došli naši Muslimani iz Bosne. (Živili!) Da ih vidite: Jedan ljepši od drugoga, a svaki moćniji nego Sulejman. (Veselost.) Onda imamo jednog drugog prijatelja, njemačkog poslanika g.. Teubela. (Živio!) Onda Ferhad beg Draga (Živio!) sa svoja 4 zastupnika. Znate kako se zovu? Džemijet, to znači zajednica, sloga (i) pravednost. Vidite, to su najbolji stupovi sporazuma. (Živili!) Vi koji ste knjige čitali, Vi znate za Ilire. To su Vam stari Iliri.

Narode, braćo i sestre! Samo još vam ovo imam reći: Od zastupnika demokratske stranke, od njihova naime kluba imalo je doći više zastupnika ili kako oni vele poslanika. Nisu došli poslanici, ali su došli možda bolji od njih – neka njima ne bude krivo: došla je njihova akademska ili sveučilišna organizacija. (Živili! – Jedan omladinac kliče: Živila sloga među na-

rodima!) Ako sve ovo zaboravite, što sam rekao, molim vas da ne zaboravite ovo: Vi ste tu netom vidjeli samo nekoliko skupina ili grupa iz beogradske skupštine. Sad ja vas pitam, ako mi možemo doživjeti, da na našoj skupštini, ili kako Srbi kažu, na naš zbor, dođe više takvih ljudi i da vide, čuju, i pobilježe, da odobre ili kritiziraju, već je to velik napredak. Mi treba da jedan drugomu dolazimo treba da se upoznamo i kad već imamo jedan jezik, da se u tom jeziku izgrdimo i izljubimo, posvađamo i pomirimo. Ali pazite dobro što ću kazati. Ovo, što ste vidjeli to nije mala stvar. Bilo je vrieme kada se je govorilo: Ovu su državu Srbi stvorili, pa treba da u njoj i gospodare. To su govorili radikali i druge budale. Onda je došlo vrieme, kad se je govorilo: Ovu državu su stvorili Srbi, a Srbi Hrvati i Slovenci su jedan narod. Što treba tobože još i druge spominjati? Muslimane možemo poklati, Švabe raseliti, a Madžare pojesti na gulaš. I to je ludost. Došlo je onda vrieme, kada je mislio Pašić: Nijemce ćemo ustrašiti i Arnaute i stvoriti radikalno-tursko-njemačku vladu. Ni to ne valja ništa. To je tako jasno kao ovo sunce, koje nas ovako grije. Nema drugog temelja nego onaj, koji sam prije rekao: Čovječnost, jednakost i potpuna ravnopravnost. (Tako je! Burno i dugotrajno odobravanje.) Ako je tko prvi, onda je to seljak, koji zemlju ore, koji mrava i cara hrani, gdje ga ima. Ima samo jedno prvenstvo, to nije ni srbsko ni tursko, to je prvenstvo svih seljaka u našoj zajednici. Koji su nam prijatelji, već zato što su ovamo došli, kazat će, mi smo Hrvati sad ovdje najveći zanesenjaci, što nismo, - i najveći budale, što također nismo. Kad se vidi, da smo svi složni, da nema ni jednoga frankovca, koji bi išao tražiti Habsburga, koji je tamo još negdje u svijetu, da mu dade soli u glavu; da tu nema popovaca, koji traže svoj politički pravac od pape u Rimu, ni komunista, da nam dadu crvene košulje iz Moskve. Treba reći, što smo postigli kroz šest godina, da gospoda, koja su govorila: živila velika Hrvatska, nemaju ovdje riječi. Jer mi ne ćemo ni malu ni veliku Hrvatsku, nego onakovu, kakovu je Bog stvorio. Ako danas kažete, da hoćete biti Tunguzi, budite.

Mi smo pred 20 godina ovako počeli naučati: Seljačka stranka zahtieva da se sav hrvatski narod, koliko živi na okupu i

koliko hoće, združi u jednu svoju slobodnu državu da tu državu uredi prema seljačkim potrebama i prema mislima svojih najboljih sinova i najboljih svjetskih umova. Frankovci su nabrajali zemlje: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Međumurje i t.d. Čim se nabrajaju zemlje, moraš imati i vojsku, da ih osvojiš; čim imaš vojsku, moraš biti nasilnik, da druge držiš za robove, dok te ne skinu i sam budeš rob. To kod Srba najviše cvate. U Bosni nose plakate i viču: Tražimo Dušanovo carstvo, Veliku Srbiju, Aleksandra, srpskog cara i t.d. misle, da će time nas uplašiti. Oni drže, da se to sve mora zvati Velika Srbija. Kakva Velika Srbija? Prema Britaniji i Rusiji to je sve skupa buha. (Smijeh.) To je kao da diete ide na toranj, pa viče, kako je veliko.

Mi smo obračunali sa svojim frankovcima i s popovcima, komuniste smo prerasli, a radnici su naša braća i što je dobra u komunizmu, to je u seljačkoj stranci. Koji su pošteni, ti su među nama. A koji su u tuđoj službi, Bog s njima i za to se oni pravi komunisti kod nas osjećaju kao riba u vodi. Kad jedan narod to učini, to je onda živi narodni suverenitet. Naša politička glava nije ni u Rimu, ni u Beču, ni u Moskvi, nego u Zagrebu. (Odobravanje.)

Ta naša braća Srbi, da ništa ne učine, nego da kažu: Hvala ti Bože, s tima Hrvatima, ako se sporazumievamo, imamo se s kim sporazumievati. Eto tu je Radić, tu je seljačka stranka, tu je sve seljaštvo, radništvo i gotovo sva inteligencija. Ja Srbima sada velim: Mi želimo, da i vi to učinite. To je veliko i danas aktuelno pitanje. Hoće li radikali na vladu, najradije bi došli svi i da njih bude 10 ministara, Davidovićevih demokrata 5, Kranjaca, kako ih oni porugljivo zovu 2, a "Turčina" jedan ili ni jedan. - Neka naprave tu ludost, ali ako i Slovenci i muslimani u to uđu – u što ne vjerujem – onda ja velim: Ako obnovite tu koaliciju onda će hrvatska sloboda biti brže gotova, nego ovako. (Burno odobravanje. Tako je.) Sad mi velimo ovako: Među tim radikalima ima ih 20, koji su pošteni ljudi i pametni i koji nemaju prljavih ruku, koji ne samo da nisu krali, nego nisu ni htjeli krasti, nemaju ni prljavih misli. Ti neka dođu u tu vladu i dajte im ova 4 ministarstva, koja ste za nas odredili. Dajte pred

svakoga lonac, neka sa tri kašike jede. (Smieh.) Mi nemamo ništa protiv toga. Koncentrirajte (složite) se, ali pazite: koncentrirajte se vi Srbi, kako smo se i mi Hrvati: Mi smo se koncentrirali za slobodu Hrvatske u nerazdruživoj zajednici sa Srbijom na temelju poštovanja, slobode i ravnopravnosti. Tako dajte i vi, za slobodu Srbije u nerazdruživoj zajednici sa Hrvatskom na temelju ravnopravnosti i poštenja, pa Bog blagoslovio vašu slogu! (Tako je!) Ali ako pokušate obnoviti radikalsku batinašku koaliciju i nasilnu vladu manjine, mi ćemo je dići u zrak i tresnuti s njom, da će je za uviek nestati. Ja znam što govorim. Ja se ne grozim. Mi smo narod organiziran, koji je kadar izdržati najveće progone i uztrajati i na najpolaganijem putu. Treba li ići polaganije, mi ćemo ići polagano, jer znamo, da hrast ne pada od jednog udarca. Ali znamo i potrčati, znamo i juriš učiniti, kad nas pozove sloboda Hrvatske i seljačke naše republike. Živila Republika! (Dugotrajno pljeskanje i povici: Živio! Narod pjeva: Lijepa naša domovino.)

Drugi govor Stjepana Radića

Braćo i sestre! Mi ćemo se za nekoliko minuta razići. Razići ćemo se svojim domovima. Prije toga ostat ćemo nas nekoliko zajedno na ručku, na razgovoru i malo na veselju. Vi biste najvolili, da dugo, dugo potraje ova skupština. Ali znate, kakogod je lijepo sunce i milo vrijeme, nije baš lako stajati, naročito onima, koji su iz daleka pješačili. To je jedno. A drugo je, da mi u seljačkoj stranci možemo imati, kad god hoćemo ovakovu skupštinu. Čitali ste i sami, kakova je bila skupština u Zagrebu, 14. rujna, gdje je bilo 120 000 seljaka, 30 hiljada građana i 20 hiljada radnika i više. To je stenografski napisano i opisano u novoj "Božićnici". Više puta su mi govorili ljudi: nemojte nam pisati, tko je govorio, nego što ste govorili. Zato ste dobili ove godine u "Božićnici" opis te skupštine i imat će te cijelu njezinu sliku, koja nam je ponovno u Evropi utvrdila naše mjesto.

Nama Evropa ne može i neće pomoći, a to mi od nje i ne očekujemo i ne trebamo, jer teško je čovjeku, koji iz tuđe torbe kruha čeka. (Tako je!) Ali mi u Evropi imamo prijatelja, koji ne

će trpjeti, da nam za vrat stane i jedan sabljaš i nasilnik, kako je stao Macedoncima. Evropi je previše jedna Macedonija, jedna Crna Gora i jedna Albanija i mi ne ćemo i ne damo niti mi a niti Evropa, da Beograd učini iz Hrvatske Macediniju, Albaniju i Crnu Goru. Albaniju daju ciepati, to je Pašićeva politika. Ja sam našao tvrdih dokaza, da je Pašić pregovarao s talijanskom i mađarskom vladom, da si Hrvatsku podijele. Nema toliko vješala, na koliko bi trebalo njega i njegove sukrivce objesiti. Nema nikoga kod nas, niti da u snu sanja, da dijeli Srbiju. Pašićevoj opakoj duši i ludoj glavi nikla je ova misao: Ako kod izbora izaberemo mi Hrvati istu većinu, da nas treba odrezati, ili kako se veli amputirati. Italija bi preuzela jednu polovicu Hrvatske, a Mađarska drugu. Ja javno i otvoreno velim: Tko god od Srba vodi ovakovu politiku, s njim ne možemo voditi niti razgovora, a kamoli politiku sporazuma. (Tako je!)

Mi s krvnicima hrvatskog naroda ne ćemo razgovarati, kao što ne ćemo biti ne samo krvnici, nego ni protivnici srpskoga naroda. Mi smo na skupštini od 14. rujna u Zagrebu utvrdili svoj položaj organizovanog prosvijećenog, mirotvornog i politički zrelog naroda. Cijeli svijet zna da mi hoćemo sporazum sa Srbijom ne samo riječima nego i djelom, i cijeli svijet vidi, da smo sve učinili da se taj sporazum počme. Cijeli svijet zna, da smo spremni svaki napadaj na naš život i naš opstanak suzbiti svim sredstvima, koja nam stoje na raspolaganju. (Tako je!)

Vi ćete u toj "Božićnici" naći još mnogo toga. Gojko Popović je našao tu, čim je otvorio, onaj program, koji je i njegov. Malko mi je i krivo bilo, što je ona pjesma, koju je on čitao onako blaga. Predobri ste i brzo zaboravljate kundak. (Istina. Tako je!) Čuvajte se toga. Ja velim čisto i bistro: Naš je sporazum sa Srbima tek počeo. Koji misle s nama dobro, ti su pošteni, ali ih ima, koji sami svoj narod preziru. A Srbin, koji svoj narod prezire, taj ne može ni nas poštovati. Ja mjerim svakoga političara po tom, kako se ponaša prema svomu narodu, prema seljaku i radniku. U Srbiji radnik nema nikakovih prava. Dosta je posumnjati da je komunist, već je progonjen kao divlja zvijer. Ovo je barbarstvo, koje mu je slično još samo u Rumunjskoj. Kad mogu članovi današnje vlade i bolje srpske inteligencije

imati ovako zastarjele pojmove, to je strašno. Kako pak istom misle radikali i batinaši? Oni misle, kao što je mislio i Tisza o mađarskom narodu. I proći će kao Tisza. Tisza je prezirao svoga seljaka i više držao do grofovske ostruge nego do seljačkog pluga. Tako ovi više drže do oficirske sabljice, nego do seljačkog pluga i pera. U što se ufali, to će im odrezati glavu. (Živio, tako je!) U "Božićnici" ćete naći i ovu sliku. Lani smo imali na nojoranje, ljetos sjetvu a na godinu žetvu. Na godinu će naš posao biti gotov, ako da Bog i naša seljačka sloga.

Vi koji znate, Vas ću sjetiti, a koji ne znate Vama ću pričati, da je ovo mjesto, gdje držimo skupštinu i cijeli ovaj kraj kroz vjekove bio razbojište. Tu su prolazili Turci Osmanlije u Mađarsku, tu su se tukli Bugari i Avari, Hrvati i Bugari, tu je bilo razbojište zadnjeg svjetskog rata. Čitav Hrvatska je bila od rata pošteđena, a poslije završenog rata ovdje je bila neko vrijeme najstrašnija strahovlada. Srijem je bio pod vlašću Pašića, Protića i Pribićrvića kao strahovita tamnica i pravi pakao. I vi ste to izdržali. Kad sam bio zatvoren 23 mjeseca, nisam se bojao za Zagorje, oni su vični sili, ali sam mislio: što će biti u Sriemu i Slavoniji? Mislio sam: Hoće li ovaj mekani i ljupki narod, koji tako liepe pjesme pjeva i dukate ispod vrata nosi, kolo igra i tamburicu svira, hoće li taj narod shvatiti, da se za seljačko pravo mora baš tako raditi i boriti kao za svagdašnji kruh; dapače i više, jer svaki je seljački narod najviše željan pravice i najviše žedan slobode. Ja sam u zatvoru o tom dugo i mnogo razmislio, jer u zatvoru kao i na moru čovjek se najbolje nauči i promišljavati i Boga moliti. I tko ne vjeruje u Boga, neka ide na more ili u aps. (Veselost).

Mislio sam si dakle, hoćemo li mi Hrvati ikada postići, da iz ovoga strahovitoga stoljetnoga razbojišta stvorimo sabiralište snage i hrvatske i seljačke, koja je jedini temelj velikom našem sporazumu s narodom srpskim. Znao sam dobro, da mi se ne treba bojati za naše hrvatstvo i za seljačku sviest ni u Zagorju, ni u Primorju, ni u Dalmaciji, pače ni u Hercegovini, ni u Bosni, ali pitao sam se neprestano, hoće li nekadašnja tobožnja Šokadija postati prava seljačka i republikanska Hrvatska. I evo dočekali smo, da je to postala. Dočekali smo još i više, da 180

tisuća najboljih i najprosvićenijih Srba u našem hrvatskom Sriemu ne gleda više na tu Šokadiju ni s mržnjom, ni s prezirom, nego ili s poštovanjem ili s prijateljstvom i ljubavlju ili sa strahom, jer vide, da hrvatski seljaci imaju pravo. A ti sriemski srbski seljaci, to je cviet srbskoga seljačkog naroda.

Komu se čini, da sam ja tu Srbe u Sriemu previše pohvalio, neka samo prosudi to, što ću sada kazati o Nazarencima, koji su gotovo svi sami Srbi. Vidjet ćete, da su to anđeli. Njih su danas puni zatvori u Iloku i Petrovaradinu, u Mitrovici i u Rumi. To je sve zato, jer ne će primiti puške u ruke i jer prisegu polažu samo tako, da metnu ruku na srdce, a da pri tom ne zovu Boga za svjedoka.

Za te Nazarence pripoviedao mi je naš podpredsjednik dr. Maček ovaj svoj doživljaj. Još godine 1902. ili 1903. sretnem kao bivši austrijski poručnik jednog Srbina odavde iz gornje Hrvatske, koji je odslužio svoje 3 vojničke godine i svoje 4 vojne vježbe i imao je odslužiti još samo petu. Tu najedanput izjavi, da mu njegova duša ne da primiti pušku u ruku. Odsude ga na dvie godine tamnice. Kad je to odsjedio, nije opet htio primiti puške u ruke i tad ga odsude na tri godine. Polovicu su mu, mislim, oprostili i ja sam ga sreo na kolodvoru, kad je išao kući. Upitam ga: Što se to najedanput sjetio, da ne hvata puške i da radi toga toliko strada. On mi je jednostavno odgovorio, da ima ženu, jednu Srpkinju Sriemicu, koja je Nazarenka. Kad ju je oženio, tukao ju je po narodnom običaju za svaku malenkost, a ona mi – reče – nije nikada odgovorila nijedne žalne rieči, nikada nije podigla ruku, da se brani od mojih udaraca, nego bi se samo stisnula i stajala mirno kao ovčica. Mene je na koncu bilo stid, postao sam i ja Nazarenac i zato nisam htio primiti za pušku. Kad su me zvali na sud, nisam nikada mislio, što ću govoriti, jer sam znao, da Sv. Pismo kaže: I kad vas starješine pozovu, da vas sude, ne brinite se, što će te im odgovarati, jer će duh Božji uviek biti s vama.

Ovo je vidite velika stvar. Ako u srpskom seljačkom narodu ima nekoliko tisuća ovakovih probuđenih kršćanskih duša, onda je to već samo po sebi dokaz, da je srbski seljak sam po sebi, koliko ga ne kvare i ne zavode njegova pokvarena gospo-

da, tako plemenit kao i seljak hrvatski. Kad naime vidite na jednom drvetu samo jednu ili dvie krasne kruške, onda znate, kad to drvo urodi, da će sve biti takove.

Ali pazite dobro. Kad bi mi Hrvati bili svi, kao što su Nazareni, beogradski sabljaši bili bi brzo gotovi s nama, a da smo komunisti, još brže. Sam nam je Isus govorio: "Budite krotki kao golubovi, a lukavi kao zmije". Mi tako i radimo, kad imamo posla s nasilnom i pokvarenom gospodom. Radikali i batinaši od toga ništa ne razumiju i ne znaju baš ništa što mi hoćemo. To je dobro. (Živio. Tako je!) Ali je dosta, da to znamo mi i naši politički prijatelji i saveznici. A još je važnije to, da već i srpski seljak počima osjećati, da hrvatski seljak hoće baš ono, što i Srbinu najviše treba.

I tako je ovo veliko razbojište postalo sveto ognjište i sabiralište snage hrvatske, snage seljačke i čovječanske.

Kao pravi i pred Bogom ponizni kršćani vi ste hrabri i neustrašivi i pred bilježnikom i pred žandarom i pred spahijom. Vi znate svi do jednoga, da kod svakih izbora, a osobito kod saborskih, svaka seljačka kuglica spada samo u čovječansku kutiju. A na tom je razbojištu eto nikla i najdivnija kršćanska sljedba, koja doduše ovaj čas nije politički zgodna, a kamo li spasonosna, ali je živi i neoborivi dokaz jedne te iste velike duše, jedne te iste neslomive snage seljačkog naroda srpskoga i seljačkog naroda hrvatskoga.

Vi Hrvati republikanci, baš kao i Srbi Nazarenci znadete biti mirni kao sveci, stisnuti zube i trpjeti, ako treba i najveće nepravde. A ipak ste tvrdi kao željezo i neustrašivi kao lavovi. To je vidite naša sreća i u tom je vidite naša sigurna pobjeda. Mi od svojih odluka i od svoga cilja ne popuštamo i ne odstupamo ni za vlas. Bude li ipak radi naše velike zajednice potrebno što popustiti, mi Hrvati možemo i hoćemo to učiniti, ali niti Petru, niti Pavlu, nego jedino srpskom seljačkom narodu. (Burno i dugotrajno odobravanje i klicanje. Sav narod pjeva odkrite glave: Liepa naša…uz zvukove glazbe, koju nadkriljuju tanka djevojačka grla. Odlični gosti i beogradski novinari zadivljeni promatraju taj veličanstveni prizor neopisivog zanosa i oduševljenja.)

Diskontinuirani kontinuitet Muzeja Đakovštine

Muzej Đakovštine osnovan je potkraj 1951. godine. Njegovom osnivanju prethodile su gotovo dvogodišnje pripreme koje su, u konačnici, završile uspješno, ponajprije zahvaljujući entuzijazmu pojedinaca duboko svjesnih potreba očuvanja kulturne baštine Đakova i Đakovštine. Sve poteškoće kroz koje je prolazio Muzej u svom više desetljetnom egzistiranju paradigmatične su za odnos naspram kulturi, i to ne samo u našem Gradu. Upravo stoga smatram za potrebno upozoriti čitatelje da ovaj članak ne dožive kao puku lamentaciju nad osobnim poteškoćama, već kao, prije svega, pledoaje za drugačije valoriziranje institucija kulture i kulturnog stvaralaštva uopće.

Zgrada u kojoj je bio smješten Muzej Đakovštine između 1952. i 1967. godine

Muzej Đakovštine prvobitno je bio smješten u privatnoj zgradi, na površini od samo 208 m². U tom, veličinom uistinu skromnom prostoru, tadašnja direktorica Muzeja Hedviga

Dekker – uz pomoć suradnika u Muzeju i članova tada agilnog Društva prijatelja starina – uspjela je osmisliti stalni muzejski postav. Uzoritim angažmanom svih uposlenih Muzej je u kratkom periodu uspio sakupiti značajnu arheološku, etnološku, numizmatičku, povijesnu i umjetničku zbirku. Uz knjižnicu, hemeroteku i fototeku spomenute zbirke čine i danas respektabilni muzejski fundus koji se procjenjuje na oko 40.000 predmeta.

Bez obzira na eklatantne početne uspjehe koji su, kako je jednom prigodom istaknuo dr. Antun Bauer, bili bez presedana u našoj muzeologiji, opstanak muzeja bio je doveden u pitanje. Razloga tomu bilo je više. S jedne strane kadrovski i financijski, pa i sustavne nejasnoće oko mjesta i uloge muzeja, naročito u manjim sredinama, a s druge, problemi odgovarajućeg smještaja koji često nije zadovoljavao osnovne zahtjeve struke. Tijekom šezdesetih godina čelni ljudi Muzeja uspjeli su, uz pomoć tada naših najeminentnijih muzeologa spriječiti, iz političkih krugova iniciranu ideju o fuziji Muzeja i Narodnog sveučilišta. Da je do te integracije kojim slučajem ipak došlo značilo bi to, sasvim sigurno, sukcesivno gašenje Muzeja i involuciju grada na kulturnom planu. Slične tendencije inicirane su, u većoj ili manjoj mjeri, i narednih desetljeća.

Nikako ne umanjujući spomenute poteškoće, čini se, da su se problemi vezani za smještaj Muzeja, već tada, pokazali kao najakutniji. Nakon ne dobivanja suglasnosti za daljnji boravak u dotadašnjim, u svakom pogledu nezadovoljavajućim prostorima, pronađen je novi, koji je imao 480 m² površine i bio, ne optimalno, ali nakon sprovedene najnužnije sanacije, svakako zadovoljavajuće rješenje. Već 1970. godine otvoren je stalni postav u četiri prostorije da bi, tri godine kasnije, isti bio gotovo udvostručen. Na postavu su radili djelatnici Muzeja potpomognuti muzealcima iz Zagreba i Osijeka.

Od sredine sedamdesetih godina, pa sve do početka Domovinskog rata, Muzej Đakovštine djeluje kao jedna od stabilnijih i prominentnijih kulturnih ustanova grada. Organiziraju se izložbe, povećava se broj predmeta u pojedinim zbirkama – kako donacijama tako otkupom i arheološkim iskopavanjima –

a pojedini djelatnici Muzeja aktivno se uključuju u sva relevantnija kulturna događanja u gradu. Pokrenuta je i Biblioteka Muzeja u kojoj je objavljeno nekoliko brojeva Muzejskog zbornika i knjiga kustosa Krešimira Pavića "Povijest đakovačkih tiskara". Stalna je suradnja pojedinaca u stručnim i drugim publikacijama što, dakako, samo učvršćuje pozicije ustanove.

Zgrada Muzeja Đakovštine u Preradovićevoj 17. Muzej u tim prostorima obitava između 1967. i 1994. godine

Do sredine 1992. godine, kada se u Muzeju upošljava autor ovog priloga, u ustanovi su radila samo četiri djelatnika, od toga dva stručna. Kako je Đakovo u to vrijeme bilo izloženo ratnim djelovanjima, o uobičajenim aktivnostima nije moglo biti govora. To, dakako, ne znači da se nije radilo. Snimljeno je nekoliko videovrpci o ratnim operacijama na području Đakova i Đakovštine koje će, zasigurno, predstavljati nezaobilazne izvore budućim istraživačima naše suvremene povijesti. Osnovana je i zbirka Domovinskog rata u kojoj je pohranjeno sve što nam je u danim okolnostima bilo dostupno: dio pisane dokumentacije iz osvojenih vojarni JNA, ostaci kasetnih bombi, "bojler – bombe" domaće proizvodnje, puške, granate, amblemi prvih postrojbi… Svemu tome treba pribrojati i velik broj

fotografija snimljenih u gradu, ali i na prvim linijama bojišnice. Za vrijeme ratnih djelovanja, na svu sreću, zgrada Muzeja nije bila oštećena.

Između 1994. i 2002. godine Muzej je smješten u Radićevoj 9

Sredinom 1991. godine, po naredbi Ministarstva kulture, gotovo cjelokupan muzejski fundus, iz sigurnosnih razloga, premješten je u ratom manje ugrožena područja Hrvatske gdje se nalazio do 1997. godine. Postoji opravdana sumnja da bi dio fundusa mogao biti oštećen, s obzirom da je premješten, a vjerojatno i pohranjen, na nezadovoljavajući način. Iako je od gradskih vlasti tadašnji ravnatelj Muzeja tražio, za transport i deponiranje primjerenu opremu, ona nije bila osigurana. U dopisu koji je na adresu Muzeja Đakovštine krajem 1994. godine uputila Jasna Tomičić, ravnateljica Hrvatskog povijesnog muzeja, ističe se da bi Muzej Đakovštine trebao preuzeti sve predmete zbog "velikih problema koje imamo u našim depoima". Ta izjava dodatno pojačava naše strahovanje za sudbinu muzejskog fundusa, tim više što u ovom trenutku nismo sigurni hoćemo li uopće biti u stanju prihvatiti povrat preseljenih predmeta.

Pesimizam izražen u potonjoj rečenici ima, nažalost, realno utemeljenje. Uz sve poteškoće tijekom rata, Muzej je u svibnju

1994. godine morao prostor u kojem je do tada obitavao ustupiti Biskupiji đakovačkoj i srijemskoj, a gradske vlasti nisu u međuvremenu uspjele prinaći prostor koji bi zadovoljio kriterije struke. Bez ambicija da analiziram, pokušat ću ukratko tek informirati kako je do toga došlo.

Zgradu u Preradovićevoj 17 u kojoj je doskora bio smješten Muzej Đakovštine sagradio je 1857. godine biskup Josip Juraj Strossmayer za potrebe smještaja bosanskih franjevaca, a vremenom se koristila i u druge vjerske svrhe. Zgrada je 1960. godine nacionalizirana i u njoj se prvo smješta Dom zdravlja, a potom Muzej Đakovštine i Općinska uprava društvenih prihoda. Biskupski ordinarijat podnio je tijekom 1993. godine zahtjev Sekretarijatu za privredu i društvene djelatnosti Grada Đakova za povrat spomenute zgrade, no zahtjev, prvobitno, nije bio prihvaćen. Nakon žalbe podnijete na tu odluku Sekretarijat poništava prvobitno donesenu odluku i donosi novo rješenje po kojemu ukida odluku Komisije za nacionalizaciju od 15. travnja 1960. godine i zgradu vraća Biskupiji đakovačkoj i srijemskoj. U obrazloženju ove odluke navodi se da organ koji ju je donio nije prigodom podnošenja zahtjeva imao u vidu "mnogobrojne dokaze" koji su u vidu isprava i dokumentacije priloženi u žalbi Biskupskog ordinarijata.

Spomenuti dokazi, najkraće rečeno, ukazuju na to da je zgrada korištena u vjerske svrhe (Sjemenište duhovne mladeži Đakova) te da zbog toga, prema tada važećim zakonima (Službeni list FNRJ broj 52/59), nije niti mogla biti nacionalizirana. Navedeni argument bio je dovoljan da Gradsko vijeće i Gradsko poglavarstvo Đakova daju suglasnost da se žalba Biskupskog ordinarijata prihvati kao osnovana te istome izvrši povrat nacionalizirane imovine.

Koliko je takva odluka u stanju izdržati kritičku valorizaciju ostavljamo pravnicima i nekim budućim društvenim analitičarima. Ovom prigodom želim istaknuti da tadašnji ravnatelj Muzeja, kao ni stručni kolegij, takvu odluku u službenoj korespondenciji s Gradom i muzejskim institucijama nisu dovodili u pitanje – ali je od gradskih vlasti zahtijevano da prije preuzimanja zgrade od strane Biskupije za Muzej iznađu kvalitetno

rješenje. U tome je naša ustanova imala punu podršku Muzejskog dokumentacijskog centra i, samo jedno vrijeme, pojedinaca u Ministarstvu kulture. Usudio bih se reći da su prema nama bili benevolentni i gradski čelnici ali, bez obzira na to, zadovoljavajuće rješenje za Muzej nisu pronašli.

Zbog odstupanja od utvrđene dinamike preseljenja u Đakovu je 15. ožujka 1994. godine održan sastanak zainteresiranih strana, a uz nazočnost gospodina Franje Dubrovića iz Ureda predsjednika Republike, te rezolutno precizirani rokovi iseljenja Muzeja koji su, u relativno kratkom roku, bili ostvareni.

Muzej Đakovštine preseljen je u nefunkcionalnu, derutnu, strukturom prostora i veličinom (manje od 200 m²) nezadovoljavajuću zgradu. Ili, da budem precizniji, preseljeni su samo ljudi, dok je Muzej dobio sve karakteristike imaginarnog. U prostoru u kojem se sada nalazimo nismo u stanju prihvatiti povrat muzejske građe, a o stalnom postavu ne može biti niti govora. Ipak, bez obzira na sve poteškoće, i baš poteškoćama usprkos, Muzej je i nadalje nezaobilazni činitelj kulturnog života grada. Već nekoliko godina, u relativno pravilnim vremenskim razmacima, održavamo javne tribine na kojima predstavljamo recentne knjige hrvatskih izdavačkih kuća iz područja društvenih i humanističkih znanosti, organiziramo likovne i druge izložbe, surađujemo sa školama, Hrvatskom vojskom, udruženjima građana, na posudbu nudimo dio bibliotečnog fonda, objavljujemo radove u stručnim publikacijama i dnevnom tisku. Rezultati do kojih se došlo arheološkim iskopavanjima posebice su značajni jer uvelike nadilaze lokalne okvire. Tako su starokršćanski nalazi s našeg područja već prezentirani na izložbama i izvan državnih granica, dok će najnoviji nalazi iz, pretpostavlja se, 11. i 12. stoljeća, vjerojatno radikalno revidirati dosadašnje spoznaje o najstarijoj povijesti našeg grada.

Dakle, u uistinu teškim uvjetima, u uvjetima kada smo prisiljeni dio spomenutih aktivnosti obnašati u srodnim institucijama koje su u stanju ponuditi odgovarajući prostor, radnih rezultata ne manjka. To se, nažalost, ne bi moglo reći i za naše osnivače, Grad Đakovo, - barem kada je u pitanju pronalaženje

odgovarajuće lokacije za smještaj Muzeja. Takvih lokacija u našem gradu, doduše, i nema puno, no, ipak, tijekom 1996. godine, iz neobjašnjivih razloga, propuštena je prigoda da se problem smještaja Muzeja riješi na primjeren način. Jedna prigoda je propuštena, ali se, nema tomu dugo, ukazala nova. Svi mi koji smo zainteresirani za što kvalitetnije kulturno profiliranje grada bojimo se i pomisliti što bi se moglo dogoditi ako se i ta prigoda propusti. U svakom slučaju, rješenja su na vidiku. Grad je na potezu.

Epilog

Od kako su napisani ovi reci, a prošlo je već gotovo pet godina, Muzej još uvijek nije uselio u nove prostore. No, kako sada stvari stoje, to će se dogoditi u najskorije vrijeme. Dok ovo pišem izvode se završni radovi na zgradi bivšeg kotara, a već je određen i datum svečanog otvorenja (8. svibnja). Ako bi kojim slučajem došlo do pomicanja naznačenog termina, što u našim prilikama nije nemoguće, skori prelazak u novu zgradu, ipak, više ne može biti upitan. Što se sve događalo proteklih pet godina možda će biti predmet neke buduće analize, a dok ona ne bude napravljena ovdje ćemo ponudit tek genezu pisanja pretežito lokalnog tiska vezanu za smještaj Muzeja Đakovštine u naznačenom razdoblju. Komentar, vjerujem, nije potreban.

GRADSKO POGLAVARSTVO ĐAKOVA ODLUČILO O KUPOVINI ZGRADE U STARČEVIĆEVOJ ULICI ČIME ĆE SE RIJEŠITI DUGOGODIŠNJI PROBLEM ĐAKOVAČKOG MUZEJA

Muzej Đakovštine prestaje biti podstanarom!

Odlukom o kupovini bivše upravne zgrade PIK-a Đakovo u Starčevićevoj ulici za smještaj Muzeja Đakovštine napokon se počinju rješavati prostorni problemi te đakovačke kulturne ustanove, koja je, povratom imovine Đakovačkoj i srijemskoj biskupiji gotovo prije pet godina postala podstanarom. Deseci tisuća muzejskih eksponata od tada se smještaju na različitim mjestima i u neodgovarajućim uvjetima, a traženje trajnog muzejskog prostora pretvara se u goruću problem đakovačke kulture, čime se bavio i prošli saziv Gradskog vijeća, a "vrući krumpir" naslijedila je i aktualna gradska vlast. Zaključkom o kupovini spomenute zgrade u Starčevićevoj ulici, koju Đakovčani dobro poznaju i kao stari kotar, stvari se ponovno vraćaju unatrag nekoliko godina kada se taj objekt spominjao kao najizglednije rješenje, a oko njegove kupovine "lomila koplja" u Gradskom vijeću. Ne reagiravši na vrijeme, PIK je zgradu prodao privatnim osobama, no, ona nikada nije stavljena u bilo kakvu funkciju te je i dalje bila napuštena i zapuštena. Kada je prije nekoliko mjeseci gradska vlast objavila natječaj za kupovinu prostora koji može zadovoljiti trajne potrebe Muzeja, novi su je vlasnici ponudili na prodaju. Između dviju ponuda, Odbor za ustupanje radova i nabavu roba i usluga povoljnijom je ocijenio ponudu iz Starčevićeve, na što je suglasnost dalo i Gradsko poglavarstvo, pa će se stari kotar, premda zaobilazno, ipak naći u gradskom vlasništvu, po cijeni od 2,1 milijun kuna. Pojašnjavajući odluku o kupnji, gradonačelnik Đakova dr. Darko Vrtarić, istaknuo je kako se radi o zajedničkoj aktivnosti grada, Ministarstva financija i Ministarstva kulture. Naime, u traženju rješenja za smještaj đakovačke porezne uprave, došlo se do spoznaje da bi spomenuta zgrada mogla jednako kvalitetno poslužiti i za tu namjenu tako da će se u financiranje uključiti i Ministarstvo financija. Nakon pribavljanja dokaza o vlasništvu, adaptaciju muzejskog prostora pomoći će i Ministarstvo kulture koje svesrdno podupire iznalaženje trajnog smještaja za Muzej. Odluku o kupovini zgrade Gradsko poglavarstvo donijelo je jednoglasno, pri čemu je Josip Garvanović podsjetio na vrijeme kada je zgrada prodana privatnicima, zbog, kako je rekao, nenalaženja zajedničkog jezika između PIK-a i prethodne gradske vlasti. Procjenjuje stoga da će sadašnja odluka zasigurno izazvati reakcije javnosti, no, ekonomski aspekt ove transakcije u kojoj sudjeluju dva ministarstva, prema njegovom mišljenju, ipak opravdavaju propušteno.

V. Kaselj

Đakovački glasnik 12. 11. 1998., 15

Kako izgleda budući Gradski muzej

PROSTOR PRIMJEREN VAŽNOSTI MUZEJA ĐAKOVŠTINE

Jedan od najvećih đakovačkih kulturnih problema bio je trajni smještaj Muzeja Đakovštine. Iako je izgledalo da će i sadašnja lokalna vlast "slomiti zube" na ovom osjetljivom problemu, odgovarajuće rješenje ipak je nađeno. Gradski muzej, nakon uređenja novog prostora, preselit će u zgradu bivšeg "kotara" u Starčevićevoj ulici u Đakovu

Đakovački glasnik, 11. 02. 1999., 10

GRADSKO POGLAVARSTVO ĐAKOVA NA PRVOJ OVOGODIŠNJOJ SJEDNICI RAZMATRALO SIGURNOSNU SITUACIJU U PROTEKLOJ GODINI

U porastu sve vrste kriminala - prometna situacija zadovoljavajuća

Gradsko poglavarstvo Đakova proteklog je petka na prvoj ovogodišnjoj sjednici pod predsjedanjem gradonačelnika dr. Darka Vrbanja upoznalo se stanjem i kretanjem kriminaliteta, javnog reda i mira i prometne problematike u proteklu godinu, temeljem informacija koju je obrazložio zapovjednik Gradske policijske postaje Dražen Damjanović. Osnovne su značajke koje izvještaja porast kaznenih djela, ali i smanjenje broja prometnih nezgoda i poginulih osoba. U izvještaju se ističe kako su prošle godine evidentirana 394 kaznena djela, što je za 168 djela više nego godinu dana ranije. U tom je razdoblju otkriveno 65 djela više iz područja ovog kriminaliteta, a riječ je o teškim krađama provaljivanjem čiji su počinitelji maloljetnici i mlađe punoljetne osobe. Značajno povećanje bilježi i gospodarski kriminalitet, a odnosi se na prijevare, krivotvorenje službenih isprava i prijevare u gospodarskom poslovanju, kao i organizirani kriminal koji obuhvaća davanje na uporabu sredstava za krivotvorenje i krivotvorenje isprava, u privatnu radu putovnica. Policija ističe i veću djelotvornost u otkrivanju tih djela. U porastu je i broj prevrtljivih iz područja javnog reda i mira, te osobito vrlanja opijanih osoba o ugostiteljstvu, čemu je prirodnjeta operativna akcija Kroz Đakovo. Kod imovine, stanja javnog reda i mira smjenjeno je prihvatljivim. Posebno je istaknuto zadovoljstvo zbog smanjenja broja prometnih nezgoda i broja poginulih osoba. Potvrđeno je to i podatkom da je lani na prometnicama Đakovštine zabilježeno 445 prometnih nezgoda, što je za 55 manje nego u godinu dana ranije, dok je broj poginulih smanjen sa 15 osoba.

U vezi s prošlogodišnjim lanjskim radom u ovoj kategoriji izljeće protekli prekršaji.

Gradsko poglavarstvo prihvatilo je i prijedlog sporazuma o sufinanciranju adaptacije zgrade Poreske uprave i Muzeja Đakovštine u Ulici Ante Starčevića 36, koje je nemjerni odlukom vlasnika, Ministarstva financija, gradu prekazna na korištenje na rok od 99 godina. Prema sporazumu, Poreska uprava ishodi projektne dokumentacije i adaptacija zgrade sudjelovat će sa 75, a grad Đakovo s 25%.

Prema procjeni Građevinskog fakulteta, adaptacija postojeće zgrade iznosi oko 2,5 milijuna kuna. Nositelj tehničko-administrativnog dijela poslova bit će Grad Đakovo koji će za ispitati natječaj za izvođenje radova, ali i izgraditi nova zgrada koja Ministarstvo namjerava graditi za svoje potrebe u dvorištu postojeće. Gradonačelnik Vrbanić upoznao je članove Poglavarstva da je zahtjev za sufinanciranjem adaptacija zgrade u kojoj će biti smješten Muzej Đakovštine upućen i Ministarstvu kulture, koje se obvezalo da će pomoći u tome projektu, kako bi se njegov iznos smanjio.

Gradska vlada nije mogla odbiti zahtjevu za sufinanciranje materijalnih troškova Međunarodnog dječjeg vrtića, obrazloženih time da su njegovi računa, ali i činjenicom da vlasnik nema pravne sklapati ugovor za smještaj djece u tu ustanovu, s obzirom na činjenicu kapacitete gradskih vrtića. No, kako se bi ipak prekinut dobar odnos dvije ustanove, zadržat će se i dalje programa obitelja za potrebe vjerskog vrtića, što će grad stajati sedamdesetak tisuća kuna. U nastavku sjednice Poglavarstvo je odobrilo sufinanciranje Općem vrtiću Đakovo za prodaju zgrade starih jaslica u Gajevoj ulici, zatim je utvrdilo prijedlog odluke o raspisivanju natječaja za izradu prostorne ugroženosti i plana zaštite od požara i tehnoloških eksplozija za područje grada Đakova, te zaključilo zaključak o raspisivanju javnog natječaja za natječaj za davanje u zakup poslovnog prostora, te odbijanje molbi Mjesnog odbora Sveti Ivan Zelinski Jože Lacinca čija je kuća u prostoru izgrađena u potpuno. Poglavarstvo će u tu svrhu izdvojiti 11 tisuća kuna. Razmatrajući prijedlog dugoročnog programa kontrole komaraca na području Osječko-baranjske županije, sadržajan u Zavodu za javno zdravstvo, koji bi gradu Đakovu nametnuo financijsku obvezu «teško» otrijeh kuna, Poglavarstvo je zaključilo da takav prijedlog nije u mogućnosti prihvatiti, budući da planirani izdaci u gradskom proračunu za tu namjenu nisu dovoljni. Gradska vlada na kraju je upoznata i s posebnom donošenja Generalnog urbanističkog plana i Prostornog uređenja Grada Đakova.

Đakovački glasnik, 27. 1. 2000., 6

Konačno riješen prostor Muzeju Đakovštine

Muzej Đakovštine u svome, gotovo 50 – godišnjem postojanju, tri puta je selio, iz njemu, unajmljenih prostorija. Posljednji puta to se dogodilo prije šest godina, kada je morao napustiti zgradu đakovačke Biskupije u kojoj je kasnije uređeno Teološko učilište. Trenutačno, Muzej Đakovštine nalazi se, već šestu godinu, u neprikladnoj zgradi bivše Suradnje sa selom PIK-a »Đakovo« u Radićevoj ulici, ali i nju mora napustiti, budući da ona ima novoga vlasnika.

Grad Đakovo, kao osnivač i vlasnik, godinama se bavi problemom smještaja Muzeja Đakovštine i sada je, po svemu sudeći, pronađeno trajno rješenje. Naime, Ministarstvo financija otkupilo je bivšu poslovnu zgradu đakovačkog Kombinata, nekadašnjeg kotara, u Starčevićevoj ulici i dalo je gradu na korištenje u trajanju od 99 godina s namjerom da se u njoj, napokon smjesti Muzej Đakovštine, dok će u njezinu dvorištu graditi posve novu zgradu za potrebe Porezne uprave Đakovo.

S obzirom na to da je dobivenu zgradu za muzej potrebno temeljito urediti, Ministarstvo financija i Grad Đakovo sklopili su sporazum o zajedničkom financiranju njezine adaptacije. Prema načinjenom prijedlogu, koji je prihvatilo Gradsko poglavarstvo, u financiranju adaptacije zgrade Porezna uprava sudjelovat će sa 75, a grad Đakovo s 25 posto. Ukupni troškovi adaptacije, prema procjeni tvrtke »Đakovoprojekt«, iznosili bi oko 2 i pol milijuna kuna. Dio potrebnih sredstava planiran je u gradskom proračunu za ovu godinu, a sudjelovanje u financiranju obećalo je i Ministarstvo financija i Ministarstvo kulture, kojemu je Grad uputio zahtjev u iznosu od milijun i 600 tisuća kuna.

Ne bude li nekih nepredvidivih problema, Muzej Đakovštine u nove prostore mogao bi useliti krajem ove godine i javnosti izložiti bogatstvo eksponata s kojima raspolaže. Više od deset godina vrijedna muzejska građa ležala je u škrinjama, pohranjenima u krajnje neprikladnim prostorima. U novim uvjetima, ova ustanova kulture zasigurno će moći nastaviti bogatu muzejsku tradiciju Đakova i njegove okolice.

Mirko Kladarić

Đakovački glasnik, 10. 2. 2000., 10

IZRAĐENO ZADOVOLJSTVO RADOM POVJERENSTVA ZA ADAPTACIJU MUZEJA

Đakovački gradonačelnik dr. Darko Vrtarić izrazio je zadovoljstvo radom Povjerenstva za adaptaciju Muzeja Đakovštine, kojega je i predsjednik, te razgovorima s ministrom financija dr. Matom Crkvencem. Istaknuo je da su bili svjesni potrebe kako treba hitno reagirati s obzirom na rezervirana sredstva u Ministarstvu kulture, a zahvalio se i saborskim zastupnicima Jadranki Reihl Kir i Željku Maleviću na promptnom sazivanju sastanka s ministrom Crkvencom koji je naglasio da grad može započeti s projektom adaptacije zgrade Muzeja jer Porezna uprava više ne računa na taj prostor.

Povjerenstvo je kao najpovoljnijeg izvođača radova izabralo "Kerakameks" iz Piškorevaca što je prihvatilo i Gradsko poglavarstvo.

Član Povjerenstva Ivica Mandić naglasio je da su oporbene stranke sretne jer su pokazale da imaju jasne vizije i prepoznatljive načine rješavanja problema. "Ipak nismo diletanti crvene, žute ili neke druge boje, već smo prepoznatljive stranke koje žele svoje sposobnosti staviti u funkciju grada", zaključio je Mandić.

Đakovački glasnik, 21. 12. 2000., 9

SPORNA OBNOVA Ministarstvo financija potvrdilo nezakonitosti u sanaciji poznatog muzeja

Ministarstvo poništilo natječaj za obnovu Muzeja Đakovštine jer ponuđači nisu platili porez

SDP traži da zbog kršenja zakonskih propisa u provedbi natječaja ostavke podnesu gradonačelnik Đurko Vrtarić, svi članovi Povjerenstva i pročelnici povezani s natječajem

Piše **Ivanka Pilić**

ĐAKOVO - Ispitivanjem Ministarstva financija - Uprave za nadzor poništeno je javno nadmetanje za izvođenje radova na adaptaciji nove zgrade Muzeja Đakovštine čiji je vrijednost čuvao već deset godina unatoč tome što su nadležna prosvjetna tijela nekoliko puta upozoravala na neprikladnost postojeće stalne izložbene postave.

Zbog te odluke o poništenju natječaja Ministarstvo je protumačilo u čitavosti da ni jedna tvrtka, koja je konkurirala, nije zadovoljila određena koja propisuje da će naručitelj ponudu smatrati prihvatljivom ako potpuno zadovoljava svim zahtjevima navedenima u dokumentaciji.

Obnova Muzeja počela je kako bi se mogao izložiti stalni postav

Na odluku nema žalbe

Uz to, Ministarstvo financija, odnosno Područna uprava koja je Gradu uručila zgradu na korištenje, zahtijevalo je da za izvođača radova ne može biti izabrana tvrtka koja nije podnijela svoje garancije obrtnog, a taj uvjet pri odabiru izvođača radova ni jedna tvrtka nije zadovoljila. Iako je veći dio radova na adaptaciji zgrade najavljen, budući da je gradsko višestrukačko Povjerenstvo za odabir izvođača kao najpovoljniju prihvatilo ponudu poduzeća Kera-Kamen, nakon provjere proizašlo je da poduzeća Tehno-Elektro najbolji je ponuditelj, a na odluku nije stigao prigovor.

Ovaj uvjet jedini je na konferenciji za novinare gospodin predsjednik đakovačkog SDP-a Zoran Vinković.

- U ovom trenutku jedino moguće rješenje je ukidanje radova na zgradi Muzeja, potom raspisivanje novog natječaja, te dogovaranje sljedećeg i podnošenje svih obnova prema tvrtki Kera-Kamen, kako bi potraživanja povrata ne bi prerasla u milijunske iznose.

Zahtijevaju se smjene odgovornih

SDP ujedno traži da zbog kršenja zakonskih propisa svi članovi Povjerenstva, ali i pročelnici koji su bili zaduženi za provedbu natječaja, te gradonačelnik Đurko Vrtarić, podnesu ostavke. Njihov opoziv zatražili ovime na sjednici sjednici Gradskog vijeća - izjavio je Vinković.

Jutarnji list, 6. 4. 2001., 18

MINISTARSTVO FINANCIJA PONIŠTILO NATJEČAJ ZA ADAPTACIJU ZGRADE MUZEJA ĐAKOVŠTINE

NIJEDNA OD ČETIRI PONUDE ZA ADAPTACIJU MUZEJA NIJE BILA PRIHVATLJIVA

Predsjednik đakovačkog SDP-a, Zoran Vinković, održao je 5. travnja konferenciju za novinare povodom poništenja natječaja za adaptaciju zgrade Muzeja Đakovštine.

"Sam natječaj te kasniji odabir izvođača radova koji je prema Povjerenstvu bio najpovoljniji, ali i skuplji za stotinjak tisuća DEM, ostavili su prostor određenoj dozi nepovjerenja", istaknuo je Vinković, dodavši da je rješenje Ministarstva financija da se nakon pregovora tvrtke Tehno-Elektro natječaj poništi, te sumnje i potvrdilo.

Prema Vinkovićevim riječima, u obrazloženju rješenja je vidljivo da niti jedna od četiri pristigle ponude nije bila prihvatljiva. Stav je SDP-a da je jedino moguće rješenje obustava radova i raspisivanje novog natječaja uz dogovorno podmirenje obveza prema tvrtki Kerakamek, kako ta potraživanja ne bi ponovno prerasla u milijunske iznose.

Odgovornima Vinković smatra stručne službe Odjela za komunalne djelatnosti i prostorno uređenje koje su, kako je istaknuo, trebale dati pravnu i stručnu pomoć Povjerenstvu, pročelnika Damira Burila i predsjednika Povjerenstva dr. Darka Vrtarića te njegove članove.

"Od svih tražim neopozive ostavke, iako smatram da su članovi Povjerenstva iz oporbenih stranaka grubo izmanipulirani od strane predsjednika Povjerenstva i stručnih službi", zaključio je Vinković.

Marija Župan

Foto: Z.Mesić

Radovi na Muzeju traju, iako je natječaj poništen

Đakovački glasnik, 12. 4. 2001., 32

ADAPTACIJA ZGRADE MUZEJA ĐAKOVŠTINE BIT ĆE DOVRŠENA DO SVIBNJA OVE GODINE

Primopredaja - Muzeju za Dan grada

ĐAKOVO - Za Dan grada, 8. svibnja, bit će izvršena primopredaja zgrade u koju će se trajno smjestiti Muzej Đakovštine, a čija je adaptacija u punom jeku. Radovi, koji su započeli krajem 2000., a čiji je investitor Grad Đakovo, podijeljena je u tri faze - prva obuhvaća cjelovitu sanaciju objekta, druga uređenje okoliša, a treća formiranje etnodvorišta. Prvobitno je za izvođača radova izabran »Kerx-kamex» iz Piškorevaca, koji je obavio 1,521.000 kuna radova, no Ured za nabavu pri Ministarstvu financija, zbog nepoštovanja zakona o nabavi, poništila je natječaj kojim je to poduzeće dobilo posao na adaptaciji zgrade Muzeja. Raspisano je novo nadmetanje na kojem je prošao »Dom» iz Osijeka, a koji je u nastavku obavio 1,7 milijuna kuna radova. Do kraja prve faze, čija je ukupna vrijednost oko 3,500.000 kuna, potrebno je još urediti pročelje, razvjetu i neke unutarnje radove.

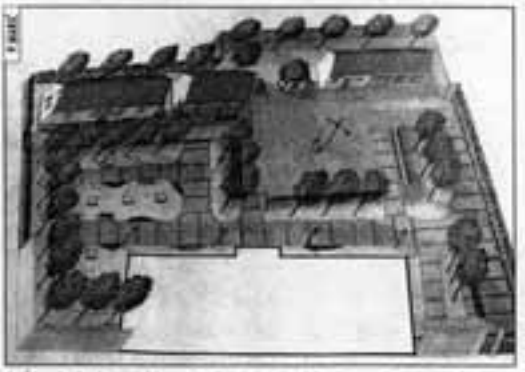

Ovako će izgledati Muzej Đakovštine kad bude uređen okoliš i napravljeno etnodvorište

Gradonačelnik Zoran Vinković kaže da će, nakon završetka prve faze, za preostale dvije biti potrebno minimalno još 3,5 milijuna kuna. Zgrada će biti stavljena u funkciju početkom 2005., kada se, kaže Vinković, formira stalni postav i kada Muzej od Ministarstva kulture, koje značajno pomaže u financiranju investicije, zatraži sredstva za stalni postav. (S.Z.)

Glas Slavonije, 27. 2. 2002., 15

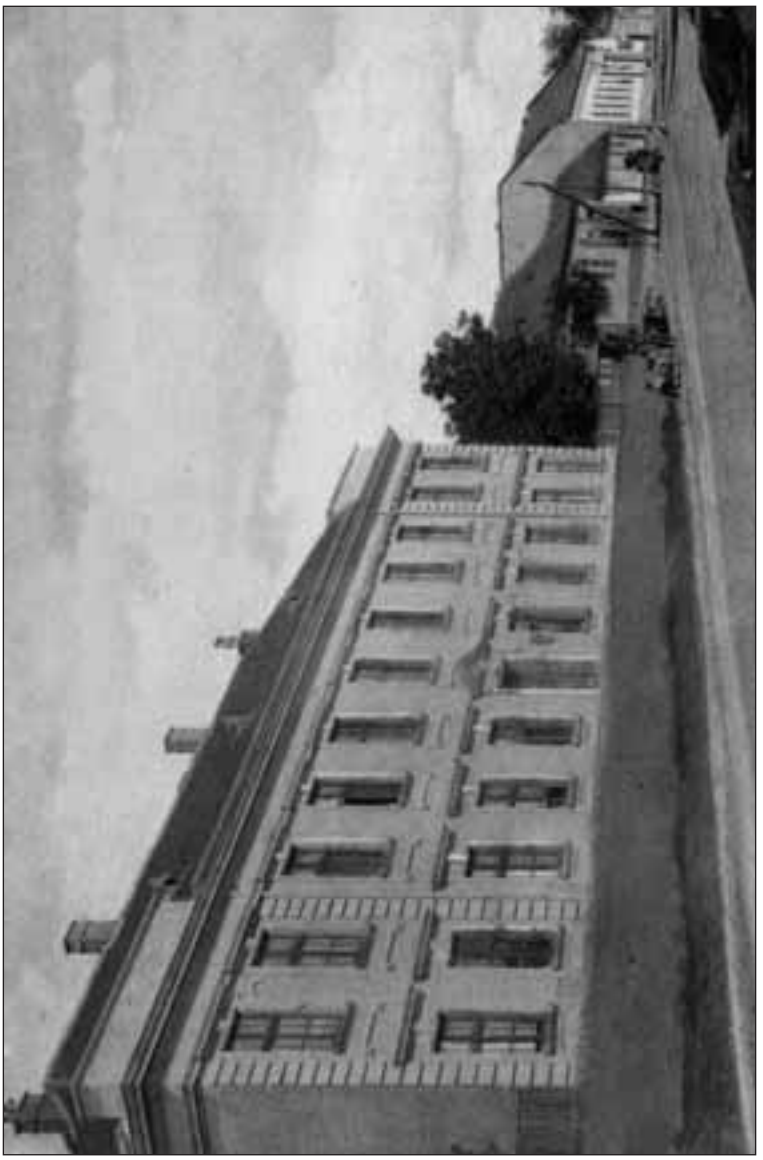

Zgrada Kr. kotarske oblasti početkom 20. stoljeća, od svibnja ove godine trajno rješenje za Muzej Đakovštine

KRITIKE

Najnovije spoznaje o Nijemcima Đakova i Đakovštine

O njemačkoj narodnosnoj skupini na području jugoistočne Europe, napose za vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, dobar uvid možemo dobiti ne samo čitajući knjige i periodiku na stranim jezicima (njemačkom), kako je to bio slučaj do prije desetak godina, već i u domaćim bibliotekama, iščitavajući knjige i časopise pisane na hrvatskom jeziku. Da je tomu tako možemo ponajprije zahvaliti dr. Vladimiru Geigeru, autoru nekoliko knjiga i na stotine članaka, kako izvorno znanstvenih i stručnih, tako i onih prilagođenih najširoj čitalačkoj publici. U samom početku bavljenja ovom problematikom, kao što je to slučaj i s većinom drugih povjesničara zaokupljenih čitavom lepezom najrazličitijih tema, problemu je prišao koristeći dominantno induktivnu metodu. Činjenica što su članovi njegove šire obitelji bili žrtvama odmazde koja je provedena nad pripadnicima njemačke narodnosne zajednice stigmatizirane kao kolektivnog krivca za strahote koje su učinili njihovi pojedini sunarodnjaci tijekom Drugog svjetskog rata, te nepostojanja interesa unutar struke - ali i dovoljno građanske hrabrosti (nažalost, ponekada je i ona potrebna) da se piše i o temama koje su mogle ugroziti samodopadnost ondašnjeg sistema i njegovih nosilaca - bili su mu glavni poticaj da pristupi sustavnom proučavanju njemačke nacionalne manjine. Ponajprije na području Đakova i Đakovštine, potom Slavonije, a onda i šire, na području Hrvatske i jugoistočne Europe.

Prve značajnije radove o toj temi objavio je u lokalnim revijama i zbornicima sredinom osamdesetih godina, još kao student povijesti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Već u tim radovima (posebice onom naslovljenom "Kolonizacija Nijemaca u Đakovo i Đakovštinu", *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 3/1985., 29-65.) može se prepoznati minuciozan pristup zadanoj problematici, zavidan stupanj analitičnosti i si-

stematičnosti, te nadasve velika pozornost očuvanju digniteta povijesne činjenice. Inzistiranjem na spomenutim vrijednostima, koje je ugrađivao i u svoje kasnije radove o folksdojčerskoj problematici, Geiger je u stručnim krugovima prepoznat kao respektabilni znanstveni istraživač, što se onda nužno reflektiralo i na percepciju njegova rada unutar lokalne, đakovačke sredine.

Svoje prve knjige (*Što se dogodilo s Folksdojčerima*?, Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb, 1993. i *Pisma iz Krndije*, Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb, 1994.) potpisao je zajedno s Ivanom Jurkovićem. U prvoj, skromna obima, ali impregniranoj relevantnim podacima bitnim za razumijevanje geneze Nijemaca na južnoslavenskim prostorima, dat je okvir nužan za razumijevanje daljih eksploracija, odnosno ponuđen sažet prikaz povijesti Nijemaca na prostorima bivše Jugoslavije, i to tako da zadovolji interes manje zahtjevne publike. Manje zahtjevne u smislu spremnosti na analitičko iščitavanje teksta, ali zato rezolutne da im netko konačno ponudi depolitiziranu i od ideologije oslobođenu sliku prešućene, ili pak tendenciozno interpretirane prošle stvarnosti. Dakle, upravo onakvu s kakvom se do izlaska ove knjige, barem kod nas, nisu mogli upoznati. U spomenutoj knjizi Geiger zapravo otvara problem nestanka njemačke narodnosne skupine za, i neposredno poslije Drugog svjetskog rata, te faktografski uvjerljivo elaborira tezu o njenom planskom i sustavnom etničkom čišćenju.

Prošlo je tek godinu dana od objavljivanja prve, a na policama knjižara pojavila se već i druga monografija istih autora: *Pisma iz Krndije*. U njoj, barem kada je riječ o pristupu istraživanju svakako poticajnijem štivu, čitatelji se upoznaju sa pismima logorašice Mire Knöbl. Ta pisma potresno su svjedočanstvo "malog čovjeka" suočenog s tzv. povijesnom nužnošću koja ga, gotovo u pravilu, svodi na sredstvo za ostvarivanje "bolje budućnosti". Emocijama nabijena, ova korespondencija na najbolji mogući način ukazuje na svu dramatiku življenja "malih ljudi" u vremenima realizacije "velikih ideja". Njima nas autori upozoravaju na ono bitno: ne-

održivost teze o postojanju kolektivne odgovornosti. Ako se uzme u obzir činjenica da je knjiga izašla upravo u vrijeme kolektivnog nacionalnog zanosa iniciranog ratnim zbivanjima na tlu bivše Jugoslavije, njeno pojavljivanje imalo je i dodatnu, dnevno-političku dimenziju.

Ovakvom pristupu istraživanju - koji se oslanja na neke aspekte povijesne antropologije i tzv. oralne historije, a koji još uvijek nije dovoljno afirmiran unutar struke iako, čini se, baš takvi pristupi nude najneposrednije odgovore na vitalne preokupacije ljudi zahvaćenih vremenskim turbulencijama ovakvog tipa - trebalo bi posvetiti dužnu pozornost i u nekim budućim radovima o istoj temi.

Nestanak Folksdojčera (Nova stvarnost, Zagreb, 1997.), sljedeća Geigerova knjiga, nije bila na tom tragu. Ona je zbir instruktivnih i korektno napisanih radova prethodno objavljenih u stručnim publikacijama, koje treba poimati tek kao elemente jednog budućeg mozaika. Toga je, dakako, svjestan i sam autor koji je u proslovu knjige napisao kako je ona "zbir i namjerna ponuda različitih tema, problema, stilova i vrsta (koje) daju viđenje, promišljanje i tumačenje pojedinih detalja iz povijesti i sudbine Nijemaca na hrvatskim i južnoslavenskim prostorima."

Objavljivanjem ove knjige, sudjelovanjem na simpozijima i permanentnim prisustvom u javnosti, Geiger je još jače učvrstio svoj, već i od prije prepoznatljiv habitus vezan za najrazličitije manifestacije djelovanja njemačke narodnosne skupine, kako na lokalnom, tako i na nacionalnom planu. Naime, njegov istraživački interes znatno je eksploatiran u vrijeme kolektivističkog zanosa u kojem je, uglavnom nekritički i politički tendenciozno, odbacivano sve ono što je stvoreno u vrijeme poslijeratne vladavine komunista. Plansko protjerivanje Nijemaca sa područja bivše Jugoslavije sasvim se dobro uklopilo u sotonizaciju bivše vlasti, odnosno apologiju radikalnog nacionalizma kao dominantne političke opcije u Hrvatskoj devedesetih godine iako, treba to odmah reći, Geigerovi radovi nisu bili tendenciozno pisani niti eksplicitno politički intonirani. Osobnu i kolektivnu agoniju pripadnika njemačke skupine

na prostorima socijalističke Jugoslavije neposredno nakon Drugog svjetskog rata Geiger je sagledavao u kontekstu sveukupnih događaja prije, za vrijeme i poslije rata, te u svojim radovima decidirano tvrdio: "Kolektivnog zločina nema, postoje konkretni izvršitelji i konkretne žrtve" (*Pisma iz Krndije*, 15).

Činjenice, na kojima je inzistirao u svim svojim radovima o ovoj temi, nepobitne su i dovoljno kompromitantne za sve one koji su na bilo koji način sudjelovali u neselektivnoj odmazdi prema pripadnicima njemačke manjine. Iseljavanje Nijemaca i oduzimanje njihove imovine inicirano je i zakonski regulirano od strana najviših organa jugoslavenske države, a, da još jednom citiram samog autora, provodili ga nisu "Srbi, Hrvati ili neki drugi, pa čak niti komunisti, već konkretni komunisti, konkretni Hrvati, konkretni Srbi; počev od onih koji su izdavali naređenja, pa sve do egzekutora." (*Pisma iz Krndije*, isto.) Tu konstataciju ističem stoga što mi se čini potpuno ispravnom, kako ljudski tako i politički, te stoga što je iznesena u vrijeme ponovnog provođenja "etničkog čišćenja" na ovim prostorima, isto tako brutalnog, ali provođenog u bitno drugačijoj, složenijoj situaciji, i s drugim protagonistima u glavnim ulogama.

Takvo, u osnovi farsično ponavljanje povijesti, samo je argument više da povijest još uvijek nismo prihvatili kao učiteljicu života, ali, unatoč svega, i to da inzistiranje povjesničara na približavanju Istini o prošlim događajima nije lišeno smisla. Dapače. Uvjeren sam da bi traganje za Istinom, ma kakva ona bila, moralo biti osnovni pokretač znanstvenog istraživanja. Kako, u kojem kontekstu, i u koju svrhu će tako dobivene rezultate istraživanja koristiti zainteresirane grupe i pojedinci, autor, nažalost, ne može uvijek u potpunosti kontrolirati.

Potkraj 1999., odnosno početkom 2001. godine, Geiger je objavio još dvije knjige. Prva je *Radni logor Valpovo 1945.-1946*. (Njemačka narodnosna zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek, 1999.), a druga *Nijemci u Đakovu i Đakovštini*, (Hrvatski institut za povijest i Dom i svijet, Zagreb, 2001.)

Radni logor Valpovo 1945.-1946. zbirka je različitih pisanih dokumenata iz kojih je moguće iščitati važne pojedinosti

bitne za što cjelovitije sagledavanje radnih i životnih uvjeta logoraša, odnosno sudbinu koja ih je zadesila neposredno po završetku Drugog svjetskog rata.

Za razliku od spomenute zbirke dokumenata, uređene po najvišim standardima, studija *Nijemci u Đakovu i Đakovštini* pisana je s drugim ambicijama i za sada je zasigurno najkvalitetniji i najcjelovitiji Geigerov rad. Zapravo, riječ je o njegovoj u nekim aspektima revidiranoj doktorskoj disertaciji obranjenoj u Zagrebu prosinca mjeseca 1996. godine - izvorno naslovljenoj *Njemačka etnička zajednica u Đakovu i Đakovštini od početka 19. do sredine 20. stoljeća*. Činjenica da je od obrane radnje do njenog integralnog objavljivanja prošlo gotovo pet godina bitno je utjecala na izmjene i dopune prvobitne verzije rukopisa. Naime, kako su Nijemci ostali i nadalje autorov primarni znanstveni interes, bilo je za očekivati da će nove spoznaje dobivene recentnim istraživanjima naći mjesta u spomenutoj knjizi. To se uistinu i dogodilo. Učinjene intervencije svele su se uglavnom na optimalna skraćenja prvotnog teksta i ispise još potpunijih bilježaka. Na taj način znanstvenoj su zajednici, posebice onim njenim članovima zainteresiranim za ovu problematiku, ponuđeni dodatni argumenti za u knjizi iznesene teze, a široj čitalačkoj publici čitko i pregledno štivo.

Sadržajno, knjiga je pokušaj cjelovitog: demografskog, političkog, gospodarskog i kulturnog djelovanja Nijemaca na prostoru Đakova i Đakovštine od početka naseljavanja u drugoj polovici 18. do sredine 20. stoljeća kada su, na osnovu pripisane im kolektivne odgovornosti za izbijanje Drugog svjetskog rata i u njemu počinjene zločine jednog dijela svojih sunarodnjaka, beskrupulozno opljačkani i protjerani s ovih prostora. Razdoblje od oko dva stoljeća prisutnosti Nijemaca na području Đakova i Đakovštine autor je obradio u pet poglavlja: Nijemci na vlastelinstvu đakovačke biskupije do 1848.-1849. godine, Nijemci Đakova i Đakovštine od 1848.-1849. do 1918. godine, potom od 1918. do izbijanja Drugog svjetskog rata, tijekom rata (1941.-1945.) i nakon njega. Na kraju knjige, kako je to inače uobičajeno za knjige ovakvog profila, izostao je popis literature (doduše, implicitno sadržan u

bilješkama uz osnovni tekst), ali je zato priloženo kazalo osobnih i zemljopisnih imena te sažetak na njemačkom jeziku. Studija *Nijemci u Đakovu i Đakovštini* zasigurno je najcjelovitiji prikaz prisutnosti njemačke etničke zajednice u hrvatskim krajevima, a vjerujem i metodološki dobar model primjenjiv, kako na druge geografske cjeline, tako i na druge etničke zajednice koje danas obitavaju u Republici Hrvatskoj. Ali ne samo to. Svaki onaj koji se osmjeli pisati društvenu povijest Đakova i Đakovštine u ovoj knjizi naći će jasno ucrtane koordinate unutar kojih se treba kretati, kao i obilje upotrebljive faktografije. Upravo stoga treba ju čitati slojevito, ne samo kao povijest Nijemaca, što ona svakako primarno je, već i kao relevantan doprinos sagledavanju društvene povijesti Đakova i Đakovštine.

U iščekivanju novih Geigerovih knjiga, a nema sumnje da će ih biti, i to uskoro, treba reći da je već sa dosada učinjenim umnogome pridonio afirmaciji drugačijeg gledanja na mjesto, ulogu, i nadasve sudbinu njemačke narodnosne zajednice za vrijeme i neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Kako je riječ o povjesničaru mlađe generacije, vjerujem da njegovi najbolji radovi o ovoj problematici još uvijek nisu napisani, a ako će biti bolji od do sada objavljenih, onda uistinu imamo valjanog razloga da ih sa nestrpljenjem očekujemo. No, ipak, treba biti realan. Problem Folksdojčera na ovim prostorima, gledajući iz perspektive povjesničara, kompleksan je problem koji, da bi bio u cijelosti - i valjano obrađen – nužno zahtijeva timski i interdisciplinarni rad. Pojedinac, ma bio to i Vladimir Geiger, čovjek jakog motiva i silne radne energije, zasigurno neće moći sam ponuditi dovoljno kvalitetne odgovore na mnogobrojna pitanja imanentna problematici s kojom se s tolikom predanošću bavi. A možda i hoće. Tko zna?

Sto godina od rođenja slikara Ljudevita (Branimira) Šestića

Uz ime grada Đakova, kao stereotip, provlači se fraza o gradu bogate kulturne baštine. Takva ocjena, koja se najčešće može čuti u prigodnim govorima i pročitati u tekstovima promotivne namijene godi uhu, lijepa je, ali pitanje je koliko i istinita. Ako se apstrahira sve ono što je na kulturnom planu učinjeno, a vezano je uz aktivnost biskupije i njezinog respektabilnog intelektualnog pogona - kako nekada, tako i danas - bojim se da ne ostaje puno toga vrijednog spomena, one vrste duhovnih emanacija koje nadilaze okvire grada i čine neupitni dio nacionalne kulturne baštine. A i prema onome što imamo, ili smo barem skloni prisvajati, ne ponašamo se s dužnom pažnjom. Prije točno 100 godina u Đakovu je rođen Ljudevit (Branimir) Šestić, ponajbolji pejsažist sjeverne Hrvatske, jedan od četiri slikara koji su imali nekih dodirnih točaka sa Đakovom i Đakovštinom. O dometima njihova slikarstva (Šestić, Tišov, Mesaroš, Tomerlin) možda ponajbolje govori činjenica da im se imena nalaze u većini knjiga o povijesti hrvatskog slikarstva, ali, unatoč tomu, široj đakovačkoj javnosti nisu, ili barem nisu dovoljno dobro poznati. Kako je sigurno najbolji način upoznavanja sa slikarom, bio on živ ili ne, upoznavanje s njegovim stvaralaštvom, njegovim slikama, autor ovog teksta, inače viši kustos Muzeja Đakovštine, već dvije godine bezuspješno pokušava zaninteresirati kreatore kulturne politike grada o potrebi dostojnog obilježavanja stote obljetnice rođenja Ljudevita Šestića. Kako se za Šestićevu izložbu nisu uspjela pronaći minorna financijska sredstva, a niti adekvatno mjesto u kojem bi izložba bila postavljena, smatrao sam za potrebnim barem na ovaj način skrenuti pozornost javnosti na činjenicu da je taj poznati hrvatski slikar danju svjetlost po prvi puta (koje li slučajnosti!) ugledao baš u Đakovu.

Autoportret, 1927.

Poretret Nakice, 1940.

Vrbe, 1913.

Provincijski vrt, 1937.

Mrtva priroda s igračkama, oko 1942.

Motiv iz Zvečaja, 1939.

Ljudevit (Branimir) Šestić, kao što sam već istaknuo, rođen je u Đakovu 4. kolovoza 1900. godine. Njegov otac, dr. Filip Šestić, pravnik i jedno vrijeme kotarski predstojnik, često je mijenjao mjesta boravka. Nakon šest godina po rođenju sina Šestići se sele iz Đakova da bi, kao moderni nomadi, u samo nekoliko narednih godina, više puta mijenjali mjesto svojega boravka. Tako je mali Ljudevit bio primoran prvi razred osnovne škole završiti u Ogulinu, drugi u Otočcu, treći u Koprivnici, a četvrti u Ivancu kod Varaždina. Nakon završene osnovne škole upisan je u realnu gimnaziju u Zagrebu gdje boravi u ponajboljem plemićkom konviktu. Već u tom periodu Šestić počinje slikati i svirati glasovir, što će, pokazat će se, biti njegovo trajno životno i idejno opredjeljenje. Iz toga perioda sačuvani su neki od njegovih prvih radova. "Zimu" je naslikao 1913., a ak-

varel "Ilicu" 1916. godine. Pet godina kasnije upisat će u Zagrebu Višu školu za umjetnost i obrt (danas Akademija likovnih umjetnosti) gdje je do 1925. godine stekao neophodnu likovnu naobrazbu uz mentorstvo Ljube Babića, Ferde Kovačevića i Vladimira Becića. Po završetku studija, kao neosporno talentiran, na osnovu "Ciganke", jednog od svojih najboljih studentskih radova, Šestić je dobio stipendiju za boravak u Parizu. Tamo će ostati tek nekoliko mjeseci, što, dakako, nije moglo bitnije utjecati na njegovo poimanje slikarstva.

Po povratku iz Pariza radit će kao gimnazijski profesor u Požegi, potom Karlovcu, da bi 1929. godine u zagrebačkom salonu "Urlich" imao prvu samostalnu izložbu koja je predstavljala rezime njegovog dotadašnjeg stvaralaštva. Izložba je bila zapažena, a osvrti likovnih kritičara na izložene radove podijeljeni. Jerolim Miše, naš istaknuti slikar, koji se u to vrijeme bavio i likovnom kritikom, o njoj je napisao sljedeće: "Izložba je prilično mrtva, iako ima neke prednosti dobre škole (Becić). Nezgodno je što mladi slikar doslovno oponaša svog učitelja… Ovoj izložbi nedostaje mladosti i zanosa koji i griješi i daje. Ona nam samo demonstrira rad četiri do pet godina na Akademiji (…), rad koji je zaslužio veoma dobru svjedodžbu… Mrtve prirode su mu najbolje, iako imaju nešto ordinarnog u tonu i raspoređaju objekata… Ton njegovih mrtvih priroda kao da ima namjeru rehabilitirati banalnu paletu sa jednim ozbiljnijim i strožim likovnim postupkom. (…) Pejzaž slika mnogo otvorenije od mrtve prirode… Pejzaži nisu ništa bolji od Kovačevićevih, osim što imaju više tehničke spretnosti i što je paleta slikarskija. (…) Nezgodno je od Šestića da ne ulazi tehnički u objekat tako da se sve doima kao slikano napamet."

Za razliku od suzdržanog Miše, Ljubo Babić izložbu je vidio u ponešto drugačijem svjetlu. "Nakon nekoliko diletantskih i nezanimljivih izložbi …" – pisao je Babić – "ili opet izložbe umjetnika koji nisu donijeli u svojim radovima neku naročitu zanimljivu novost predstavlja se u salonu Ullrich po prvi put mladi talent Lj. Šestić… Šestić se ozbiljno trudi oko kvaliteta. Nastoji solidno, jednostavno iznaći sklad, bez ikakvih anegdota ili sentimentalno literarnih prepričavanja. To sim-

patično nastojanje za direktnim vidljivo je na svim njegovim platnima. I na onima koja su još školska, i na zrelijim zadnjim radovima… Njegov skromni nastup djeluje u cjelini simpatično."

Šestić će 1931. godine ponovno boraviti u Parizu, ovog puta nešto duže, a po povratku, 1932. godine, ponovno izlagati na istom mjestu. Ako se za gore spomenute kritike kojima je popraćena njegova prva samostalna izložba može reći da su bile umjerene, to nikako ne bismo mogli reći za kritiku kojom je Šestićevu drugu samostalnu izložbu prokomentirao likovni kritičar Ive Franić. Kritika je bila u tolikoj mjeri negativna da je zasigurno morala negativno utjecati na slikarov daljnji rad. Umjesto očekivanog stvaralačkog maksimuma uslijedila je rezignacija, pad radne energije, gubljenje toliko potrebnog samopouzdanja te, u konačnici, desetogodišnja profesorska služba diljem Hrvatske koja je spomenute tendencije dodatno multiplicirala. O tome će slikar u jednom intervjuu reći: "Ja sam bio maknut 1933. iz Zagreba... Da sam živio i radio u Zagrebu postigao bih - u to sam uvjeren - daleko veći uspjeh u radu nego što ga imam, a pogotovo da nisam bio ovisan o nastavničkoj službi koja mi je oduzela mnogo vremena".

Nakon što se od pretrpljenog šoka oporavio, Šestić će ponovno slikati puno, i strastveno, baš onako kako dolikuje čovjeku koji je slikarstvo poimao kao neku vrstu osobne religije. Možda najeklatantniji primjer u prilog iznesenoj konstataciji njegov je iskaz dan uvaženom sveučilišnom profesoru i likovnom kritičaru Matku Peiću: "U jesen sam, kaže Šestić, volio slikati poplavu. Često mi se dogodilo da je koji mrtvi rukav oživio pa sam zaokružen morao gaziti vodu držeći sliku rukama visoko iznad glave. Da naslikam ljepotu inja, propadao sam kroz led u vrbiku."

Kao nastavnik crtanja Šestić je radio, osim u već spomenutim, u školama Osijeka, Mostara i Siska. Za vrijeme Drugog svjetskog rata, kao sudionik antifašističke borbe, napravio je nekoliko zapaženih crteža i akvarela. Nakon 1945. godine konačno se ustalio u Zagrebu, prvo kao namještenik gipsoteke, a zatim gimnazijski profesor. Godine 1960. u Umjetničkom pa-

viljonu u Zagrebu postavljena je njegova retrospektivna izložba. Umro je dvije godine kasnije, 12. kolovoza 1962. godine. Na sprovodu mu je bilo tek desetak ljudi.

Ljudevit Šestić, taj naš "zakašnjeli impresionist"- kako ga je vidio dio likovne kritike - bio je jedan od najvećih pejsažista sjeverne Hrvatske. Slikar svjetla, blatnih cesta, kućica i rijeka. "Slikao je predjele s radošću u duši, primajući u sebe njihovu pojavu onako kako se pejsaž pokazao u sjaju vedrog dana, u sunčanom osvjetljenju, ili u zasjenjenosti oblačnog neba..." Sve do samog kraja Ljudevit Šestić ostao je vjeran sebi, svojim početnim slikarskim impresijama kojima je prilazio sa više ili manje melankolije. Ljepota prirode s kojom je bio opčinjen, s jedne strane, i njegovoj osobi imanentna melankolija, s druge, rezultirali su originalnim slikarskim iskazom koji sve do danas nije izgubio svoju izvornu snagu.

Slavko Tomerlin – slikar Slavonije

Slavko Tomerlin zasigurno je jedan od naših najproduktivnijih slikara. Prema kazivanju njegovih najbližih naslikao je oko pet tisuća slika koje su se mogle vidjeti diljem domovine, ali i u inozemstvu (Češka, Njemačka, Austrija...). Pokušavajući približiti javnosti svoj slikarski credo, znao je isticati da mu je namjera bila stvoriti vrijedna djela koja će moći komunicirati s najširim krugom ljudi. U toj namjeri ograničio se na relativno mali broj tema i tradicionalni način slikarskog izraza u tehnici ulja, akvarela i tempere što je, nema sumnje, kod publike bilo dobro primljeno, ali ne uvijek i kod likovnih kritičara.

Rođen je u Kešincima, selu nedaleko Đakova, 2. ožujka 1892. godine. Osnovnu školu završio je u Velikoj Kopanici, a gimnaziju u Vinkovcima, tadašnjem mjestu službovanja njegova oca. Taj period života bit će od neprocjenjive važnosti za njegovo slikarstvo. Naime, živeći u Slavoniji, postao je zaljubljenik u njezine ljude, folklor i prirodu što će već od najranijih dana postati njegova trajna slikarska preokupacija.

Slikati je počeo kasno, tek u završnom razredu gimnazije, da bi samo godinu kasnije upisao u Zagrebu Školu za umjetnost i umjetnički obrt. Uz mentorstvo Bele Čikoša - Sesije i Otona Iveković, Tomerlin će ovladati određenim elementima slikarskog "zanata" i, već kao student, početi izlagati svoje radove (za života imat će preko 160 izložaba). Upornost i sustavan rad (znao je ustajati u 4 sata, odlaziti na Savu i slikati sve do mraka) rezultirali su uspješnom završnom školskom izložbom. Njegove radove tom prilikom pohvalili su Izidor Kršnjavi i Vlaho Bukovac, neosporni autoriteti onog vremena, te mu ponudili stipendiju za dalje stručno usavršavanje. Dakako, mladi slikar ponudu je s oduševljenjem prihvatio, i ubrzo se našao na prijemnom ispitu u Beču. Kako ispit nije uspio položiti, odmah je otputovao u Prag gdje je, uz pomoć Vlahe

Autoportret, (?)

Bukovca, upisao tamošnju Akademiju i nakon godinu dana provedenih pod nazorom profesora Ženišeka postao njegov učenik.

Do izbijanja Prvog svjetskog rata Tomerlin je izlagao na nekoliko skupnih izložaba, i to uglavnom radove koji će biti paradigmatični za njegov daljnji stvaralački opus. Godine 1915. pozvan je u vojsku. Službovao je prvo u Nagyaradu, zatim u Vinkovcima, i konačno u Mariboru gdje je, iako nije bio

časnik, primljen za nastavnika crtanja na Miliaer ab. Realschule. Uz uobičajenu nastavničku djelatnost Tomerlin je za vrijeme službovanja u Mariboru slikao i portrete nastavnika, ali i neke ambicioznije i kompleksnije radove. Sa svojim slikama sve vrijeme rata prisutan je i u Osijeku. Rujna 1914. godine izložio je u trgovini "Kaiser" sliku "Mladi Albanac", sljedeće godine Osječani su mogli vidjeti njegova "Ranjenika" - sliku koja je predstavljala reakciju na strahote ratne zbilje - da bi 1917. godine izlagao na skupnoj izložbi s tada najeminentnijim hrvatskim slikarima (Crnčić, Frangeš, Krizman, Babić, Kovačević…).

Po završetku rata Tomerlin se doselio u Osijek i tu, u prostorijama Kluba hrvatskih književnika, otvorio privatnu slikarsku školu. Školu je polazilo više od pedeset učenika – među kojima su bili i kasnije priznati i uvažavani slikari poput Berakovića, Tomljenovića i Zormana – koji su svojom aktivnošću unijeli stanovitu dinamiku u likovni život grada. Unatoč ohrabrujućim rezultatima postignutim u prvoj godini rada, Tomerlin je školu iznenada zatvorio i posvetio se samostalnom radu. U tom periodu slikat će gotovo isključivo slavonske motive. Da bi što intenzivnije doživio ozračje sela boravi neko vrijeme u Velikoj Kopanici i Sikirevcima. Veći, i možda ponajbolji dio njegova impresivnog opusa nastao je upravo u tom periodu. Likovni kritičari, koji mu nisu bili uvijek naklonjeni, ipak su morali priznati da je u to vrijeme bio jedan od najaktivniji osječkih slikara. Tomerlin je, kaže jedan od njih, "u svojem osječkom razdoblju razvio vanrednu djelatnost priređujući brojne izložbe u samom gradu, zatim u Zagrebu i mnogim drugim mjestima. Slikao je motive iz seljačkog života, seljaka i seljanke pri radu i na odmoru, na polju, u bašćama, u vrbicima, zatim pejzaže s figuralnom stafažom, a radio je i kompozicije. U tom periodu nastale su slike "Ovčar u zoru", "Češljanje", "Jabuke", "Svatovi na selu", te veliki broj pejzaža, ljetnih i zimskih". Spomenutim slikama svakako treba pridodati i radove koje je otkupio Etnografski muzej iz Zagreba, i to nikako ne slučajno. Naime, Tomerlin je svojim radovima dao stanoviti prilog razvoju tzv. folklorističke slikarske umjetnosti. Iako je bio sklon improvi-

zaciji, pri čemu, razumljivo, detaljizacija motiva nije mogla biti uvijek u prvom planu, njegovi radovi zasigurno imaju određenu dokumentarnu dimenziju pa su utoliko interesantni i etnolozima.

Đakovo, 1934.

Pred oltarom, 1923.

Kad se 1925. godine preselio u Zagreb, Tomerlin nije zaboravio slavonske gradove u kojima je do tada učestalo izlagao (tridesetih godina čest je gost osječkih izložbenih prostora), a ni Slavoniju kao svoju slikarsku inspiraciju. Doduše, ne više u mjeri u kojoj je bila u dotadašnjem njegovom stvaralaštvu. Slavonskim motivima pridodani su oni iz okolice Zagreba i Like, a za vrijeme kraćih boravaka na Jadranskoj obali slika i primorske pejsaže. Vrhunac njegove slikarske karijere obilježena je jubilarna stota izložba priređena krajem ljeta 1941. godine u Umjetničkom paviljonu. Izložba je povodom 25 godina javnog rada organizirana uz pokroviteljstvo nadbiskupa Alojzija Stepinca, a dobila je, s obzirom na u to vrijeme preferirane vrijednosti unutar dominantne kulture, relativno veliki publicitet.

Za stadom, 1924.

Kod stada, 1928.

Drugi svjetski rat, po osobnom kazivanju, proveo je u Kobiljaku kraj Sesveta baveći se uglavnom poljoprivredom, da bi nakon rata ponovno uzeo kist i slikao istim intenzitetom kao i u dekadama koje su bile iza njega. Slikao je, doslovce, sve do smrti. Umro je u Zagrebu, u dubokoj starosti, 16. veljače 1981. godine.

Svojim cjelokupnim slikarskim opusom Slavko Tomerlin izborio je mjesto u povijesti hrvatskog slikarstva, ali njegov rad, čini se, sve do danas, nije adekvatno valoriziran. U vrijeme kada je oslikavao nacionalnu ikonografiju glavni trendovi europskog slikarstva bili su usmjereni u drugim smjerovima za koje Tomerlin, na žalost, ili na sreću, nije obraćao previše pozornosti. Upravo to, čini se, bio je glavni razlog što ga je dio likovne kritike sustavno zaobilazio, a dio bio vrlo umjeren u

iznošenju vrijednosnih sudova o njegovom radu. Ovi potonji najčešće su znali isticati folklorističku dimenziju njegova slikarstva, izvan bilo kakvog konceptualnog okvira, i bez studiozne analize svega onoga na čemu je ustrajavao punih sedam desetljeća. Uistinu, rijetki su pretenciozniji tekstovi povjesničara umjetnosti o Slavku Tomerlinu – bilo pozitivno, bilo negativno intonirani.

Izložba njegovih radova postavljenih u Muzeju Đakovštine svibnja mjeseca 1998. godine možda bi mogla poslužiti kao svojevrsna prolegomena za revalorizaciju dosadašnjih ocjena o njegovom slikarstvu. Prvi korak u tom pravcu, zapravo, već je i učinjen. U eseju uvrštenom u katalog spomenute izložbe likovni kritičar Bogdan Mesinger istaknuo je da "slikarstvo nije samo umjetnost, nego i način mišljenja. I to ne samo mišljenja o svijetu kao prirodnoj pojavi i mogućnostima likovnog izražavanja te pripadnosti, nego i mišljenje o konkretnoj sudbini naroda, puka, staleža, u isto tako konkretnim okolnostima."

Promatrajući hrvatsko slikarstvo na prijelazu i u prvim desetljećima 20. stoljeća, upravo iz toga rakursa, Mesinger ga je vidio u okviru tri organski nastala projekta koja kolokvijalno naziva: hrvatska povijest, hrvatski kulturni preporod i hrvatski puk. Prvi projekt inicirao je Izidor Kršnjavi, a realizirali ga Celestin Medović, Oton Iveković, Bela Čikoš-Sesija… Na drugom projektu radio je ponajviše Vlaho Bukovac i Ivan Tišov, dok je treći osmislio i na njemu ustrajavao jedino Slavko Tomerlin. Sva tri projekta, po mišljenju Mesingera, "čine prirodno trojstvo vrijednosti nacionalne samobitnosti" koja bi se, bez Tomerlinova doprinosa u stvaranju ikonografija svakodnevnog življenja, doimao manjkav i manje uvjerljiv.

Ovakav pristup Tomerlinovom slikarstvu (u Mesingerovom eseju date su samo osnovne naznake o mogućim koordinatama unutar kojih bi se mogla kretati neka buduća analiza) nadasve je poticajan, a djelomice, sasvim sigurno, i nužan. Da li će ga, i u kojoj mjeri prihvatiti povjesničari umjetnosti, ostaje da se vidi.

Značajniji povijesno-publicistički radovi o Đakovu i Đakovštini (1991.-1999.)

U prošlom desetljeću, za razliku od prijašnjih, pojavio se – barem za naše prilike – znatan broj knjiga i drugih publikacija u kojima se nastojalo obraditi pojedine segmente kulturne, političke, gospodarske i druge prošlosti Đakova i Đakovštne. Ponekad je to učinjeno uz uporabu znanstvenih tehnika i metoda, a ponekad su određene spoznaje prezentirane čitaocima u jednostavnijoj formi, bez znanstvenog aparata, po uobičajenim publicističkim standardima i s neskrivenom željom da se spoznaje do kojih se došlo što je moguće više približe najširem krugu čitatelja. U nedostatku sustavnih istraživanja, baziranih na timskom radu i interdisciplinarnom pristupu, ovdje predstavljeni radovi zasigurno su stanoviti doprinos u upoznavanju zavičajne povijesti, te kao takvi, mislim da zaslužuju našu pozornost.

*

1. Visoka bogoslovna škola, odnosno njezin Profesorski zbor, otpočeo je 1993. godine sa izdavanjem časopisa pod imenom *Diacovensia - teološki prilozi*. To je prvi časopis u novijoj povijesti, ističe Uredničko vijeće u proslovu, „koji želi biti zrcalo rada i zanimanja njezinih akademskih djelatnika“. Ali ne samo to. Suočeni s ratom i patnjama ljudi njemu imanentnim, urednici časopisa nastoje radovima objavljenim na njegovim stranicama pomoći i u obnovi Domovine i biskupije. Na suradnju su, osim teologa, pozvani i predstavnici drugih, srodnih znanosti. Do jeseni 1999. godine, iako je bilo najavljeno da će časopis izlaziti jednom godišnje, izašla su samo četiri broja. Godine 1997. i 1998. časopis nije tiskan.

U prvom broju *Diacovensiae* (1/1993.) dominiraju teološke rasprave. No, ima i historiografskih priloga. Marko Jerković piše o školskom vjeronauku nakon drugog svjetskog rata (1945.-1952.). Poseban akcent stavljen je na pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. godine, vjerskom odgoju u svjetlu ustava FNRJ iz 1946. godine te protestima biskupa nakon zabrane vjeronauka koji je označio početak sustavne ateizacije učenika. Na mikro-planu autorov interes fokusiran je na poteškoće upražnjavanja vjerskog života u okviru Biskupije đakovačke i srijemske.

U članku „Popis slavonskih župa i škola pečuške biskupije godine 1776.“ Stjepan Sršan daje nužne komentare uz spis „Conscriptio discrictus Sclavonicalis quinque - Ecclesiensis anni 1776.“ U njemu se mogu iščitati osnovni podaci o župama koje su do kraja 18. stoljeća bile pod jurisdikcijom pečuške biskupije.

Marin Srakić, sadašnji biskup Biskupije đakovačke i srijemske, piše o pokušajima prijenosa sjedišta Biskupije iz Đakova u Osijek, inicijativama koje su osim crkvenog, imale i širi društveni značaj.

Zadnji prilog u ovom broju *Diacovensiae* koji mi se čini historiografski relevantnim je rad Antuna Jarma „Đakovačka katedrala, požar i obnova 1933.-1937.“. Autor donosi kronologiju događaja vezanih za požar, konstatira učinjenu štetu, iznosi hipoteze o mogućim uzrocima požara, te podatke o obnoviteljskim radovima okončanim posvetom katedralnih orgulja u kasnu jesen 1936. godine.

Drugi broj *Diacovensiae* (godina II.,1/1994.) posvećen je obljetnicama biskupa Ćirila Kosa (danas biskupa u miru). Priloge o biskupu, koji čine prvi dio časopisa, potpisali su Geza Varga („Mons. dr. Ćiril Kos - zlatomisnik“), Marin Srakić („U ime naroda“, Proces protiv profesora, svećenika i bogoslova Bogoslovnog sjemeništa u Đakovu 1959.-1960.), Nikola Dogan („Biskup Ćiril Kos - Doctor theologiae honoris causa“) i Milan Šimunović („Biskup Ćiril Kos i katehetske ljetne škole u pokoncilskoj Crkvi u Hrvata“).

Od spomenutih priloga posebice bih istaknuo prilog Marina Srakića, i to stoga što je, čini se, paradigmatičan za većinu procesa te vrste koje su pokrenule tadašnje vlasti protiv sebi nepoćudnih osoba.

Preostali dijelovi časopisa u potpunosti su posvećeni teološkoj problematici.

Treći broj *Diacovensiae* (godina III.,1/1995.) donosi priloge vezane uz višestoljetnu povijest Đakova. Naime, 1989. godine proslavljena je 750. obljetnica prvog spomena grada pa je, u nizu manifestacija koje su obilježile taj jubilej, održan i znanstveni skup pod nazivom „Đakovo 750 godina". Članci koji su predstavljeni u ovom broju *Diacovensiae* zapravo su ustavljena izlaganja sudionika skupa u kojem su, s različitih stajališta, rasvjetljeni pojedini segmenti crkvenog, društvenog, kulturnog i gospodarskog života grada. Iako je u ovom broju časopisa objavljen samo dio izlaganja, smatram da su i ona dostatna da ga možemo proglasiti jednom od najboljih publikacija, ako ne i najboljom, koja svima onima koji su spremni uložiti stanoviti intelektualni napor, omogućava dobar i relativno cjelovit uvid u povijest Đakova.

Članci su podijeljeni u pet skupina. Prva nosi naslov „Đakovo i Đakovština", a u nju su uvršteni radovi Jasne Šimić: „Prapovijest Đakovštine", Stjepana Sršana: „Pisani izvori za povijest Đakova", Josipa Barbarića: „Arhivska građa za povijest Đakova, Đakovštine i Đakovačke biskupije (do godine 1848.)", Agneze Szabo: „Đakovo i središnje institucije Hrvatske u Zagrebu u 19. stoljeću", Božice Valenčić i Tone Papića: „Župna crkva Svih svetih u Đakovu - građevinski razvoj objekta", i Đuke Marića: „O crkveno-glazbenom životu Đakova".

Druga skupina obuhvaća članke u kojima se problematiziraju određena stajališta Đakovačke i Bosansko-srijemske biskupije. U tu skupinu uvršteni su radovi Ive Mažurana: „Đakovo i Bosansko-srijemska biskupija od 1239. do 1536.", Ante Sekulića: „Pregled povijesti drevne Srijemske biskupije do dolaska Turaka", Geze Varge: „Biskup Ponsa-Anonymus, pisac djela 'Gesta Hungarorum'?", i Marka

Jerkovića: „Katekizmi đakovačkih biskupa od Nikole Ogranića do Stjepana Bäuerleina“.

Treći dio časopisa posvećen je biskupu J. J. Strossmayeru. Ivo Perić pisao je o „Suradnji J. J. Strossmayera sa istaknutim suvremenicima iz Dalmacije“, Marko Karamatić o „Biskupu Strossmayeru i školovanju bosanskih franjevaca u Đakovu (1853.-1876.)“, Mladen Obad-Šćitaroci i Bojana Bojanić o “Perivoju uz biskupski dvor u Đakovu“, a Igor Karaman o „Ulozi i značaju biskupskog imanja u Đakovu u sklopu slavonskog kasnofeudalnog/kapitalističkog veleposjeda (XVIII.-XX.)“.

Sljedeća skupina tekstova naslovljena je - „Stolni kaptol i katedrala“. U tu skupinu uvršteni su radovi Marina Srakića: „Stolni kaptol bosanski ili đakovački i srijemski u Đakovu“, Ante Gulina: „Srednjovjekovni bosanski ili đakovački kaptol i njegov pečat“, Marije Mirković: „Ikonološka analiza zidnih slika u đakovačkoj katedrali sv. Petra“ i Nele Tarbuk: „Skulpture đakovačke katedrale“.

U zadnjoj, petoj tematskoj grupi („Redovnici u Biskupiji đakovačkoj i srijemskoj“) pisali su Ljelja Dobronić: „Kulturno-povijesni značaj pojave redova na tlu istočne Slavonije“, Emanuel Hoško: „Viševjekovno djelovanje franjevaca u Đakovu (1347.-1806.)“, Kasilda Vidović: „Odgojno-prosvjetno i karitativno djelovanje u dijecezanskoj knjižnici i franjevačkim knjižnicama na području Đakovačke biskupije“ i Vatroslav Frkin: „Inkunabule u dijecezanskoj knjižnici i franjevačkim knjižnicama na području Đakovačke biskupije“.

U zadnjem, četvrtom broju časopisa (godina IV.,1/1996.), dominiraju teme vezane uz djelovanje Bogoslovnog sjemeništa i Filozofsko-teološkog učilišta u Đakovu, najstarije visokoškolske ustanove kontinuiranog djelovanja na području Istočne Hrvatske.

2. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti objavila je 1997. godine *Zbornik radova o J.J. Strossmayeru*. Prilozi u *Zborniku* prvotno su pročitani na znanstvenom skupu o J. J.

Strossmayeru, skupu kojeg je organizirala HAZU, Biskupija đakovačka i srijemska, Sveučilište u Osijeku i Grad Đakovo, a koji je održan u Zagrebu i Đakovu od 26. do 27. listopada 1995. godine. Neposredni povod održavanju skupa bila je 180. godišnjica biskupova rođenja, 145. godišnjica njegova ređenja, 125. obljetnica nastupa na I. vatikanskom koncilu i 90. obljetnica biskupove smrti.

U uvodnoj riječi akademik Ivo Padovan istaknuo je da je o biskupovom prosvjetnom i vjerskom radu puno toga napisano, te da je na tom planu teško reći nešto novo, ali da je o njegovoj političkoj djelatnosti bilo, a i još uvijek ima, različitih, dijametralno suprotnih shvaćanja. Da je tomu doista tako transparentno je pokazao sadašnji biskup Biskupije đakovačke i srijemske dr. Marin Srakić. U svom prilogu naslovljenom „Biskup Josip Juraj Strossmayer između odbijanja i prihvaćanja“, konzultirajući impozantnu literaturu, ukazao je na oprečne sudove izrećene o Strossmayeru. Te sudove, koji se odnose na gotovo sva područja njegova života, Srakić nije eksplicitno komentirao. Namjera mu je bila „iznijeti samo činjenice odbijanja i prihvaćanja ne upuštajući se u podrobnije pobijanje ili obranu biskupovu.“ Šteta. Da se autor kojim slučajem prihvatio toga izazova vjerujem da bismo, s obzirom na njegovu erudiciju i temeljitost u znanstvenom radu, dobili argumentima potkrepljene sudove o nekim, još uvijek otvorenim pitanjima o životu i radu Josipa Jurja Strossmayera. Ovako, dobili smo tek instruktivan pregledni članak u kojem su sučeljena mišljenja respektabilnih osoba hrvatskog vjerskog, političkog i kulturnog života (Antun Gustav Matoš, Stjepan Radić, Iso Kršnjavi, Ante Starčević, Ivo Bogdan, Vaso Bogdanov i drugi).

Ankica i Josip Pečarić potpisali su članak „Strossmayer i Srbi“. U zaključku svog rada konstatirali su da je obimna literatura o Strossmayeru „nastala ili u Austrougarskoj ili u Jugoslaviji, pa se njegovo djelovanje nije moglo ni smjelo vrednovati na pravi način - na način koji bi u potpunosti opravdao njegovu devizu: 'Sve za vjeru i domovinu'. Tako se u Austrougarskoj nije mogla isticati njegova želja za slobodom

hrvatskog naroda, a u Jugoslaviji se prešućivalo što znači njegovo 'jugoslavenstvo'.“ Upravo stoga njihova tema je interesantna, aktualna, ali i delikatna. Naime, autori su iznijeli Strossmayerova negativna iskustva u kontaktima sa srpskim institucijama (npr. Srpska pravoslavna crkva) i pojedincima iz kulturnog, vjerskog i političkog života, a vidjeli su ih kao logičan slijed događanja iniciranih srpskim antagonizmom prema svemu što je katoličko još od vremena careva Milutina i Dušana.

Ovaj rad, svakako, dobro je došao, pogotovo s obzirom na činjenicu da desetljećima nitko nije imao dovoljno intelektualne hrabrosti ukazati i na tu dimenziju odnosa Strossmayera prema Srbima. No, ipak, sudeći samo na osnovu njega, može se steći utisak kako je Strossmayer načelno imao averziju prema Srbima - a to nije točno. Jasno je da se propusti službene hrvatske historiografije trebaju korigirati, što je ovom prilikom djelomično i učinjeno, ali je manje jasna iznesena tvrdnja kako se u bivšim državama nije moglo valjano vrednovati njegovo djelo. Naime, logika državnog pragmatizma i logika znanosti oduvijek su bile, jesu i biti će suprotsavljene, te stoga držim da je tu više riječ o oportunizmu povjesničara i njihove spremnosti da nekomu ili nečemu služe, negoli o zbiljskoj nemogućnosti da se, i po cijenu određenih neugodnosti, bude na strani Istine.

Dr. Pero Aračić piše o pastoralnom djelovanju biskupa Strossmayera. U 55 godina djelovanja biskup je, istakao je Aračić, učinio puno na strukturiranju biskupije. Osnivao je župe i redovito ih pohodio, podizao je kler, te učinio puno na promicanju liturgijskog i sakramentalnog života. O tim, ali i nekim drugim aspektima njegovog pastoralnog djelovanja (školstvo i kultura, upravljanje biskupijom) autor je progovorio iznoseći egzaktne pokazatelje koji su najbolji argument protiv osoba sklonih minoriziranju Strossmayerovog angažmana na nivou dijeceze.

O djelovanju biskupa Strossmayera na Prvom vatikanskom saboru pisao je povjesničar dr. Andrija Šuljak, inače jedan od najboljih živućih poznavalaca njegovog djela. Nakon što je

pojasnio povijesni kontekst u kojem je održan Sabor, Šuljak je analizirao svaki od četiri Strossmayerova istupa istaknuvši stvarne razloge sukoba sa saborskom većinom i implikacije iz toga proizašle. Svoj rad završio je konstatacijom da je Strossmayer „više otac Drugog negoli Prvog vatikanskog sabora. Internacionalizacija Kardinalskog zbora, ali i službe i časti Papinstva, veći naglasak na poštovanje i odgovornost nacionalnih crkava, kolegijalno upravljanje Crkvom i odgovorni položaj biskupa, nova vizija Crkve, ekumenski pokret, liturgijska reforma napose uvođenje narodnog jezika u službu Božju, pa čak i novi položaj vjernika laika u Crkvi, važnost biblijskog studija na crkvenim učilištima... samo su neka područja gdje je biskup dao svoj veliki doprinos."

Iako se nije slagao s nekim odlukama Sabora, pa čak ga i napustio prije službenog završetka, Strossmayer je, iako ne rado, prihvatio odluke većine. Slično je postupio i na nacionalnom nivou. Niti jednog momenta nije dovodio u pitanje položaj zagrebačkog nadbiskupa kao središnje osobe Katoličke crkve u Hrvatskoj što je, posebice nakon Prvog vatikanskog sabora, kada je o njemu govorila cijela Europa, možda i bilo za očekivati. Takvim odnosom Strossmayer je najeksplicitnije iskazao svoj odnos prema crkvenoj hijerarhiji. O tim pitanjima zainteresirani mogu saznati više u članku dr. Franje Šanjeka „Strossmayer i zagrebačka metropolija".

Akademik Hodimir Sirotković pisao je o Strossmayeru kao pokrovitelju i meceni Akademije, skupina autora o Strossmayeru i vlastelinstvu đakovačkih biskupa, a dr. Stanislav Marijanović o Strossmayeru, Hrvatskoj i Europi 19. stoljeća. U interesantnoj raspravi u kojoj se autor poziva i na do sada, koliko mi je poznato, nekorištene, ali za poimanje Strossmayerovih političkih koncepcija bitne izvore, istaknuo je da, unatoč toga što je biskup bio veliko ime hrvatske i europske povijesti, te pokrovitelj brojnih institucija prosvjete, znanosti, kulture i umjetnosti, sve do danas „nema niti jedne zasebno objavljene cjelovite i znanstveno fundirane Akademijine monografije." Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru, dakako, ne može ispuniti tu prazninu, niti je zbog toga od

strane Akademije iniciran. Namjera pokretača znanstvenog skupa i nakladnika Zbornika bila je pridonijeti što boljem poznavanju osobe i djela velikog biskupa kao vrijednosti za sebe, ali i pretpostavke za neku buduću sveobuhvatnu studiju. Ako se zna da je o Strossmayeru ispisano na tisuće i tisuće stranica, teško je bilo očekivati, ali ne i nemoguće, da će se na ovih 140 moći pročitati senzacionalna otkrića. Takvih momenata doista nema, ali gledajući u cjelini, radovi u Zborniku čine, a uvjeren sam i činit će, nezaobilazno štivo za sve one kojima je stalo do istine o đakovačkom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru.

3. U obilježavanje spomenutih jubileja Josipa Jurja Strossmayera uključio se i Biskupski ordinarijat reprint izdanjem knjige Matije Pavića i Milka Cepelića *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-đakovački i srijemski god. 1850.-1900***.** Autori knjige, inače svećenici i biskupovi suvremenici, knjigu su napisali 1900.-1904. godine, prigodom njegove pedesetogodišnjice biskupovanja. Reprint izdanje (956 str.) pojavilo se 1994. godine i, vjerujem, biti će od velike pomoći svima onima koji se bave bilo kojim segmentom Strossmayerovog života i rada.

4. U okviru svojih redovitih aktivnosti Muzej Đakovštine pokrenuo je 1978. godine izlaženje *Zbornika Muzeja Đakovštine* sa svrhom prezentacije radova vezanih za pojedine aspekte lokalne povijesti. Prvotna nakana priređivača *Zbornika* bila je uspostaviti njegovo trajno i kontinuirano izlaženje, ali, na žalost, u tome se nije uspjelo. Nakon što su objavljena tri broja *Zbornika* (1978., 1982. i 1985.) uslijedila je pauza od 12 godina. Početkom 1997. godine iz tiska je izašao četvrti broj, koncepcijski sličan prethodnim, ali različit strukturom i brojem suradnika (od kojih većina posjeduje znanstvena zvanja), te znatno boljim grafičkim rješenjem što, dakako, nije presudno pri njegovu valoriziranju, ali ni činjenica koju bismo trebali zanemariti.

Novi broj *Zbornika Muzeja Đakovštine* (4/1997.) podijeljen je u dva dijela. Prvi dio sadrži jedanaest stručno-znanstvenih radova, a drugi ocjene i prikaze publikacija tiskanih u zadnjih nekoliko godina koje su, svaka na svoj način, pridonijele boljem razumijevanju društvenog života Đakova i Đakovštine.

Stjepan Sršan objavio je dva rada. Prvi je kratak prikaz povijesti Osijeka, nastao kao prilog boljem poznavanju županijskog središta prigodom osamstote obljetnice njegova prvog spomena, a drugi popis katoličkih župa u Đakovštini početkom 18. stoljeća. Članak je nastao na osnovi „Opisa stanja katoličkih župa 1773.-1734. godine" koji su proveli franjevci provincije Bosne Srebrene. U ovom radu prikazano je stanje u župama Đakovo, Gorjani, Vrbica i Vrpolje.

Zlata Živaković-Kerže bavi se u svom prilogu stanjem đakovačkog vlastelinstva u vrijeme biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera. Ovaj puta težište je stavljeno na način saniranja gospodarstva i provedbe zahvata koji su trebali omogućiti transformaciju kasnofeudalnog vlastelinstva u moderniji sustav veleposjedničkog poslovanja.

Branka Migotti opisala je i analizirala sa slikovno-stilskog, ikonografsko-simboličkog i arheološko-povijesnog aspekta ranokršćansku fresku pronađenu 1991. godine na Štrbincima, arheološkom lokalitetu u neposrednoj blizini Đakova. Na temelju stilsko-sadržajnih odrednica i arheološkog konteksta autorica je fresku datirala u treću četvrtinu 4. stoljeća. Po svemu sudeći, riječ je o radu koji nije bio uvezen, već je nastao kao rezultat djelatnosti ljudi koji su tada živjeli na ovom prostoru.

Borislav Bijelić piše o teškoćama s kojima je suočen Muzej Đakovštine nakon preseljenja u neadekvatne prostore koji, po mišljenju stručnjaka, ne zadovoljavaju niti minimalne muzejske standarde. Takav odnos autor drži paradigmatičnim za stanje u kulturi uopće.

Iz zagrebačkih *Povijesnih priloga* br. 10 od 1991. preuzet je članak Zdenke Šimončić-Bobetko: „Agrarne promjene u Đakovštini 1918.-1941. godine". U članku se razmatraju

političke prilike na selu i izlažu odrednice gospodarske strukture. Kao popratnu pojavu agrarne reforme autorica je pratila i unutrašnju kolonizaciju ističući njezine specifičnosti naspram ostalog državnog prostora.

Željko Lekšić opisao je plan sela Gorjani iz 1856. godine, najstariji plan mjesta nastao neposredno nakon radikalnih gospodarskih promjena uvjetovanih ukidanjem kmetstva. U tekstu su navedene i kućne zadruge s brojevima kuća.

Prilog Vladimira Geigera dio je njegove, odnedavno integralno objavljene doktorske disertacije, a govori o Nijemcima Đakova i Đakovštine nakon Drugog svjetskog rata. Na osnovi izvorne arhivske građe, tiska i literature obrađena su kulturna, politička, demografska i druga pitanja vezana za povijest njemačke narodnosne skupine.

Marija Augustinović piše o karakteristikama stanovništva Đakovštine na način da je definirane i proučavane probleme stanovništva na republičkoj razini primjenila na prostor Đakovštine. Rad obiluje sređenom statističkom građom u izvornom i prenesenom obliku.

Bosiljka Janjatović napisala je „Prilog za biografiju odvjetnika Franje Papratovića“, rođenog Đakovčanina. Na osnovi pretežito arhivske građe analizira se njegova uloga u studentskim demonstracijama 1895. godine i obrani Stjepana Radića na sudskom procesu u Osijeku 1912. godine.

Zadnji prilog rad je Mate Artukovića. Autor u njemu istražuje djelatnost narodnih zastupnika iz Đakova na Hrvatskom saboru 1861. godine. Đakovački zastupnici (grad, kotar, kaptol) aktivno su sudjelovali u saborskim raspravama i dali određeni doprinos u rješavanju važnih društvenih i političkih pitanja tadašnje Hrvatske.

5. Kao zadnja publikacija biblioteke Muzeja Đakovštine pojavila se krajem 1998. godine knjiga autora ovog teksta: *Đakovačke ulice - kratke biografije osoba po kojima su dobile ime*. Poticaj da napišem ovu knjigu dali su mi moji sugrađani, isti oni koji su me znali fascinirati primjerenim neznanjem o osobama po kojima su njihove ulice dobile imena. Još uvijek

uvjeren, unatoč svega, da oni koji znaju mogu uspostaviti bolji odnos sa samim sobom, te ujedno biti kvalitetniji članovi društvene zajednice, prihvatio sam se pisanja ove knjige. U njoj sam, na osnovu relevantnih podataka (enciklopedije, leksikoni, znanstvene i stručne knjige, članci) napisao 83 biografije osoba po kojima su nazvane ulice Đakova. Ako se izostavi desetak osoba koje su djelovale gotovo isključivo na lokalnom planu, sve ostale su od nacionalnog značaja. Pišući o njima uistinu je bilo teško ponuditi autentični, originalni rad, tim više što sam, u pravilu, izbjegavao o njima i njihovom djelu davati vrijednosne sudove.

Najviše nedoumica imao sam oko toga što sve uvrstiti u sadržaj pojedinog priloga. Kriterije, nažalost, nisam uspio unificirati na način koji bi mogao biti prihvatljiv za širi krug potencijalne čitalačke publike. Knjiga je pisana primarno za učenike osnovnih i srednjih škola koji se tek upoznaju sa svijetom ideja i njihovim protagonistima, te za „male ljude“, one koje ova materija interesira, ali im stupanj općeg obrazovanja i često okrutna životna stvarnost ne omogućavaju konzumiranje većeg broja knjiga i časopisa iz kojih bi mogli dobiti željene informacije.

Široka lepeza likova čije su biografije uvrštene u knjigu donekle je diktirala i način na koji sam prilazio njihovoj obradi. Iako sam stalno imao na umu potencijalni interes onih kojima je knjiga namijenjena, u pojedinim prilozima morao sam odustati od zamišljene koncepcije (kronologije života i rada) i dati, po mom sudu, nužne napomene. To se ponajprije odnosi na osobe koje su dale svoj autentični doprinos u sferi ideja, ili pak one za koje sam držao da im život i rad, sve do danas, nije valoriziran metodama suvremene znanosti - a to znači kritički. U prvom slučaju nastojao sam, na najjednostavniji način, pojasniti o kakvim je idejama riječ, dok sam druge, uglavnom na osnovu neupitne faktografije, nastojao demistificirati. U navedenim slučajevima, a oni zauzimaju tek manji dio knjige, trudio sam se biti što manje subjektivan, iako svjestan da je spoznaja mješavina objektivnog i subjektivnog, te se subjektivno ne može, a i ne treba potiskivati.

Različiti sadržaj priloga nužno je uvjetovan i kvalitetom i obimom dostupne literature. U pravilu sam naglasak stavljao na kronologiju života i rada, što je zapravo dominantan pristup koji se provlači kroz cijelu knjigu, da bi tek ponekad, zbog pomanjkanja pouzdane faktografije, bio fokusiran samo jedan segment života, ili pak djelo(a) koje je dotičnoj osobi priskrbilo posebno mjesto unutar, najčešće nacionalne povijesti. O poteškoćama oko prikupljanja potrebne literature izlišno je i govoriti. Svi oni koji se nastoje ozbiljnije baviti pisanjem, a žive i rade izvan sveučilišnih centara, najbolje znaju o čemu je tu zapravo riječ.

6. U izdanju Izvršnog vijeća Skupštine općine Đakovo tijekom 1993. pojavila se knjiga *Đakovština u Domovinskom ratu*. Bio je to prvi pokušaj da se, još u vrijeme trajanja rata, progovori o nekim njegovim dimenzijama. Treba odmah istaknuti da priređivači i autori knjige nisu imali ambicija pisati historiografsko djelo - a i da su htjeli to ne bi bilo moguće - već dati kronologiju predratnih i ratnih događanja. O napetostima koje su prethodile oružanom sukobu pisao je Ivan Buljan („Vrijeme demokratskih promjena“) i mr. Zvonko Bušić („Napetost u đakovačkoj općini“). Instruktivan članak o izrastanju obrambenih snaga potpisali su Andrija Borčić i Mirko Drenjanac, dok je kronologiju rata od listopada 1991. do svibnja 1992. godine napisao Siniša Kraml. Potonji prilozi čine mi se posebice značajnim jer će, zasigurno, kroz neko vrijeme, moći funkcionirati i kao respektabilni povijesni izvori.

O Domu zdravlja koji je u najtežim trenucima bio pretvoren u ratnu bolnicu, o organizaciji bolnice i njenom neprocjenjivom značenju u vrijeme snažnih neprijateljskih djelovanja pisao je dr. Stjepan Rac, dok je skupina autora pokušala približiti ulogu humanitarnih organizacija. Pregled kulturnih događanja u gradu dali su prof. Petar Strgar i Zdravka Dean, a o ulozi sredstava javnog priopćavanja, čija je djelatnost došla do punog izražaja ponajviše u prvim, kaotičnim zbivanjima vezanim za osvajanje đakovačkih vojarni, pisao je Adam Rajzl.

Na kraju prikaza knjige *Đakovština u Domovinskom ratu* potrebno je istaknuti da knjiga sadrži i veliki broj fotografija koje uvjerljivo, same za sebe, govore o duhu vremena, ratnim razaranjima i žrtvama rata.

7. O jednom drugom ratu, onom vođenom između 1939. i 1945. godine, ili još točnije, njegovim posljedicama za njemačku narodnu zajednicu koja je živjela na ovim prostorima za vrijeme njegova trajanja, pisali su dr. Vladimir Geiger i mr. Ivan Jurković u knjizi *Pisma iz Krndije* (Njemačka narodnosna zajednica, Zagreb, 1994., str. 151).

Zbog neimanja građanske hrabrosti istraživača, njihove ideološke isključivosti, poljuljanog znanstvenog digniteta, ali, vjerojatno, i niza drugih „razloga", hrvatska historiografija imala je tijekom zadnjih pedesetak godina ozbiljne propuste. Ti propusti, po mom sudu, nisu se toliko očitovali u netočnim kvalifikacijama pojedinih događaja, koliko u prešućivanju svega onoga što je moglo narušiti medijski idealiziranu sliku o vladajućoj partiji i društvu osmišljenom u njenim ideološkim radionicama. Sudbina Nijemaca za, i poslije Drugog svjetskog rata, jedna je od tema koje su historičari, ali i svi oni koje je ta problematika po logici profesije morala zanimati, sustavno zaobilazili. Istina, povijesne građe o sudbini gotovo pola milijuna Nijemaca nema puno, a sve doskora nije bila niti dostupna, što, dakako, nikako nije alibi za iskazanu ljudsku i intelektualnu inertnost. Da se i u takvim, izrazito nepovoljnim okolnostima moglo, može i mora raditi na otkrivanju povijesne istine, dokaz je, između ostalog, i knjiga *Pisma iz Krndije*.

Za razliku od knjige *Što se dogodilo s Folksdojčerima*, u kojoj su autori ponudili svoje viđenje zadane problematike na makroplanu, *Pismima iz Krndije* istom problemu pristupaju kroz osobno iskustvo jedne obitelji, ili, još točnije, jedne osobe. Riječ je o Mariji Miri Knöbl koja je, zjedno s ocem, samo zbog toga što je bila kćer Nijemca, a on, samo zbog toga što je pripadao njemačkom narodu, deportirana u Krndiju, jedan od sabirnih logora osnovanih neposredno nakon završetka Drugog svjetskog rata. Mira je između kolovoza 1945. i travnja

1946. godine napisala nekoliko desetaka pisama koje su priređivači knjige uspjeli pronaći i prezentirati ih čitateljima kao potresno štivo o ljudskim sudbinama u jednom suludom postratnom vremenu. Prema mišljenju Gorana Beusa Richembergha ta pisma „nedvojbeno su jedno od najpotresnijih svjedočanstava o etnocidu provedenome nad Folksdojčerima neposredno nakon Drugog svjetskog rata na području tadašnje Jugoslavije. Za razliku od dokumenata, službenih bilježaka i znanstveno elaboriranih podataka, koji uglavnom govore jezikom brojeva i čine strukturu statistike smrti i patnje, ova nas prijepiska vodi daleko dublje, u samu srž problema, u stradanja običnog, malog čovjeka koji, uz sve napore, nije mogao dokučiti stvarne razloge svoje patnje i gubitak ne samo ljudskoga dostojanstva nego i života kao vrijednosti sviju vrijednosti.“ (*Pisma iz Krndije*, str.107).

Osim pisama knjiga sadrži i dva manja poglavlja („Logor kao sudbina“ i „Logor Krndija“) u kojima su autori dali relevantne upute za poimanje šireg konteksta kolektivne tragedije Nijemaca u spomenutom razdoblju i nekoliko priloga među kojima treba izdvojiti Kušanov i Schmidtov treatment za igrani film „Dnevnik Fride Reichel“.

Dr. Vladimir Geiger, jedan od autora knjige, do sada je objavio mnoštvo novinskih, stručnih i znanstvenih radova o njemačkoj narodnosnoj zajednici, i to ne samo ononom njenom dijelu koji je obitavao na području Đakova i Đakovštine. Kruna bavljena ovom problematikom, čini se, njegova je doktorska disertacija: *Njemačka etnička zajednica u Đakovu i Đakovštini od početka 19. stoljeća do sredine 20. stoljeća.* Za očekivati je da će odgovorni ljudi u gradu naći za potrebno osigurati sredstva za njeno objavljivanje, to tim više što je Geigerova disertacija i vrijedan doprinos u sagledavanju cjelovitog društvenog života Đakova i Đakovštine u spomenutom razdoblju. (Disertacija je u međuvremenu objavljena. Grad ni na koji način nije sudjelovao u njenom objavljivanju.)

Kada je već riječ o znanstvenim radovima koji predstavljaju stanoviti doprinos upoznavanju povijesti grada ne mogu a ne istaknuti i magistarski rad Krešimira Filipca**:**

Srednjovjekovno groblje u Đakovu, rad obranjen na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu 1998. godine. Njegovo objavljivanje, također, uz pretpostavku postojanja istinske kulturne politike grada, ne bi smjelo doći u pitanje.

8. Potkraj 1994. godine u Đakovu je osnovano Društvo ljubitelja starina s ciljem njegovanja kulturne baštine i implicitnom nakanom bavljenja povijesnom antropologijom užeg zavičaja. U ambicioznom programu rada, između ostalog, istaknuta je potreba da se u što kraćem vremenskom roku prikupe fotografije i razglednice starog Đakova i na primjeren način predstave široj čitalačkoj publici. Dogovoreno je da to bude u formi knjige, ali ne slikovnice, već instruktivnog štiva multifunkcionalne namjene.

Knjiga *Fotomonografija starog Đakova* na šezdesetak stranica donosi oko 90 fotografija (razglednica) grada u periodu od 1894. godine do pedesetih godina narednog stoljeća. Fotografije nisu poredane kronološki, ali ni na neki drugi konzistentan način. Krenulo se od središta grada, panorame gradskih trgova i onoga što se na njima nalazilo, da bi se sukcesivno od središta udaljavalo, onoliko koliko je to raspoloživi materijal dozvoljavao. Od ovakove sheme odustalo se na nekoliko središnjih stranica knjige gdje su uvrštene možda i najzanimljivije fotografije - i to u boji.

Fotografije se, naravno, mogu doživjeti na različite načine, ovisno o interesu i vizualnoj kulturi promatrača. Netko će ih doživjeti kao nostalgično prisjećanje na odveć brzo prohujala vremena, dok će ih drugi, sa stajališta struke, možda koristiti i kao vrijedan kulturno-povijesni izvor za široku lepezu djelatnosti, od svenazočne politike do urbanizma i njemu kompatibilnih disciplina. U svakom slučaju njihova dokumentarna relevantnost, što je i bio osnovni kriterij pri sakupljanju fotografija, nije upitna. Da je kojim slučajem pronađeno više fotografija perifernih đakovačkih ulica, ova knjiga bila bi svakako kompletnija i zanimljivija širem krugu potencijalnih čitatelja. Što se u tomu nije u potpunosti uspjelo

nisu odgovorni priređivači knjige već, prije svega, vrijeme u kojemu je dominirala portretna fotografija.

Da *Fotomonografija starog Đakova* ne bude tek slikovnica pobrinili su se Željko Lekšić i autor ovog teksta. Lekšić je ispod većine fotografija napisao instruktivne bilješke koje bi čitatelja, u najkraćim crtama, trebale izvjestiti o osnovnim podacima vezanim uz godinu izgradnje, namjenu i značaj onoga što fotografija predstavlja. U članku „Fotografija kao medij vizualnog sagledavanja prošle stvarnosti" dolje potpisani je napisao nešto o razvoju fotografije kod nas i u svijetu, o njezinom značaju za istraživanje prošlosti - a ponešto i o razvoju toga medija u gradu Đakovu. Na istom mjestu dane su i osnovne informacije o nastanku i uporabi razglednica.

9. Na stranicama ovog rada Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti jednom je već spomenuta - kao nakladnik Zbornika radova o J. J. Strossmayeru. No, time se njena djelatnost, vezana za grad Đakovo, nije okončala. Muzej Đakovštine u Đakovu, Arheološki muzej u Zagrebu i Odsjek za arheologiju HAZU postavili su potkraj 1998. godine izložbu pod naslovom *Accede ad Certissiam*. Izložba je nastala kao plod suradnje spomenutih institucija u istraživanju arheološkog lokaliteta Štrbinci, jednog od značajnijih arheoloških lokaliteta rimskog razdoblja na području istočne Hrvatske. Odsjek za arheologiju HAZU tiskao je tom prigodom instruktivan, vizualno dojmljiv, zapravo u svakom pogledu hvale vrijedan katalog izložbe koji, bez obzira na znanstvenu sumnjičavost njegovih autora, ipak, čini se, rješava neke od nedoumica vezanih za ubikaciju Certissije, rimskog naselja u blizini čijih se ruševina tijekom srednjeg vijeka razvilo Đakovo.

Prilozi u katalogu, osim kataloških jedinica koje su opće mjesto u toj vrsti publikacija, donose i nekoliko minuciozno pisanih tekstova u kojima se, sa različitih pozicija, interpretiraju najnovija iskopavanja (1993.) na štrbinačkom lokalitetu. Sadržaji desetak grobova motreni su u svjetlu dosadašnjih spoznaja o tom lokalitetu, ali i antičkim i ranokršćanskim nalazištima u drugim dijelovima Hrvatske i

Europe. Rezultati do kojih se došlo još, čini se, nisu dostatni da se pouzdano utvrdi točna ubikacija rimskog naselja Certissije. Epigrafički spomenik s imenom Certissije pronađen 1998. godine u Dijecezanskom muzeju u Đakovu trebao je otkloniti svaku sumnju oko ovog pitanja, ali kako nisu zabilježene pojedinosti oko njegova nalaza problem je i nadalje ostao otvoren. Branka Migotti, jedna od nositeljica cijelog projekta i autorica nekoliko priloga u katalogu, mišljenja je da „(...) premda je gotovo izvjesno da (natpis) potječe sa Štrbinaca (...) zrno sumnje valja sačuvati. Temeljnim zadatkom svakoga istraživanja Štrbinaca stoga i dalje ostaje konačno potvrđivanje davne pretpostavke o smještaju spomenutog rimskog naselja na tom mjestu."

10. Vatrogasna društva u Đakovštini imaju relativno dugu tradiciju, a osim svoje primarne funkcije, da pomognu unesrećenima, imali su istaknutu ulogu i u kreiranju kulturno-zabavnog života. Ta dimenzija vatrogasnog djelovanja s vremenom je bivala sve manja, ali do danas nije izčeznula, pogotovo ne u seoskim sredinama. Da je to uistinu tako možemo se osvjedočiti čitajući *spomen-knjige DVD-a Piškorevci (1996. g.), Budrovci (1997. g.) i dopunjeno reprint izdanje spomen-knjige DVD-a Đakovo* izdano povodom 125. obljetnice djelovanja. Potonja knjiga objavljena je prvotno 1972. godine, u povodu proslave 100. obljetnice društva, da bi 1997. bila ponovno tiskana, ali uz dodatni tekst u kojem se prati rad Društva u zadnjih 25 godina, od 1972. do 1997. godine.

Koncepcijski, riječ je o vrlo sličnim knjigama. Nakon kraćih članaka o povijesti mjesta prenose se uglavnom izvješća s godišnjih skupština Društava, i to uglavnom bez dodatnih komentara. Vrijednost spomenutih publikacija za potencijalnog istrživača lokalne povijesti vidim u tome što su primjereno ilustrirane starim, i samim tim rijetkim fotografijama, kako portretnim, tako i onima iz kojih je moguće dobiti uvid u negdašnji izgled mjesta (ponajprije se to odnosi na Spomenicu DVD-a Đakovo). Osim toga, podacima sadržanim na stranicama spomenica mogu se popuniti i

životopisi prominentnijih ljudi koji su svojim društvenim angažmanom dali stanoviti doprinos boljitku sredina u kojima su živjeli i radili. I to bi, gledano iz perspektive historičara, čini mi se, bilo sve. Nedovoljno da bi nekoga fasciniralo, ali dovoljno da bi se spomenulo.

Na kraju ovog rada treba spomenuti i nekoliko publikacija (knjiga, zbornika) koje se odnose na sela Đakovštine. Osim već spomenutih, vezanih za jubileje vatrogasnih društava, kao ambicioznije radove, treba spomenuti knjige Tome Šalića: *Vrbica u Đakovštini 1330.-1990.*, Privlačica, Vinkovci, 1990., Ivana Zirduma: *Moje selo Đakovački Selci*, *Zbornik radova o Strizivojni*, te skrenuti pozornost i na neka izdanja na njemačkom jeziku.

11. Knjiga *Vrbica u Đakovštini 1330.-1990*. izašla je u počast 660. obljetnice sela i otvaranja nove školske zgrade. Po riječima samog Šalića, knjiga je nastala kao pokušaj da se od zaborava otme stoljećima njegovana tradicijska kultura stanovništva tog, dominantno šokačkog sela, te očuva kulturno i umjetničko blago u njemu stvoreno. Sa zadovoljstvom mogu konstatirati da se intencija autora nije iscrpila samo na istraživanju spomenute dimenzije ljudskog djelovanja, već da predstavlja cjelovit, gotovo zaokružen pregled povijesti sela, od etimoloških pojašnjenja njegovog naziva i prvog pisanog spomena, pa sve do najnovijeg vremena. Na početku knjige date su i geografske odrednice sela, te spomenuta pretpovijesna naselja i nekropole pronađene na vrbičkim lokalitetima.

Na osnovu relevantne literature i povijesnih izvora obrađen je predturski, turski i postturski period (ovaj posljednji obrađen je najtemeljitije). Šalić piše o razgraničenju između područja pod Dvorskom komorom i Vojnom krajinom, a na osnovu podataka dobivenih iz popisa biskupijskog vlastelinstva 1752. i 1758. godine, te matičnih knjiga vrbičke župe, i o migracijskim procesima, kako u drugoj polovici 18. st., tako posebice onim iz 19. st. (dakako, tada se poziva na druge

izvore). Posebna poglavlja posvećena su govoru i usmenoj književnosti, životu i običajima seljana tijekom prve polovice 20. stoljeća, franjevačkom samostanu i župi Vrbica, povijesti školstva, te Vrbici u periodu od 1945. do 1990. godine.

Kroz cijelu monografiju, dominantno historiografski profiliranu, dani su i vrijedni prilozi socijalnoj antropologiji, demografiji i, napose, etnologiji, što ovu knjigu, mišljenja sam, čini valjanom paradigmom za slične projekte. O autorovom pristupu možda najbolje govori to što je na kraju svakog poglavlja, a ima ih 10, naveo korištene izvore i literaturu, a u prilogu knjige prenio je i značajnije dokumente za povijest Vrbice, i to u dvije varijante, u izvornom obliku i kao prijevode.

12. Knjiga *Moje selo Đakovački Selci* pisana je iz drugih pobuda, pa je, shodno tome, i rezultat bitno drugačiji, sukladan autorovim namjerama eksplicitno iznesenim u predgovoru knjizi. Ivan Zirdum piše: „Upravo stoga, dragi Selčani, pružam vam u ruke ovu knjigu. I vama koji se nalazite od rođenja u svom selu ne kaneći ići dalje; i vama koji ste djetinstvo sproveli u drugom kraju ali sada prihvatiste Selce za svoj novi zavičaj; i vama mladima koji ćete nošeni traženjem škole, posla, novih iskustava za kraće ili dulje vrijeme napuštati svoje selo; a posebno vama, dragi Selčani, koji ste otišli iz svoga sela u neki drugi kraj svoje domovine ili svijeta - vama će ova knjiga biti najdraža i dok je budete čitali obnavljat ćete u sebi najdraže uspomene svog života."

Knjiga *Moje selo Đakovački Selci* strukturom je slična knjizi *Vrbica...*, ali dok je Šalić svoju knjigu pisao s neskrivenim znanstvenim pretenzijama, Zirdum svoju knjigu piše baš onako kako u predgovoru i najavljuje, za najširi krug čitatelja, pomalo poetično, i s jakom dozom subjektivizma. No, unatoč toga, informacije koje nam nudi nisu za podcijeniti (npr. o prošlosti Selaca, seoskoj školi, društvenom životu, običajima i udrugama, crkvi...), tim više što se s tom lokalnom zajednicom nitko do danas nije sustavno bavio.

13. Kada je riječ o monografijama sela Đakovštine ne možemo ne spomenuti i knjige koje su, početkom 70-ih

godina, počeli objavljivati nakon Drugog svjetskog rata izbjegli i prognani pripadnici njemačke narodnosne zajednice. Te, tzv. „zavičajne knjige“, posvećene su „ponajprije uspomenama iseljenih Nijemaca na stari zavičaj, a ne povijesnom istraživanju, iako sadrže dosta gradiva, napose za demografiju, etnologiju, zanimljivih starih fotografija, starih planova i karata. Izrađene su uglavnom po istoj shemi: nacrt povijesti (za novije doba većinom ne po izvorima ili literaturi, nego po sjećanju), priče, dosjetke, crtice iz zajedničke prošlosti, popis njemačkih obitelji... Od tih izdanja ne može se uvijek očekivati povijesna objektivnost. Uza sve “zavičajne knjige" su važna, nenadoknadiva i nezaobilazna literatura o Nijemcima na našim prostorima." (Geiger, *Zbornik Muzeja Đakovštine*, 4/97., str.138).

Do danas su objavljene „zavičajne knjige“ o gotovo svim mjestima u kojima su Nijemci činili brojno respektabilnu grupu do početka Drugog svjetskog rata. Prva je izdana o *Đakovačkoj Satnici 1972. godine*. Nakon toga slijede knjige**:** *Tomašanci - Gorjani (1974.), Krndija (1987.), Viškovci (1989.), Semeljci - Kešinci (1992.) i najnovija, objavljena 1994. godine, Drenje - Slatinik - Mandićevac - Pridvorje.* Detaljnije o spomenutim knjigama u već citiranom *Zbornika Muzeja Đakovštine* br. 4 od 1997. godine.

Koncem ljeta 1999. godine iz tiska je izašla i publikacija s kojom ćemo privesti kraju pregled historiografsko-publicističkih radova o Đakovu i Đakovštini pisanih u zadnjoj dekadi prošlog tisućljeća. Riječ je o *Zborniku radova o 300. obljetnici prvog poznatog zapisa imena Strizivojna* (Matica hrvatska Đakovo - Udruga za zaštitu prirode i kulturne baštine „Različak“, Strizivojna - Đakovo, 1998.).

Poput mnogih drugih sredina i Strizivojna, selo nadomak Đakova, obilježila je 1998. godine obljetnicu svog postojanja. Centralni prilog proslavi bilo je izdavanje *Zbornika,* publikacije koju su inicirali i osmislili Stjepan Damjanović i Stanko Andrić, rođeni Strizivojčani, ujedno i autori u njemu najznačajnijih radova. Damjanović je priložio članke o govoru

i imenu Strizivojne i Stjepanu Ivšiću, znamenitom hrvatskom dijalektologu, znanstveniku koji je neka od svojih brojnih „terenskih“ istraživanja vođenih početkom dvadesetog stoljeća realizirao upravo u Strizivojni.

Stanko Andrić pisao je, što bi na ovom mjestu bilo posebno značajno istaknuti, o povijesti sela. Autor je svoj rad naslovio „Crtice iz povijesti Strizivojne“ čime je jasno stavio do znanja da nije imao pretenzije pisati cjelovitu povijest mjesta, ali i ono što je napravio, na gotovo 50 stranica teksta, svakako je značajan doprinos upoznavanju njegove prošlosti (prapovijest, srednji vijek, Turci, ime mjesta, najstariji opis obnove sela u posttursko doba, demografske crtice, školstvo, crkva).

Osim spomenutih, treba istaknuti i radove Marije Glavačević („Iz kulturnog života Strizivojne kroz 20. stoljeće“), Mirte Buković (o slikaru Arpadu Franji Mesarošu), Ive Andrića (o mjesnom župniku Mitru Dragutincu) i Miroslava Bauera (o povijesti sporta u Strizivojni). Spomenuti radovi, uz još nekolicinu drugih (pjesme u prozi, biografiju seoske učiteljice, opisa detalja narodne nošnje), ovaj *Zbornik* čini neizostavnim štivom za sve one koji se pobliže žele upoznati s, doduše, samo ljepšom stranom povijesti ovog slavonskog sela.

Umjesto zaključka

Valjani zaključak o historiografsko-publicističkim radovima napisanim o Đakovu i Đakovštini u zadnjih desetak godina, čini mi se, nije moguć bez poznavanja stanja u drugim, veličinom i kulturnom tradicijom približno identičnim sredinama. Kako te radove nedovoljno dobro poznajem, zaključak će izostati. Umjesto njega želim tek napomenuti da su u ovom članku prezentirani radovi nastali najčešće kao rezultat angažmana pojedinaca, bez veće institucionalne podrške i timskog rada, pa su samim time još značajniji - ali ne nužno i bolji. Dapače. Istraživanje lokalne povijesti, mišljenja sam, moralo bi biti još intenzivnije i sistematičnije, te imati bolju potporu lokalnih struktura vlasti, kako moralnu, tako i

materijalnu. U protivnom - bez osmišljenih, fundamentalnih povijesnih istraživanja multidisciplinarnog tipa koja, na žalost, nisu u stanju realizirati ljudi dobre volje, već jedino znanstvenici, zapravo oni koji su u stanju lokalnu problematiku sagledati u širem kontekstu, a pristupiti joj kritički, uz uporabu tehnika i metoda suvremene povijesne znanosti - bojim se da bi željeni rezultati mogli izostati.

O još nekim recentno objavljenim knjigama

1. Nakon što je, sredinom devedesetih, zajedno s Mirkom Ćurićem, potpisao knjigu *Košarkaški klub Đakovo 1974.-1994*., Miro Šola predstavio se čitalačkoj publici 1998. godine i s knjigom *Moji razgovori s njima* (Matica hrvatska Đakovo, Đakovo, 1998.).

Ako je uopće primjereno knjige svrstavati u pojedine žanrove, ova knjiga, zasigurno, pripada žanru sportskog novinarstva. Prilozi od kojih je sastavljena čine presjek kroz Šolin višegodišnji rad u praćenju sportskih događanja, kako onih na terenima, tako i onih oko njih. Svi prilozi prvotno su objavljivani tijekom 1993. godine na stranicama Đakovačkih novina, a potom, sve do 1998., i na stranicama Đakovačkog glasnika, lista u čijem impresumu stoji da je nezavisni dvotjednik Đakova i Đakovštine, te da mu je Miro Šola zamjenik glavnog urednika.

Knjiga sadrži, gotovo u pravilu, intervjue koje je autor vodio s istaknutijim sportskim aktivistima koji žive, ili su živjeli i radili u našoj sredini. Iznimke su prvo, i dijelovi zadnjeg poglavlja. U prvom dijelu knjige („Osvrti“) prenesena je polemika koju je autor vodio sa Ivicom Lasićem (sportski novinar) i Adamom Rajzlom (u to vrijeme direktor Radio Đakova), a u dijelu zadnjeg poglavlja („Portreti“) predstavljeni su nogometni klubovi iz Kuševca, Kondrića, Vučevaca, Piškorevaca i Semeljaca. Osim spomenutih, knjiga sadrži i poglavlja: „Rukomet“, „Nogomet“, „Košarka“, „Šah“ i „Ostali sportovi“.

Moji razgovori s njima nisu polivalentna knjiga. Zasigurno će je koristiti tek neki budući analitičari sportskog života Đakova, a stanoviti interes, nema sumnje, pobudit će i među našim sugrađanima, pasioniranim ljubiteljima sporta. Već samom činjenicom što se pojavila knjiga je unijela malo svjetla u

inače, barem što se nakladništva tiče, dominantno zagasit kolorit prouzrokovan pomanjkanjem novca, (ne)interesom za pisanu riječ i malim brojem kreativnih osoba koje znaju, i imaju što napisati. Respektirajući gore izneseno ne možemo a da ne pozdravimo njezino pojavljivanje, bez obzira na neka rješenja koja su, možda, mogla biti i bolja. Mišljenja sam, npr., a to je i moja osnovna objekcija, da je knjiga koncipirana mehanički, i to s toga što autor knjige svoje novinske priloge nije pisao s vizijom kako će ih jednog dana ukoričiti. Upravo stoga, čini mi se, knjiga na momente djeluje „rastreseno", bez jasne referentne točke. Uostalom, kao i većina knjiga nastalih na sličan način. Obzirom na Šoline godine, radnu energiju i ambicioznost, ova knjiga sigurno neće biti njegovo životno djelo. On može i bolje, i to ne samo na planu sportskog novinarstva.

2. U skromnoj izdavačkoj produkciji koja za predmet svojega interesa ima Đakovo i Đakovčane tijekom 2000. godine iz tiska je izašla knjiga Hrvoja Miletića *Đakovštinom utjelovljeni*. Nakladnik te, nevelike, žanrovski heterogene, dojmljivo pisane, najširem krugu čitatelja namijenjene i na momente kritički intonirane knjige neoromantičarskog naslova je Matica hrvatska Đakovo. Između korica knjige stalo je sve ono što je predstavljalo, i vjerujem još uvijek predstavlja, osnovni autorov interes - barem kada je književno stvaralaštvo u pitanju.

Knjiga sadrži autorove prethodno objavljene radove u *Đakovačkom glasniku, Glasu Slavonije, Književnoj reviji, Vijencu*, i još ponekim, uglavnom studentskim glasilima. U prvom dijelu knjige uvrštena su dva književnopovijesna eseja u kojima autor daje genezu književnog stvaranja u Đakovštini, s posebnim osvrtom na period ilirizma. Slijede dominantno biografski prikazi najznačajnijih protagonista književnog života Đakova 19. stoljeća (Topalović, Botić, Korajac, Juraj i Nikola Tordinac, Strossmayer), te kritički osvrti na recentna književna ostvarenja slavonskih pisaca (Rajzl, Cvenić, Rogina). U poglavlju naslovljenom „Čitam i skitam" uvršteno je nekoliko kraćih informacija o naslovima objavljenim u Hit biblioteci, dok su u zadnjem dijelu knjige predstavljena dva rada vezana

uz aktivnosti prije dvije godine pokrenute književne manifestacije Đakovački susreti hrvatskih književnih kritičara.

Ukoričenjem spomentih tekstova Miletić je želio „podsjetiti na kulturološki i književni značaj autora iz Đakovštine u kontekstu hrvatske književnosti“ u čemu je, nema sumnje, u potpunosti uspio. Možda čak i više od toga. U ovoj knjizi, posebice u prvim poglavljima, ima poticajnih mjesta koje valja respektirati i pri izradi monografskih studija o cjelovitosti slavonskog, pa samim tim i hrvatskog književnog prostora. No, nažalost, s aspekta koherentnosti strukture knjige, ima i mjesta koja se doimaju potpuno deplasiranim („Čitam i skitam“), čak i uz pretpostavku ako se zanemari osnovna intencija knjige „utjelovljene“ u njezinom naslovu. Iskazana strukturalna nekonzistentnost ne umanjuje opći pozitivni utisak, tim više što je riječ o prvoj Miletićevoj knjizi, knjizi nastaloj iz imanentne potrebe autora da ponudi svoje viđenje lokalnog književnog stvaralaštva.

3. Postoji puno mjesta u kojima prvi spomen o postojanju škole datira desetljećima prije prve polovice 19. stoljeća. Neka od njih, u namjeri da obilježe godišnjice djelovanja škola i ukažu na njihove prosvjetne i kulturološke dosege, tiskala su prigodne publikacije koje su, najčešće, ostajale na marginama interesa najšire kulturne javnosti. U pravilu, neovisno od vrijednosti objavljenog, teško su nalazile čitatelje izvan sredina iz kojih su dolazile. Da ista sudbina ne bi zadesila i knjigu *Škola u Strizivojni 1830.-2000. – Prilozi za proučavanje povijesti Strizivojne* (Osnovna škola "Ivana Brlić-Mažuranić", Strizivojna, 2001.), knjigu koja je nastala kao plod timskog rada djelatnika škole i nekolicine prominentnih znanstvenika, ovim putem na nju želimo skrenuti pozornost – i to ne slučajno.

Naime, za selo poput Strizivojne izdanje ove knjige trebalo bi biti prvorazredni kulturni događaj ne samo stoga što se njome obilježava 170 godina od prvog pisanog spomena škole, nego i nedavno useljenje u nove, funkcionalne prostore primjerene obrazovnoj ustanovi 21. stoljeća. Ako se tome doda u osnovi dobro osmišljen koncept knjige (iako se njeni urednici

nisu uspjeli u potpunosti othrvati boljki sličnih izdanja gdje se možda i nepotrebno, doduše u zadanom kontekstu, inzistira na sveobuhvatnosti tema i osoba) koji sadržajno nadilazi školu i problematiku uz nju usko vezanu (knjiga je zasigurno i vrijedan prilog proučavanju povijesti sela), zadovoljstvo bi trebalo biti potpuno.

Po mišljenju Zlate Živaković-Kerže, glavne urednice monografije, riječ je o višenamjenskoj publikaciji napisanoj s ciljem "da prikaže 170-godišnji kontinuitet osnovnog školstva u Strizivojni, da podsjeti čitatelje na učitelje i učiteljice koji su utkali u rad škole dio sebe, da potakne generacije učenika na sjećanja i vrijeme provedeno u školskim klupama te da postane trajni pisani spomen za potonje generacije" - ali i da bude nezaobilazni prilog proučavanju povijesti sela.

Tekstovi Stanka Andrića ("Strizivojna kroz stoljeća") i Zlate Živaković Kerže ("Škola u Strizivojni od 1830. do 2000.") znanstveni su radovi fundirani na arhivskoj građi i reprezentativnoj literaturi te, nema sumnje, čine okosnicu monografije, a monografija u integralnom obliku, uz prije tri godine objavljen *Zbornik radova o 300. obljetnici prvog poznatog zapisa imena mjesta*, paradigmu kako bi u manjim sredinama trebalo raditi na propitivanju vlastite prošlosti.

Sve one koji su svojim prilozima obradili najrazličitije segmente rada škole na ovom mjestu nije moguće niti spomenuti, iako su baš oni ti koji su svoje živote utkali u rad škole, a ovu vrijednu, bogato ilustriranu i grafički dojmljivu monografiju učinili dodatno interesantnom mještanima , bivšim, a vjerojatno i budućim učenicima.

Trideset godina izlaženja Revije Đakovački vezovi: Pledoaje za kritičku valorizaciju

Kao popratna manifestacija *Đakovačkih vezova*, samo nekoliko godina nakon njihova pokretanja, od 1970. godine, kontinuirano izlazi i *Revija Đakovačkih vezova,* prigodna publikacija prvobitno zamišljena s ciljem da bude svojevrsni tumač i promotor *Vezova*, a kasnije i da radovima u njoj objavljenim pridonese što boljem upoznavanju slavonskog tradicijskog diskursa, njezine povijesti, etnoloških, glazbenih i svih drugih dostignuća. Kao takva, čini se, *Revija* je bila prihvaćena kako od najšire publike, tako i od stručnjaka čiji je interes kolidirao sa preferiranim temama na njenim stranicama. Među potonjima na suradnju su se odazvali i kustosi slavonskih muzeja koji su svojim prilozima (uglavnom) *Reviju* učinili dodatno interesantnom i ambicioznijim istraživačima izvan naše regije. Iako spomenuti radovi muzealaca nisu bili znanstveni u strogom smislu te riječi, te bili relativno skromnog obima, njihova relevantnost, uglavnom, nije upitna, što se, između ostalog, može vidjeti i po citiranosti u nekim drugim, studioznije osmišljenim projektima.

Kako se suradnja muzealaca sa *Revijom* održala sve do danas, a vjerujem da će tako biti i u buduće, čini mi se plasiranim na ovim stranicama ponuditi skicu za kritičku valorizaciju uređivačke koncepcije *Revije* tijekom protekla tri desetljeća. Na ovom mjestu, doduše, nemam namjeru upuštati se u iznošenje cjelovite, minuciozne ocjene do sada napisanog, već samo skrenuti pozornost na neke od uočenih tendencija.

Iznesena konstatacija kako je *Revija* pokrenuta s ciljem da bude tumač i promotor *Vezova*, te kako je kasnije iniciran i nešto ambiciozniji program usredotočen na eksploraciju tradicijskog života, zapravo je proizvoljna tvrdnja autora ovog teksta,

tvrdnja zasnovana na provedenoj analizi sadržaja do sada objavljenih priloga. Na stranicama *Revije*, sve do nedavno, niti jedan od urednika nije eksplicirao što je to *Revija*, s kojim je ciljem pokrenuta, te zašto i kome se obraća - iako je uobičajeno da prilikom pokretanja sličnih publikacija iz pera glavnog urednika, ili nekog drugog čije se ime nalazi u impresumu, dobijemo decidirane odgovore upravo na spomenuta pitanja. Kako to u *Reviji* nikada nije učinjeno, barem ne na eksplicitan način, daje nam za pravo da pretpostavimo moguće odgovore. Ako bi odgovor glasio „iz istih onih razloga iz kojih su pokrenuti i *Vezovi*“, a iz neformalnih razgovora vidljivo je da nije mali broj onih koji su spreman prihvatiti takovu argumentaciju, takav, u osnovi simplificiran odgovor, ma koliko u prvi mah izgledao uvjerljiv, ipak nas ne bi mogao u potpunosti zadovoljiti. Slabost ovakve argumentacije leži u činjenici što njezini zagovornici izjednačavaju *Vezove* kao vizualno-verbalnu prezentaciju narodnog stvaralaštva sa pokušajem da se ta prezentacija na stranicama *Revije* racionalno, dakle kritički, sagleda i vrednuje.

Na taj način, očito je, ne možemo na postavljeno pitanje dobiti željeni odgovor. Stoga smo prisiljeni postaviti druge dvije hipoteze. Prva hoće reći da je *Revija* publikacija koja bez većih pretenzija nastoji ostaviti pisani trag o samim *Vezovima*, afirmirati stvaralaštvo njima kompatibilno i na taj način zadovoljiti interes manje zahtjevnog čitateljstva, a druga, da se na stranicama *Revije* nastoji prezentirati izvorno narodno stvaralaštvo - ali i kompetentno o njemu suditi i tako pridonijeti boljem razumijevanju bića hrvatskog naroda. Prvu pretpostavku nije moguće prihvatiti naprosto zato jer prihvatiti je značilo bi bilo kakav kritički sud o *Reviji* učiniti deplasiranim. Dakle, kao validnu, prihvatili smo drugu pretpostavku, onu koja *Reviju* vidi kao ozbiljnu publikaciju u domeni definiranog interesa.

Prelistavajući *Reviju* mora se konstatirati, bez obzira na ponekad i veliku vremensku distancu, da sadrži ne mali broj kvalitetnih i napose instruktivnih radova, kako onih s područja povijesne znanosti, tako i etnologije, arheologije, povijesti književnosti i nekih drugih znanstvenih područja. Bilo je i više

zadovoljavajućih literarnih pokušaja. Svakako ne bi smjeli smaknuti s uma i to da su na stranicama *Revije* mnogi, danas istaknuti stručnjaci u različitim društvenim i humanističkim disciplinama, objavili svoje prve radove i stekli neophodno samopouzdanje za daljnji rad. S vremenom, kao stalni suradnici, na stranicama *Revije* pisali su - i još uvijek pišu - ljudi znanstvene vokacije koji su dali znatan doprinos afirmativnom profiliranju *Revije*.

Prvi i trideseti broj Revije "Đakovački vezova"

No, nažalost, paralelno s pozitivnim tendencijama pojavile su se i negativne. One se, ponajprije, očituju u nedovoljno konzistentnoj uređivačkoj politici koja za posljedicu ima ponekad upravo trivijalni pristup pojedinim segmentima tradicijskog života. Iste tendencije, mutatis mutandis, prisutne su i u drugim segmentima svega onoga o čemu je pisano na stranicama *Revije*. Da li se tu radilo o nekompetentnosti glavnih urednika i njihovih najbližih suradnika, liniji manjeg otpora, klime koja je pratila *Vezove* i koja se nužno morala reflektirati i u domeni uređivanja *Revije* - teško je reći. U svakom slučaju odgovorni ljudi koji su *Reviju* potpisivali smetnuli su s uma da nije dovo-

ljno samo imati interes za neku problematiku i dobru volju da se o predmetu svoga interesa nešto napiše, već i nužno potrebna znanja koja omogućavaju dublji uvid u ono o čemu se želi pisati. S vremenom, na stranicama *Revije* bilo je sve više članaka koji jedva da su na razini korektne prezentacije činjenica. Sve je prisutnija i primjerena neinventivnost pojedinaca i tendencija „pisanja zbog pisanja", kao u ostalom i pretjerana eksploatacija tek nekoliko, doista značajnih radova o povijesti Đakova i Đakovštine, radova koji se po tko zna koji puta prepisuju ili prepričavaju i objavljuju kao autorski prilozi.

Spomenute tendencije, kako dobre tako i loše, koje su karakterizirale *Reviju* svih godina njenog izlaženja, uočilo je i njeno najnovije uredništvo, ono koje je potpisalo zadnja tri broja *Revije* (1999. - 2001.). U broju koji je popratio *Đakovačke vezove* 1999. godine, prije svega na vizualnom planu, diskretno je najavljena namjera radikalnijih koncepcijskih rekonstrukcija koje su i uslijedile godinu dana kasnije. U *Reviji Đakovačkih vezova 2000*., po prvi puta od njezina pokretanja, eksplicitno je dan odgovor na pitanja koja smo si postavljali svih ovih godina: kakva *Revija* - i za koga?

Provedene personalne promjene u uredništvu *Revije* tijekom 1999. godine rezultirale su time da smo već sljedeće godine dobili nešto drugačiju, u svakom slučaju ambicioznije osmišljenu tiskovinu. Želja uredništva bila je, kako je to napisao Mirko Ćurić, odnedavno njezin glavni urednik, „okupiti sve ono najbolje što ima Đakovo i Slavonija i učiniti Reviju Đakovačkih vezova jednim od stožernih kulturnih hrvatskih časopisa u kojima će (se) posebno mjesto pridavati folkloru i očuvanju naše vrijedne narodne tradicije i kulturnog identiteta".

U svrhu realizacije zacrtanih ciljeva uredništvo je odlučilo tiskati većinu pristiglih pjesničkih priloga u dojmljivo dizajniranoj knjižici, dok su pjesme već afirmiranih pjesnika, pa i onih najistaknutijih, svoje mjesto našle na stranicama Revije. Angažiran je i veći broj ljudi sa znanstvenim zvanjima i određenim stručnim referencama, što je rezultiralo stanovitim pomakom u kvalitativnom smislu, ali niti izbliza takovim da bi

bilo realno očekivati ubrzanu evoluciju *Revije* u „stožerni kulturni hrvatski časopis“. Uostalom , nisam siguran, kada bi to i bilo moguće - a duboko sam uvjeren da nije - da li bi to i bilo najbolje rješenje. *Revija* je pokrenuta kao integralni dio *Đakovačkih vezova*, kao takva je prepoznatljiva i kao takva trebala bi egzistirati i u buduće. Dakako, iz godine u godinu sve bolja i sadržajnija. Boljitak vidim u tomu da kompetentni ljudi (ne nužno doktori, magistri, književnici) pišu na način prihvatljiv najširoj, mahom ruralnoj publici - jer su i *Đakovački vezovi* u osnovi manifestacija njihovih kulturnih vrednota - i to tako da izbjegnu uporabu znanstvenog kategorijskog aparata i analitičkog načina mišljenja. Ili, da pokušam biti još precizniji, da pišu jednostavno, razumljivo, ali da pri tome ne dovode u pitanje težinu svoje misli.

Površno naglašene koordinate unutar kojih bi se *Revija*, po mom sudu, trebala kretati, ako nisu bolja, svakako su realnija opcija od one koju je odabralo novoizabrano uredništvo. Naime, željeti napraviti vrhunski kulturni časopis, posebice u sredini koja do sada nije iskazala poseban senzibilitet za tu vrstu intelektualne djelatnosti, znači ili biti pretjerano ambiciozan (što, samo po sebi, i ne mora biti nešto loše) ili nedovoljno upućen u svu složenost takvog nauma. Ne samo da od *Revije* nije moguće napraviti jedan od „stožernih kulturnih hrvatskih časopisa“, od nje teško da je moguće napraviti i kvalitetan časopis koji bi se izdigao iznad lokalno - regionalnih granica unutar kojih je momentalno pozicioniran. Sudeći prema recentnoj *Reviji* koja je popratila ovogodišnje *Đakovačke vezove*, prije svega indikativnoj odsutnosti iole kritički intoniranih radova i loše učinjenoj korekturi, čini se da još zadugo u Đakovu nećemo imati „hrvatski stožerni kulturni časopis“.

Bilješka o piscu

Borislav Bijelić rođen je 13. veljače 1958. godine u Đakovu. Studij povijesti i sociologije završio je na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu gdje je 1988. godine i magistrirao. Radio je na osnovnim i srednjim školama, znanstvenim institutima u Slavonskom Brodu i Zagrebu, a od 1992. godine stalno je zaposlen u Muzeju Đakovštine u Đakovu. Od toga vremena primjetan je njegov povećani interes za lokalnu problematiku o kojoj piše u dnevnom tisku i periodičnim publikacijama. Koautor je knjiga *Hrvatska – povijest sjeveroistočnog područja* i *Fotomonografije starog Đakova*. Godine 1998. objavio je knjigu *Đakovačke ulice – kratke biografije osoba po kojima su dobile ime.*

Izbor iz bibliografije

– 68. studentski bunt i društvo, Slavonski povjesni zbornik, 1-2, 1987., 244-252.
– Sindikalno pitanje i način njegova rješavanja na III. i IV. kongresu Komunističke internacionale, Slavonski povjesni zbornik, 1-2, 1987., 23-33.
– Pregled literature o studentskim demonstracijama u Jugoslaviji 1968. godine, Slavonski povjesni zbornik, 1-2, 1987., 145-174.
– Kontroverze o studentskim demonstracijama u Jugoslaviji 1968. godine, Pitanja, 3-4, 1988., 139-144.
– Omladinsko-studentska glasila kao medij artikulacije ideja studentstkog pokreta u Jugoslaviji 1968. godine, Časopis za suvremenu povijest, 3, 1988., 107-119.
– Mađarska revolucija 1956.: Iluzija ili odgođena mogućnost, Pitanja, 1-3, 1989., 134-138.
– Proljetne geneze, Kulturni radnik, 6, 1990., 217-225.